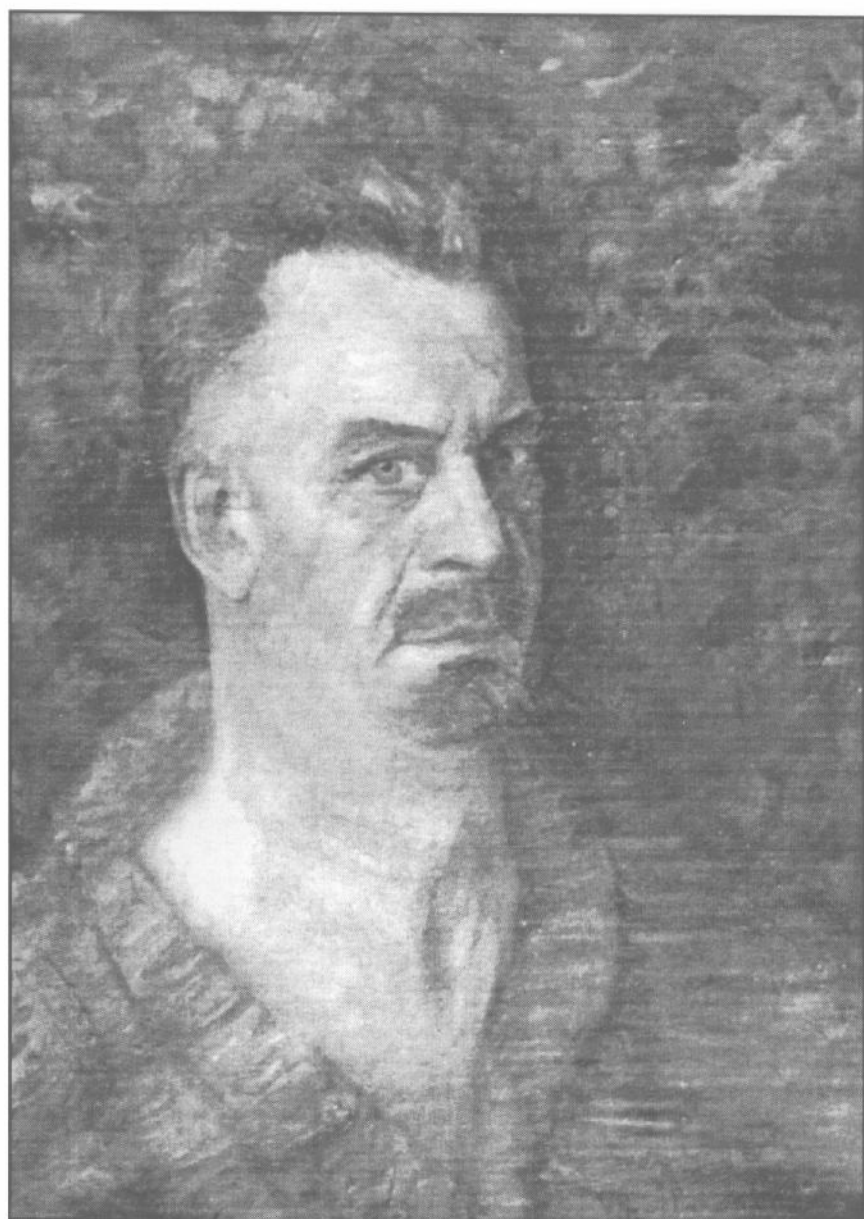

ДУКЛЯ

№ 3 2001

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA – literárno-umelecký a publicistický časopis. Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov na Slovensku, Prešov.

Financované Ministerstvom kultúry SR

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

**ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ПРОКІП КОЛІСНИК,
ГАННА КОЦУР,
СЕРГІЙ МАКАРА.**

Графічне оформлення
Ладислава Цупера

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік – 60 крон.

Адреса редакції:
080 01 Prešov, ul. Požiarická 17
Комп'ютерний набір
EXCO s.r.o., Prešov,
телефон, факс: 091/7725 061

Rozširuje PrNS, a.s.
Objednávky na predplatné prijíma PrNS, a.s., každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje: PrNS, a.s., Vývoz tlače, Záhradnícká 151, 820 05 Bratislava.

Йосиф Збіглей	
Реквієм	2
Мілан Регула	
Ніч така кометна	4
Вковзнув вітер	4
Вітер штовхнув хвилі	4
Іди, іди, місяченьку	4
Вже п'ястуки дощу	4
Бабине літо	4
Анна Миягончак	
Хто забив Стефана?	5
Прокіп Колісник	
...Глянь! – семеро Златокрилик, Золотоволосих	15
Федір Ковач	
Національна ідея наших предків	18
Микола Вегеш	
Березень 1939-го року в Карпатській Україні	31
Іван Яцканин	
В. Винниченко у чехів та словаків	36
Микола Мушняка	
Михайло Пустай із Збоя – найвизначніший український казарк кінця XIX ст.	41
Михайло Роман	
Що розповідають записні книжки Ф. Іванчова	46
Зузана Ганудель	
«Струни серця»	54
Андрій Ковач	
Юридична підготовка для урбару Меджилабірці	56
Чеслав Мілош	
Віра	63
У певнім віці	63
Цей світ	64
З вікна	64
Притча про мак	64
Ще одна грань творчості (ія)	65
Михайло Приймич	
Особливості розвитку іконостасу на Закарпатті у XVIII ст.	67
Павло Вольвач	
Не було ні криниць, ні отав	70
Десять там на місяці	71
Твого уже так мало тут лишилось	71
Он розсунув обалою місто	71
Полин, баркун і жураїна	72
Весна – це сон	72
Ах, очі ці	72
Микола Неврлий	
Місіонер українського мистецтва	73
Н. Вигодованець	
І знову розсипався грім	74
Цінна монографія (єр)	78
Не все в УСЕ	79
Комусь так вигідно	81
Україна видає (ія)	86

ПОЕЗІЯ

Йосиф Збіглей

РЕКВІЄМ

1.

Вітер лізе з горбів
і тисне
/деколи аж жене/
перед собою
дзюркіт часу.
У відрізок часу
не мож втиснути століття,
лише
у краплину крові
вміститься забагато болю.

У павутинні часу,
як краплина роси,
блистять краплина правди.
Краплина роси
переміниться у пару,
яка розплинеться у блакиті.
У тій краплині роси
схована
відповідальність за мертвих.

2.

Чи варто ятрити старі рани?
Як знайти спасіння
без спокою у душі?
Як знайти спасіння,
коли гріх стирчить,
як Мойсеїв вогняний стовп,
до самого неба?
Душі декотрих мертвих
мучаться
біля ніг самого бога,
не знайшовши людського раю
під крилами херувимів.

3.

Душі шумерів сумні,
бо з міста Ур і його народу
зістали лише строфи
на глиняних табличках.
Навіть
і пісні вмерли.

4.

Душа останнього з могікан
відлетіла у прерію
пасти диких бізонів
Великому Маніту,
а кістки могіканів
перетворились на траву.
Сам, Великий Маніту, відійшов
у Скелясті гори,
і тіло його перетворилось
у котрусь скалу,
сльози у росу
а подих у серпанок.
Християнський бог заблудив
між хмародряпами Мангатану
і не знайшов власних заповідей.

Своїх власних заповідей...

5.

У вітрині магазину,
власник якого якийсь Харон
/продавщиця – Цірцея/,
виставлені бюсти і торси
алекалуфів, борорів,
чуків, корятів,
айнів
і їх долі.
Купить хтось?

Скільки ще бюстів і торсів
не у вітрині,
але на полицях магазину?

Скільки ще бюстів і торсів
у складі на полицях?

6.

Церков і хати у Руському вмерли
на хворобу,
яку патолог з прозекторської часу
охрестив назвою
«Прогрес».
/Декотрі села вмерли
нехрещені. /

7.

Було сказано:
не согріши!
Согрішила.
/Людина. /

Було сказано:
перші будуть останніми
а останні першими.
Коли?
Не запізно?

8.

Десь у котрійсь запущеній
карпатській церкві
/з якої вигнали мову/
сидить бог
і читає людські закони
про справедливість.

Сумно,
як на Голгофі
біля вмираючого Христа...

... а час не приносить
спасіння...

Мілан Регула

Ніч така кометна
місяць наче калач від могої мами
на церковній бані сидить
і срібром-золотом молиться до гір-мадон
село простягнувши руки в бескид
кометою котиться в сон

вковзнув вечір
саксофоном
щоб в обіймах
кави і рому
вловити
бумеранги поглядів
в пустелі
по той бік кав'ярні
де в диму
роздягаються
цигарки
і... жінки

вітер штовхнув хвилі
до берега
де синім долоням
моря
дозволено
на хвильку
збудувати
замок з піску

іди, іди місяченьку
на музики в поле
там танцюють
лиси з вовком
а русалки з горем
явір грає на сопілці
а дуб дрімбить болем
у зеленім капелюсі
багрянє сонце

вже п'ястуки дощу
бубнують на сполох
грізно
грізно
а хата – срібний гріш
на долоні країни
ніжно
ніжно

Бабине літо

дозрілий місяць
на рожевій хмарці
в останній зірці
ночі
пізна вітха
розсипав ранок
помаранчі
золотіє
сонцем
церкви стріха

сіло літо
за столи багаті
в осінньому саду
тут лемкиня
(під гудіння бджіл)
чеше коноплям
сиву бороду

на другому поверсі
мого життя
знайдено
кістяк
давнього кохання

Анна Мнягончак

Хто забив Стефана?

Ще не так давно чоловік з іменем Стефан крокував на чолі першотравневої колони заводу, в якому працював, та з транспарантом в руках скандував гасла на славу партії комуністів, що збиралася гарантувати людині найнадійніше майбуття. Його голос розлягався над крокуючими натовпами як найбільший церковний дзвін, приглушуючи кроки і надихаючи на це й дальших, котрі за наказом свого керівництва ставали до шеренг й крокували слідом за ним. Його тішило, що до скандування включаються і його колеги, що інтенсивно махають строкатими паперовими прапорцями, що місто наповнене людьми та їх веселістю. Спонтанність натхнення несла його як велика ріка, міцно його надихала й підбадьорювала до ще більшої рішучості давати світу зрозуміти, що й він належить до тої партії та хоче крокувати вказаним нею шляхом до все більших перемог. Завзято вірив тому ладу, бачив у ньому краще майбутнє, отож, й на своєму робітничому пості допомагав його будувати, скільки вистачало сил. Був вже таким, що коли горів за діло, не жалів зусиль, ані часу, палав, як факел.

Ані сам не знав, звідкіля це у ньому той вогонь береться. Відчував його у серці відтоді, коли глибше почав сприймати світ та пізнавати людей, коли почав усвідомлювати, що життя є вічною боротьбою, в якій не можна виграти, якщо серце порожнє від натхнення. Тому що натхнення є тою силою, котра переминяє людські сні на дії, є тим вогнем, котрий нас веде від боїв до перемог, тою силою, котра нам не дозволить ані задріммати, поки не досягнемо мети, – говорив собі кожного разу, коли відчував людську іронію над своїм власним натхненням. Та й своїй дружині він одного разу сказав:

– Ну, чим би я був без натхнення?! Нічим! Хіба що сухим стеблом трави, в якому вигасло життя. Каменем, котрий чоловік змушений обійти, поки не хоче собі завдати ран. Там, де в серці нема натхнення, нема ані любові, ані тепла! Не стерплю людей, котрі не вміють надихнутись, їх холодну обережність, що в людському бою чекають десь в безпеці, а потім по-фарисейськи придадуться до тих, котрі якраз тримають в руках пальму перемоги. Вважаю це за гріх, за огидне шахрайство, загорнуте у марнославство, яким оздоблюються ті, котрі думають, що вони мудріші, ніж ті, котрі простодушню дають світу знати, як вони міркують та кому довіряють.

Часто із-за того з жінкою сварилися. Не міг стерпіти, коли вона насміхалася з його відвертої душі, і це його ображало. На світ обоє дивилися різними очима. Христина взагалі не могла знести, що Стефан перед людьми так відкривається і надто їм роздається. Вона хотіла мати з нього Калькулятора, якийсь авторитет, при якому і вона набрала б на вазі, а не якогось там натхненного дурня, котрого кожний поплескає по плечі, але в духу через власне собі відплюне. У сварках часно йому втовкала до голови:

– Не протестую, що ти вступив до партії. Розумію, що людина повинна крокувати з часом, якщо хоче чогось досягти. Але навіщо таке велике натхнення?! Для того, щоб ми усі за нього поплатилися?! Політика – це звичайнісінькі панські пакості! Міняється, як квітнева погода. Раз є наверху одна партія, раз друга, а той, хто сьогодні надто активно виступає за першу, може завтра полатитися, коли виграє ота друга. А чи мало людей поплачено за свою велику самовідданість?! Ти добре знаєш, що багато! Тому й керуйся народною мудрістю: «Розумна людина не роздається, вона себе береже... і калькулює!»

Христина вдихнула повітря, зайняла позу мудрішого й повчально додала:

– Візьми собі приклад з Ломовича! Є директором заводу, зарплату має, може, й у п'ять разів вищу ніж ти, до того ще повно дальших вигод і привілеїв, але я його ще не бачила, щоб він марширував по місті з транспарантом в руках і скандував гасла на славу соціалізму чи комунізму та їх вождів! Першотравневу маніфестацію пройде з піднятою головою і заложеними руками, на інших святкуваннях позує за президіальним столом, а на заводських зборах я його ще не бачила, щоб горів надмірною завзятістю. У нього розум! Він думає допереду, калькулює! А ти?! Плескаєш в долоні, щось викрикуєш, як навіжений, скандуєш, ніби легені хочеш виплюнути на головну вулицю! Про інші твої чудасії ані не говорю! Ти найліпше знаєш, скільки часу ти затратив і скільки зусиль приклав, коли переконував робітників, що на спільному буде легше житись! В той час, як багато з тих найчільніших товаришів-начальників робить для соціалізму лиш те, що неминуче мусить! І без натхнення та дурного скандування!

– Та не всі ж ми однакові, – усміхнувся Стефан. – Хтось може натхнутись більше, хтось менше. Кожний якийсь інший!

– Скажу то інакше, – не далася відбити Христина. – Дехто є мудріший, а дехто просто дурніший! Ти належиш до тої другої гільдії, звичайно! Ти просто думаєш, що соціалізм без твого натхнення і скандування упав би на коліна. Говорю правду?!

– Ні! – спокійно відповів Стефан. – Я вважаю, що добру думку треба підтримати, підперти її як крегку рослинку, інакше вона зломиться й висохне... По кількох секундах додав:

– А соціалізм є добра думка! Найліпша, яку коли людина видумала! А знаєш, чому? Тому що він поставився на захист бідноти! Тої верстви людей, котру багатий світ занедбав, і дивиться на неї як на підрядну...

Стефан стих і запитально глянув на жінку:

– Як тоді не плескати партії, котра ступила кривді на п'яти і бореться за справедливість?!

– Злізь з небес, чоловіче добрий, і пробудись, нарешті!! – зволала Хрис-

тина і масно засміялася. – Може віриш солоденьким словам, що що в соціалізмі за стіл сіла справедливність, а кривда вийшла за двері?! Будеш дуже здивований, скільки кривди ще живе у тому твоєму вимріяному соціалізмі чи комунізмі! Тьху!! Досить її виджу вже й тепер! Або ти не вважаєш за кривду, що товариші на керівних посадах всюди собі розкошують, а їх підлеглі роблять як віслики?! За нижчу зарплату і премії, за меншу пошану і привілеї, само собою! ..

Христина впала до крісла, завертілась поглядом до Стефанових очей й додала:

– В яких сферах ти живеш, чоловіче, що не видиш такі видимі хиби своєї справедливої партії?! В яких сферах ти вітаєш?! – повторила.

Стефан не знав, в яких сферах він літає. Знав лише одне: що вже не працює у заводі, котрий належить Райцману, тому улесливому здирнику, що багатів з праці його батьків і тріумфував над людьми, але вже працює в заводі, котрий належить державі, тобто і йому та усім тим, котрі дотепер нічого не мали, а відразу мають усе: заводи, в яких працюють, землю, яку обробляють, ліс, який можуть облагороджувати – усе мають!! Почуття, що й він належить до суспільства, котре зуміло перемогти над столітнім пануванням багатих і сильних, наповнювало його радістю, яка прикривала дрібнички краси його правильної партії. Захоплений великістю її програми, він був цілком переконаний в тому, що усе є в найкращому порядку. Та ж план завод виконував, на цілозаводських конференціях переможці перебирали стандарти і похвальні грамоти, приймалися сміливі соціалістичні зобов'язання, читалися оптимістичні виступи в дискусіях, танцювалось та співавалось, просто, було радістю жити!

А те, що керівники інколи кудись загнули? Ну й що?! В заводі стримувались, щоб бути прикладом для інших, ото ж, інколи трохи й погуляли. Та ж і вони лем люди!!

Ні, Стефан не завидів своїм начальникам якісь там їх вигоди і привілеї, які вони мали. Усвідомлював собі, який вантаж вони несуть на своїх плечах, яку відповідальність та неспокій мають, з котрими треба рахувати в кожній людській боротьбі. Крім того поважав їх здібності й освіту, що вимагала кожна вища функція. Усвідомлював, що школи не падають з неба до лона, що для того потрібні зусилля, поки людина досягне потрібної освіти. Сам мав лише початкову освіту, закладну школу, а лише завдяки тому, що переміг соціалізм, допрацювався й до середньої. Якраз Ломович, котрого Христина терпіти не могла, допоміг йому в цій справі. Одного дня після партійних зборів, коли сиділи в червоному кутику й попивали каву, він йому сказав:

– Ти, Стефано, досить наробився на побудовах, дамо тобі легшу роботу! Перекладемо тебе на осередок за майстра. Систему праці знаєш, вмієш з людьми заоходитись, подужаєш це! Лишень освіту собі мусиш доповнити, початкової не вистачить. Не будь такий непевний, аж таке складне це не буде! Пошлеш заяву на середню промислову, трохи повчись, одержиш атестат зрілості, – і це все, що мусиш здолати! ..

– Але я до навчання завжди був трохи... слабший, товаришу директор, – признався Стефан. – А крім того, мені буде тридцять сім, не старий я вже для навчання? ..

– На навчання ніколи не пізно, Стефане! Треба лише відвагу. А що стосується оцінок, тобі не треба аж так намагатися. Я знаю таких, що з одного класу до другого ледве поперелазили, але на роботі досягали ліпших результатів, ніж ті, котрі переходили без проблем. Оцінки – це ще не усе! Головне – відношення до роботи. І характер! Хоч свідоцтво і є документ, котрий треба пред'явити на роботі, не треба цьому прикладати великого значення, тому що в людині часто можна розчаруватись, бо не відповідає нашим уявам. Найнадійнішим свідоцтвом людини є його власне життя!

Ломович був правий. Стефан закінчив навчання слабше, але в роботі все був у перших рядах. І осередок, куди його переклали за майстра, був невдовзі найліпшим. Роботу здавав без браку, план виконував достроково, а в змаганнях завжди займав перші місця. Стефанів елан був для усіх великою рушійною силою.

І ніщо на світі не ослабило б Стефанове натхнення та віру в соціалізм, якби він невдовзі й сам не виявив, що красиві слова у ньому розходяться так швидко з ділами, як швидко з верхів стікають весняні води. Тут увидів кривду і несправедливість, там ненажерливість і шахрайство, інде потяг до кар'єри і вигод, що запусало глибокі корені, як дикий бур'ян. Більш того, у багатьох керівників почала проявлятися нездорова пихатість і зарозумілість, що викликало у простих людей гнів і недовір'я, засудження й обурення.

– Ого, тут вже слова починають розходитися з ділами, – подумав Стефан, коли побачив, як люди взаємно діляться на касты і сепаруються, як начальники починають мінятися на панів, а ті, під ними, й надалі залишаються тими, чим були перед тим: дешевою та послухною робочою силою.

Крім того бачив, що й мораль досить плентається позаду. Хоч моральний кодекс висів на стінах кожного робочого місця в заводі, його «заповіді» не респектувалися. Так само ніхто не звертав увагу ані на зауваження вищих органів, котрі на своїх засіданнях вирішували гостріші випадки порушення принципів соціалістичної моралі. Зловживання посадою й в питаннях моральності ставало буденним явищем, як і дорожні автоаварії між Пряшевом і Попрадом.

Стефан умів зрозуміти любов, навіть і ту, котра викликала обурення. Та й сам їй одного разу майже піддався. Подружнє життя з Христиною йому не вдалося, а без справжнього кохання він жити не міг. Йому бракувало того еліксиру життя, але ані не так для плотської хоті, як для того, що й сам називав душею. Відчував страшенну самотність. Нетактовність Христини примушувала його вдома скоріш мовчати, аніж говорити, скоріш стримуватись в якійсь компанії, аніж поспішати додому. Отож, одного разу зустрів оту другу, тактовну, уважну та ніжну. Закохався до неї, та й забув про все: про дітей, котрих сплотив з Христиною, про власне житло, що надобув з Христиною, але й, звичайно, про неї, про нетактовну і властолюбну Христину. Мало бракувало, і був би з нею розійшовся, та й пішов би за отою другою...

Але погляд на дітей зупинив його. Щоразу, як глянув на їх личка, коли вони спали, відчував докори сумління, отож, верх взяла думка:

«Не можу! Ніяк їм не смію цього зробити! Їм було б важко без мене. Та й рану я б їм завдав таку, що не загоїлась би до смерті.»

– Ні, не смію!! – сказав собі того дня, коли їх вів з дитсадка. Було дуже

холодно, дощ мішався зі снігом, схиялось до Різдва. Діти дріботили попри ньому як двоє куряток, перемерзлими ручками трималися за його міцні долоні, куталися до своїх плащиків та мовчали.

– Ні, не можу таке зробити! – знов повторяв, коли ішов за тою другою.

Отож, так тихо й непомітно, як зустрілися, так тихо й непомітно вони й розійшлися. Розумно, як розходяться люди, котрим не важко усвідомити, що їм дозволене, а що немає сенсу, що першочергове, а що повинно відійти набік.

Терпіти не міг егоїзму. Швидко умів його викрити як у власних вчинках, так і в діях інших. Багато несправедливості Стефан об'явив і на дощці пошани, що висіла коло вступної брами заводу і на яку в часових інтервалах поміщали фотографії зразкових працівників. Не тому, щоб Стефан завидів тим, котрих керівництво uznало за зразкових, ні! Просто, він знав про ще ліпших. Таких, котрі в тихості чесно виконували не тільки свої обов'язки, але й охоче допомагали усюди там, де було треба подати руку, допомогти. А тому завжди, коли його погляд заблудив на портрети тих, що на висіли дощці, він незадоволено бурмотів:

– Половина з вас тут немає що робити! Якби я міг так, як цього не можу, так зірвав би вас звідси як бур'яни з грядок!

Стефан не терпів людей, котрі із своїми вербальними талантами при різних дискусіях дерлися вперед і за рахунок інших, ввічливіших, завжди вилізли туди, куди й намагалися потрапити. І було таких досить. Взяти хоч би такого Ступавського, завідуючого осередком, де працював й Стефан. На посаду керівника виліз, але роботу за нього робив Стефан, бо у керівника було безліч функцій. Постійно бігав по усяких зборах, а про виконання обов'язків, за котрі отримував добрі грошенята, не встигав ані подумати. Але йому й того вистачало, щоб статись зразковим працівником! В той час, як ті, що не вміли користуватись риторикою на зборах, зразковими працівниками не стались, хоч би й зуміли перенести з місця на місце татранський Кривань.

Аж дуже багато недоліків почало Стефана гнівати. Не міг ані гледіти на те, як рядових працівників притягали до відповідальності і карали за дрібні крадіжки, в той час як бонзи і чиновники брали великомасштабно, а справедливність озивалась переважно аж тоді, коли про їх «діла» вже знала й широка громадськість.

Та найбільше Стефана обурювало те, що за віру в Бога і за вірність церкви людина була змушена терпіти лиха, але на другому боці над силою-силенною людської грішності примружувались очі. Він якось не міг зрозуміти, чому це партія і церква протистоять одна одній, як два протилежні маяки, що не можуть привести плаваючі кораблі до спільної пристані, де панувала б взаємна повага й злагода, спільна підготовка на шлях і до мети, до котрої усі прямуємо. Його простий розум йому підказував, що якби партія і церква діяли взаємно, спільними зусиллями дійшли б до перемоги, яку земля оця ще не знала! А це тому, що обидві мають багато спільного, аж на один виняток: партія Бога відкидає, а церква у Бога вірить. Така незгода Стефана завжди нищила, і він десь в кутику душі завжди відчував побоювання, що все це добре не скінчиться. Та й Ступавському сказав:

– Мені так здається, Янко, що ми ідемо вниз водою. Якимось забагато різних хиб нагромадилось в тому нашому суспільстві. Коли це триватиме й надалі, соціалізм довго не втримається. Клякне на коліна!

Ступавський вмів стерпіти всяку критику, що стосувалася його особи або праці осередку, котрим керував. Довгорічні партійні функції навчили його протистояти кожній людській критиці. Але якщо хтось відважився засумніватися у світлому майбутньому соціалізму і комунізму, у перемогу яких вірив принаймі так глибоко, як його побожна матір у Христа та в життя по смерті, втрачав його прихильність і такого він вважав за ворога та зрадника. Якусь мить глядів на Стефана як на згниле яблуко, що все ще висить на яблуні, потім примружив очі і кризь зуби процідив:

– Добрий комуніст таке не мав би говорити, Стефано, не мав би! Комунізм не переможе вже ніхто на світі, чоловіче добрий! Це сила, за котрою піде цілий світ! І це тому, що він просто ліпший за усі режими, що були перед ним. Капіталізм вже доживає. Є згнитий як міст, поставлений через потічок. Ще якась мить і цілком упаде до води!

І от – диво! Не минули ані три роки, а пророчі слова Стефана почали наповнюватись конкретним змістом. Хвиля критики знизу піднімалась та міцніла як неспокойне море. Проникала до усіх сфер життя. З усіх сторін сипались лайки, людей вже ніщо не могло заспокоїти, навіть торгівельна сітка та рівень продажу, послуг і їх якість. Людей знервонювали десятихвилинки і різні політичні навчання, першотравневі колони і маніфестації, великий Ленін і менший Сталін, Велика Жовтнева соціалістична революція та весь могутній і поки що ще непорушний Радянський Союз! Люди насміхались над будівничими кінофільмами і театральними спектаклями, над жнивварськими і картопляними бригадами, а це й наперекір тому, що на них крали урожай, як за ними курилося! Усе, що було соціалістичне, відразу було погане і мізерне, а усе, що приносив капіталізм – чудове, розумом неосяжне та в історії неповторне! Ліпшого ніколи і ніде не було!

Кілька днів перед сімнадцятим листопадом 1989 року додому прибігла Христина, упала на кушетку та переможно zvolала:

– Соціалізму вже відкалатали! Віддзвонили усі дзвони! Кришка! Амінь є з ним! «Вільна Європа» передавала, що весь соціалізм є як діючий вулкан. Вистачить, кажуть, одної іскри, і усе вилетить у повітря! ..

Відразу поглядом вперлася у Стефана та зі страхом забелькотіла:

– Сховайся десь, ентузіасте! Хто знає, чи таких не будуть заперати, а, може, й вішати! ..

Стефан мовчав, жінчин «чорний» гумор його злостив, але він це витримав. Ще якусь мить слухав її новини, потім встав і насправді кудись зник. Заліз до шопа. Але не із-за страху. Просто хотів побути сам, і усе собі розложити на полицки.

– Та хіба може таке бути, щоб стільки зусиль добрих людей відразу зійшло нанівець?! – запитав сам себе, дивлячись кудись в порожнечу як докалічена звірина. В глибині серця все ще не вірив, що соціалізм впаде, а на його місце прийде щось цілком протилежне. «Та ж тут є ще армія і поліція, безліч перешкод, та й люди, котрим не мусить бути однаково, хто візьме в руки державне кермо. Крикуни собі покричать, трохи побунтують, винних поставлять у куток, хіби усунуться, усе повернеться до старих колій, і життя знов піде далі, по-соціалістичному,» – міркував Стефан в шопі, уміцнюючи свої надії й трохи заспокоюючись.

Але коли по кількох днях забіг ввечері у місто та увидів там масу людей, з переляку затамував подих. Підійшов ближче до площі, протиснувся на сходи й задивився на людей. Одні стояли перед трибуною, інші заповнили тротуари, дальші тулилися перед костьолом. Майже усі із запаленими свічками, і усі повні величезного натхнення. Образ незвичайно спокійної революції Стефана обеззброїв.

– Отак треба воювати за правду і справедливість! – сказав собі в духу. – Не із зброєю в руках і вбиванням, не насиллям і кровопролиттям! Не як варвари і дикуни, але як культурні і мудрі люди. Як добрі і чесні люди! Як чесні люди... – повторяв в духу, а коли хтось з трибуни почав викрикувати гасла на славу свободи та демократії, і площа гриміла могутньою луною, так і в ньому пробудилося натхнення – нове, сильне, щире. Підняв руки, над головою ними міцно замахав, а ані не знати як, і йому з горла продерся голос:

– Хай живе правда і справедливість! – закричав.

– Хай живе свобода!! – придав ще голосніше, аж йому від великої ревності напнулися жили на шиї.

– Так-е-ліп-ше! Так-е-ліп-ше! – скандували ті під трибуною, а ціла трибуна аплодувала.

Та й Стефан не шкодував долонь. Спонтанність натхнення несла його як велика ріка, міцно його надихала й підбадьорювала до ще більшої рішучості давати світу зрозуміти, що й він належить до цих людей, що хоче крокувати з ними і воювати за справедливість і краще життя для усіх. Для усіх!!

В натхненні ані не спостеріг, що напроти стоїть Ступавський. Опершись об дерево, з обличчям, що свідчило про неспокій, він стояв і дивився, дивився...

І Христина там стояла. Коли зустрілись поглядами, Стефан в моменті відгадав, що вона має на думці.

– Ти ніколи не змінишся, дураку! – міркувала Христина. – До смерті будеш горіти натхненням за якусь правду, жертвувати час і силу, нищити собі здоров'я! І до смерті будеш жити в старій батьківській хатині, купувати дешеві речі і до дешевого одягатися. Бо ти вже раз такий – наївний і дурний! Як жалію, що зустріла тебе в житті, як жалію! Щоб тебе чорти взяли, ти дурна бідо!!

Докори Христини доповнив Ступавський. На другий день йому в канцелярії сказав:

– Та скоріш смерті я міг дочекатися, Стефане, аніж того, що ти підеш на мітинг горло дерти та аплодувати «демократам»!

– А чому? – спокійно запитав Стефан.

– Та тому, що ще не так давно ти плескав в долоні комуністам, – зашкірився Ступавський.

– Я аплодую лиш тим, що ідуть за правдою.

Ступавський встав, підійшов до стола, за яким працював Стефан, і, примруживши очі, процідив крізь зуби:

– Ти як порядний канальний щур, Стефане! З години на годину виміниш партію, як гадюка шкіру! Ти зрадив партію, не мигнувши оком, як якась вокзальна повія!

Міцною рисою Стефанового характеру була стриманість, але коли в ту мить глянув на провокативну фігуру Ступавського, не стримався і вибухнув:

– Та це ти зрадив партію ще скоріш, ніж народився! До неї ти вступив із-за користолюбства! Кожна твоя жилка є пожадлива та егоїстична! Соціалізмом ти лише користувався, але нічого йому не давав! Крім порожніх слів, якими ти вихвалявся усюди там, де було можна хвалитися! І тепер не прикидайся, що ти вірний партії і соціалізму! Ти теж розчарований, як і я, що приходить зміна, а не хочеш цього бачити. Робиш з себе героя! Гордість не дозволяє тобі признатись, що насправді тепер думаєш! Бо ти завжди носив маску, а я тобі ніколи не врів!

– Знаєш, що?! – скрикнув Ступавський. – Ще одне слово і я до тебе копну як до здохнутої жаби!

– Можеш! Спробуй!! – відгаркнув Стефан і войовничо встав від стола. – Але не забудь, що і я вмю копати!

Може, почалась би і бійка, якби до канцелярії не ввійшов Ломович. Докірливо глянув на Ступавського та стримано сказав:

– Товаришу завідуючий, на коридорі повно людей, а ви тут сваритесь, як баби на базарі. Чути вас аж на другому кінці будівлі, що ви тут робите. Якщо не порядок у місті, це ще не означає, що не порядок буде в заводі. Дисципліна мусить бути, про це не треба забувати, товаришу завідуючий!

На Стефана ані не глянув. Можна було здогадатися, що він знає про мітинг та Стефанове «натхнення». Аж відходячи зупинився коло нього і, ніби лиш так, коротко натякнув:

– Я чув, Стефано, що ти придався до «демократів».

Стефан мовчав. Знав, що немає сенсу на цю тему щось казати.

– Та що вже, – сказав зневажливо Ломович. – Ти найліпше знаєш, що робиш. Але ти не мав би забути, що зрада – це огидність, яка кривить характер. А ти зрадив, Стефано! Зрадив партію, приятелю...

– Партію кажеш, товаришу директор? А де є ота партія? – запитав Стефан і розглянувся по канцелярії, ніби її хотів там побачити. – Я її тут не вижу, – додав. – Ходжу вверх-вниз, дивлюсь, дивлюсь, але ніяк її не можу об'явити. Глянь, товаришу директор, соціалізм нам вмирає, а вона мовчить як могила! Дотепер нічого не зробила для його захисту, абсолютно нічого! Отож, у мене нема такого почуття, що я зрадив партію. Я відчуваю, що партія зрадила мене! Робила помилки, а наслідком них робиться нині те, що й на вулиці робиться!

– Прийми раду старшого, Стефано! Візьми відпустку, та й відпочинь собі! Бо те, що ти тепер сказав, не відповідає тому, що в такій хвилині має говорити партійна людина, розумієш? Мій погляд є такий, що коли горить дім, його не треба покидати напризволяще, але треба гасити вогонь і рятувати дім. До останньої хвилини!

Голос Ломовича був холодний і твердий, з нього палахкотів гнів та обурення, але Стефан відчував, що наперекір строгості Ломовича, він його все ще високо цинить і поважає. Його вдячність перемагала.

І все ж таки його раду він не прийняв. Не взяв відпустку і не пішов на відпочинок. Навпаки, ще того вечора забіг у місто, придався до людей, що знов

стояли під трибуною, і допомагав скандувати всякі лозунги. Він вірив, що це правильний крок, адже ж нікому не хотів ніяк пошкодити: ані тим, що керували дотепер, ані тим, що візьмуть владу в свої руки тепер. Бо знав, що керувати державою – це нелегка справа. Це важкий пост, повний кривуль і перешкод. Хотів лише добре. Для усіх! Хотів і вірив, що вже буде добре.

І ніщо на світі не змірило б Стефанове натхнення і віру у демократію, якби по якимсь часі знов не спостеріг, що й тепер красиві слова розходяться з ділами, як весняні води, стікаючи з довколишніх верхів. На одному боці декламувалися якісь віршики про любов і людськість, а на другім боці він бачив повно ненависті і злості. Так само, як в соціалізмі, так і в демократії почала невдовзі розмагатися жадібність та егоїзм, нечесність і шахрайство. Приватні магазини і склепики, різні фірми і заводи почали усе державне витісняти і множитися як погані гриби після рясного дощу. Посередній товар продавався за високі ціни всюди: в магазинах і різних кіосках, перед брамами і за брамами, під деревами і в палатках, на тротуарах і у вестибюлях, ба навіть в туалетах і закритих басейнах. Куди лиш людина подалася, усюди зустрічала групки людей, напружених і переляканих, спітнілих і змерзнутих, голодних і втомлених. Продаваючі людиці часто міряли втомлюючі поїздки з одної країни до другої, із сухою стравою та в поганих гігієнічних умовах ночували на вокзалах, де не було треба платити за нічліг. В гонитві за грішми моталися всюди, де лиш могли, брехали й обманювали, а в кінці-кінців терпіли й страждали, падали та вмирили.

Але ані тут ще не кінчалася фантазія так званого вільного бізнесу. Попри безлічі магазинів і склепиків, різних фірм і заводів починають прибудати дальші дивні фірми, що пропонують різний товар посередництвом пошт. Нічого не передчуваючі громадяни починають відразу об'являти у своїх поштових скриньках інтересні конверти з незвичайним означенням «конфіденційне», а коли їх відкриють, знайдуть в них вибрану рекламу на товар, і людині є важко, щоб їй не піддалася, причім в прикладеному, надзвичайно приятельськи конципованому листі вам ще й гарантують вигру в сумі мільйон корун, або ж подарунок «безплатно».

Та й Стефан піддався отій паніці. Цілком їй увірив. Але повторне розчарування від другорядного товару і шахрайство з обіцяними вигами його по деякому часі переконали, що й тут йдеться про торгівельний трюк і обман. Навіть Христині не признався, скільки його коштувало оте наївне довір'я і скільки розчарування він проживав кожного разу, коли відкривав дорого заплачений пакунок з мізерним товаром. Невдовзі також порозумів, що в демократії є дозволене усе, тобто, й отакі шахрайства та обмани.

А мораль? О, Боже милостивий, чи Ти вже видів стільки аморальностей в нашій дорогій вітчизні, як нині?! Наші жінки гублять не тільки свою моральну чистоту, але й цнотливість і ганьбу! Толчуть людську достойність, як слони квіти! За грішне людське кохання беруть гроші вже не лише в публічних домах та еротичних салонах, але й при дорогах і на вулицях, в ресторанах і готелях – усюди! Це, буцімто, із-за злиднів та нестатків. Ти вже чув, Отче, отакі виговорки?! Та ж Ти найліпше знаєш, що роботи є завжди досить, коли її чоловік хоче знайти!

Якби Стефан був змушений кинути усі новітні недоліки до одного мішка, він би його ані не зав'язав. В його думках постійно появлялися все нові й нові недостатки. Бо він за великий недолік нової епохи вважав і те, що вона дозволяє багатим злочинно багатіти, а бідним жалісно ще більш бідніти. Що сьогоднішній підприємець може вимагати переборщену ціну за один стакан води, котру матінка-земля дає безплатно. Що хвора людина не дістане в лікарні те, що їй потрібне, а до того ж ще й медсестра дозволяє відчутти свою нервозність і зарозумілість наперекір тому, що немічна людина проявляє їй вдячність за кожний прояв допомоги. І цю біль Стефан відчув. Лежав в лікарні з інфарктом, та й бачив там медсестри, котрі до хворих взагалі не годилися.

А що ота терпкість, котру йому, з одного боку, спричиняли ті, що його засуджують за те, що повернувся до Бога і церкви, а, на другому боці, ті вірники, котрі йому дали відчутти, що належить десь інде? Чому не хотіли зрозуміти, що він хотів знайти лиш правду, хотів лише добро? Чому до нього відносилися так, як не мали?

Коли до того прирахував насилля, котре запанувало в суспільстві як смертельна епідемія, незлагодя всюди там, де згалога мала бути, обмовляння людей, котрих він поважав і респектував, ненависть між народами і меншинами, хаос, що бив до очей усюди, – так він мав почуття, що потрапив до пекла, з якого нема вороття.

– Як далі жить? – поставив собі питання, коли після сварки з Христиною побіг до шопи. Намагався усе якось осмислити: відмінність людських характерів і поглядів, людські помилки й хиби, непорядок і хаос. Лишень одне не міг порозуміть: чому людська злоба перемагає над добром? Бо ті, котрим аплодував тепер, боролися за правду й хотіли для людей добре, але появилася злоба злих і спортила всі намагання добрих людей.

– Одні будують, другі руйнують, – мовив тихо, крутячи нетямлячо головою. – Чому на тій землі нема щастя? Чому є стільки болесті? Сама біль і розчарування! Сама біль і розчарування... – шепотів Стефан, а потім розплакався...

Вранці його Христина знайшла в шопі на сні. Під собою мав постелені старі мішки від картоплі, а на собі – старий плащ, що носив ще дід. Лежав, як би був живий: права рука під головою, ліва вільно простягнута, обличчя спокійне й вирівняне.

В першу мить вона хотіла до нього закричати, що запізниться до праці, потім їй спало в голову, що його викинули з роботи, так ним лиш злісно затрясла і мовила:

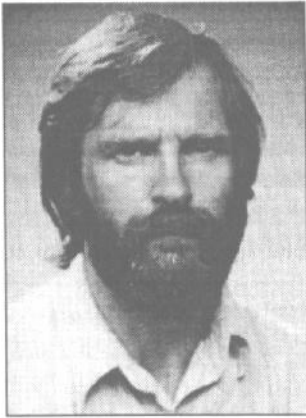
– Вставай, чоловіче, та ж уже десята година! Треба щось робити!

Відразу зрозуміла, що тут щось не в порядку. Заломила руки, істерично заверещала й вибігла до саду.

– Машо, іди сюди! – звернулася до сусідки. – Мені здається, що Стефан... помер...

На його похорон прийшли усі: ті, котрим він аплодував перед тим, і ті, котрим аплодував тепер. Пустили сльозу, виразили співчуття, та й пішли, кожний у своїх справах.

Життя йде далі, і ніхто вже не довідається, хто ж забив Стефана...

Прокіп Колісник

*...Глянь! - семеро Златокрилх,
Золотоволосих...*

*...скільки в житті всього буває:
приємних, неприємних
миттєвостей, хвилин, але
найбільше запам'ятовується те, коли з'являється **Тя**.*

глава I⁺

Ява 1

*(частина акту, -дії, драматичного твору, в якій склад
виконавців залишається незмінним)*

*+(текст першої глави загубився, пропав, зник, залишилося лишень відчуття
райського присмаку, яблука не райського, та відлуння, яке неможливо передати
словами)*

глава II

Ява 2

(реальна дійсність; не сон, -не мрія, -не марення)

... цей модерний чайник треба було до чогось прикласти, я... якраз збирався зварити чаю, був ранок, була п'ятниця - останній день перед кінцем; на столі стояли три чорним-чорних куклики; -однак, цей фасонистий чайник не тримався на ногах, одна, з чотирьох, пластмасова ніжка була зломана, його треба було до чогось приставити; в кімнаті майже нічого не було...: сучасний чайник, з непевною ніжкою, стіл, стілець, крісло розкладне та електроплитка (одна спіраль не гріла); розетка була з протилежного від столу боку, тому чайник треба було десь притулити, десь біля плити чи до одвірка... та слідкувати, щоб не перевернувся від кипіння...

...він стояв біля вікна, був ранок, була п'ятниця, четвертий поверх, високо над рівнем моря, і ніби милувався чистим білим снігом, що красиво й м'яко, здається, не відомо звідки з'являвся і невідомо куди дівався, особливо коли дивитися на нього у проміжку

вікна, на рівні четвертого виміру, між небом і землею..., по його спині холодно повзала змія байдужості.

...не розумію, - не можу збагнути, на що він надіявся? - нащо сподівався? -

...кінець світу, проголошений драмато-сфумато-комедіантами-театралами не відбувся, "деміург" зрікся своєї ролі, - подався десь "за бутор" на заробітки..., внизу надривно вовтузилася якась машина, таксі, що нерозумно заїхала аж до нижньої частини гуртожитку, а сніг, який був такий чистий, м'який та красивий ще на рівні четвертого поверху, доторкаючись землі, перетворюювався у слизьку багнюку з котрої годі було вибратися; я ж ніяк не міг знайти до чого притулити чайник;

... люди апатично проходили повз авто, вже не було, як раніше кинулися б декілька подорожніх, вперлися б завзято та витрутили б... нові економічні, ринкові, міжлюдські відносини...,

... "я" стояв біля вікна, вікно було стандартне, звичайне, приблизно 150x150, і знеохочено дивився в прохолодну далечінь... пустеля... змія відчуження холодно і мовчки повзла по моїй спині..., як протяг в щілину, як злодійка в хату, як марновірство в душу... залізла в душу;

...не розумію, не можу збагнути, а на що "він", власне, надіявся? чого чекав? -

дивна властивість митців (самообманюватися, мріяти, вірити... обпалюватися) і навіть коли ясно і чітко чує: "Я вас не знаю, І ви чужий. Навіть мізинець ваш не діткнувся мойого дня. Навіть волосинка ваша не торкнулася моєї ночі."..., хочеться, чомусь, чути: "... ах! - на обніжку твого життя була (і) я." - (безглуздя) --ні...

*...я ніколи не був на Афоні
недосяжна "золота гора"
я чекаю...
Ти прийдеш - ні
єдина мить дарована мені -
нам,
все-таки була дана...
моя вина...*

... і коли, нарешті, було знайдено місце для самовара, і коли, нарешті, здається, вгамувалася "нерозумна" машина, і коли, нарешті вона закипіла... (вода, звичайна, щілоща, - не мінеральна) - раптом з'явилися вони, - (всі сім), я ще ніколи не бачив їх усіх разом, тобто, я бачив їхні образи інколи на стінах храмів і церковок, і то не всіх, і то не разом, - і то не так..., аж не віриться, щоб так, - ніби просто, без якоїсь архіважливої на те причини, нагоди ... заради нас? -- заради мене? : - легко-легенько-легче-сенько сіли на підвіконні; не було ані сурмів, ані театральних ілюмінацій, фанфар - мовчали; були красиві, мов намальовані, здається мені аж тепер відкрилося значення виразу: "...красива - як намальована" - ніби небесний майстер створив їх, такі вони були досконалі; світлі-світлі, аж прозорі немов безтілесні, а навколо них було ще світліше сяйво; волосся, - крила і навіть одяг були пронизані золотими прожилками; найсвітлішим світлом, - найбілішими білилами не можна було б досягти такої світлоти - без одкровення, найдосконаліший знаменщик не

зміг би нарисувати такі постаті - без одержимості, найдосконаліший личник не зміг би написати такі ліки - без натхнення...; найдосконаліший майстер інакопоті не зміг би так майстерно накласти асист - без любові...; (можливо, згідно з екстравагантним стилем, вони могли б бути, наприклад, в джинсах, з цигаркою, з силіконовими м'язами та штучними крилами, але ні - Вони були благородно-традиційні: і одяг, і всі аксесуари... все, не видавалося не те що анахронічним - навпаки, Вони були позачасові).

...невже падіння людини може бути аж таке глибоке, -що не pomoже один вісник? - що заради спасіння одної-однієї-однісінької душі Творець може послати зразу сім!?, - а на чолі - **ТИ**

...було якось незручно і навіть боляче дивитися на "його" розгубленість, безрадність, байдужість... - "а-що "ти", власне, чекав, -на що надіявся?" - хотілося запитати;

...а може, це був лише міраж? - лише видиво самоти, віртуальна реальність... пекучий спирт із незнайомкою, вночі, в майстерні, в пустелі...

і чому

Ти

така недосяжна? - і чому?...

(тепер вже і не знаю: "була", чи "є", чи "будеш"?)...

але коли була,-

коли являлася прекрасна,

скоріше відчував ніж,

аніж

бачив, доторкався....

на мить, на цілу вічність

забував про мить, забував про вічність...

... коли була

коли є -.....

...але тепер, я ніколи не пив пиво, -не пив пиво зранку, але тепер, -сидячи сам в цьому секторі " публічного дому мистців" ..., треба було щось снідати, зрештою, рідкий хліб ліпше, ніж рідкий чай...

...не розумію..., - навіть коли /б/ вона і прийшла, то спілкування між ними, напевне, відбувало /б/ ся лише через "Гло-/б/-тел", -через "сотовий", через... /б/ ..., так ніби між ними був /би/, була /б/ якийсь - мертвола*, якась стіна...

...вони сиділи поруч, майже доторкалися, -але...

...**Що Вони хотіли сказати?** - адже ж не прийшли, -не прилетіли Вони просто так, знічев'я, адже ж щось трапилось, щось Вони хотіли повідомити? - від чогось застерегти? Кожен з Них, напевне, мав що звістити (що то за вісник без вісті?), але Вони мовчали; (а може "ми" - "я" не чули/-ув/, не бачили/-ив/, оглушені/-ий/, засліплені/-ий/ своєю нікчемністю?)..., ...**Що Вони хотіли сказати?**

Федір Ковач

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ НАШИХ ПРЕДКІВ

*«Історія - великий учитель, але,
на жаль, вона нічого не значить,
тому що пізно подають її лю-
дям.»*

М. Драгоманов

В історії наших предків можна знайти багато свідчень, фактів, висловлювань про їх мрію і надію злитися чи прихилитися до долі своїх східних братів по крові. Але ця мрія і надія не могла бути реалізована як через несприятливі міжнародні умови, так і через внутрішні незгоди. Не будемо заходити у далекі століття, коли землі наших предків у різний час переходили то в руки руських князів, то в руки угорських магнатів, аж поки після нерівного бою на довгі століття опинилися під владою Угорщини. Спробуємо нагадати лише деякі історичні події і вказати на поведінку інтелігенції в них на протязі останніх сто п'ятдесят років. Мова йде насамперед про 1848-49, 1918-20, 1944-45 роки і стисло до сьогодні. У ті переломні періоди наша патріотична інтелігенція пробувала виборювати свої національні права у пануючих народів і міцніших сусідів за давнім принципом «свій до свого», однак часто уже завойоване не вміла утримати у своїх руках і тому програвала.

ПЕРША СПРОБА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Як відомо, революційний рух 1848-1849 років охопив Францію, Німеччину, Австрію, Угорщину, Чехію, Італію, Словаччину, Галичину та інші землі. Щоб пригасити революційний вогонь, австрійський парламент 18.3.1848 р. прийняв закон про скасування панщини і виголосив нову конституцію. Ця ситуація пробудила до життя й українців, особливо на їх західних землях. Східні території українців находилися під владою царської Росії.

Найбільш слабим місцем революції 1848-1849 рр. була невирішена національна проблема в Угорщині. Австрійська монархія була державою багатьох народів, зокрема слов'янських і мала свою національну специфіку, Мадяри виступали проти австрійців, намагаючись створити самостійну Мадярську державу. Однак борючись за свою національну свободу, вони виступали проти свободи і рівноправності інших народів. Принцип рівноправності народів Л. Кошут вважав «нісенітницею нашого віку». Принцип мадярського народу як пануючого був для нього сильнішим від вимог історичного права народів

на національну свободу і рівноправність. На проблему співжиття народів він дивився з позиції пануючого народу. Коли О. Духнович на Сеймі у Братиславі спитав Л. Кошута: «А що буде із слов'янськими народами, які також потребують свободу?», – Л. Кошут відповів: «Проти слов'ян ми пошлемо слов'ян».

Закономірно, що проти такої національної політики пануючого народу зродилася солідарність між окремими народами монархії в боротьбі за свою свободу. Так, Словацька Національна Рада 10 листопада 1848 р. у зверненні до русинів Угорщини закликала їх до повстання проти спільного ворога – мадярів. У зверненні є такі слова: «Злучіться з нами і покажіть світу, же єсть ще в Татрах руський люд, руського серця, руська гаряча кров, руська любов ко вибраному народу руському. Покажіть, браття, перед світом Слов'янським, же маєте кров готову вилляти за свою віру, свій язик і свою народність, за славу, свободу і щастя Русинів».¹

Революційна ситуація 1848-1849 рр., крім всього іншого, була характерна тим, що пробудила, зокрема у слов'янських народів Австрії і Угорщини, потяг до національного життя, до усвідомлення необхідності самим організувати своє національне життя, управляти ним і відповідати за нього. Зродилася ідея автономності, ідея власної державності. Це в однаковій мірі стосується українців, словаків, чехів та інших народів.

Під впливом революційної ситуації у травні 1848 р. у Львові була створена Головна Руська Рада як політичний представницький орган галицьких українців. Рада «проголосила єдність всього українського народу. Українські послы в австрійському парламенті поставили вимогу виділити українські землі, що перебували в межах австрійської держави, в один коронний край під управлінням намісника і приєднати до Галичини Буковину та Закарпаття».² Ця ідея галичан найшла гарячі симпатії і підтримку в рядах таких діячів того часу, як А. Добрянський, О. Духнович, єпископ пражський Й. Гаганець та інші.

Революція 1848 р. застала А. Добрянського у Чехії, який, маючи уже на руках диплом гірничого та лісного інженера, розширював свою освіту студіями математики, механіки, машинобудування та архітектури. Перед 31-річним А. Добрянським рисувалася кар'єра вченого, та молодий інтелектуал не залишався байдужим до революційних подій у Європі, зокрема до проблеми відродження слов'ян. Із Чехії він повернувся до Банської Шцавниці і активно включився у політичне життя. Словаки висунули його кандидатуру в депутата угорського парламенту, але офіційні місця провалили його на виборах.

16 березня 1848 р. А. Добрянський відвідав Будапешт і на підставі розмов з офіційними особами остаточно переконався у тому, що влада Л. Кошута не наміряна задовольнити національні вимоги слов'янських народів Угорщини. Він підтримав план об'єднання Угорської Русі, яка адміністративно підлягала Угорщині, з Галичиною, яка підлягала Австрії. У Пряшеві А. Добрянський збирає підписи під петицією до імператора Франца Йосифа на підтримку цього плану. Зібравши потрібні підписи, А. Добрянський на чолі делегації їде до Львова, де Головна Руська Рада, як політичний орган Галичини, прийняла пропозицію делегації із Пряшева і пред'явила її наміснику графу Голуховському на позитивне розв'язання.

¹ М. Мольнар. Словаки і українці. Причинки до словацько-українських літературних зв'язків з додатком документів. – СПВ Братислава-Пряшів, 1965 р., С. 230.

² Н. Полонська-Василенко. Історія України. – Т. 2, Київ, 1995 р., С. 328.

Щоб прискорити вирішення цього важливого питання, А. Добрянський відвідує Будапешт і Відень, веде переговори з високопоставленими офіційними особами. Якими складними були розмови у Відні, можна зрозуміти з його автобіографічного запису: уряд Австрії «не може допустити, щоб Угорська Русь визволялася власними силами від іга мадир, бо це обов'язково повело би до непорядків, так що бажаному об'єднанню австрійської Русі протистоять важливі інтереси держави».³

На підтримку пропозиції про об'єднання Угорської Русі з Галичиною О. Духнович виступив із статтею «Состояние русинов в Угорщине», яку опублікувала львівська газета «Зоря Галицька» (квітень 1849 р.). О. Духнович інформував галицьку громадськість про те, що «недоля русинів Угорщини була перед годом 1848 так вже велика, що ся ніколи нікто не был сподівал, что по годі сім свободи ще більше нещастя звалиться на убогу Угорську Русь; а так однакж сталося». В час угорської революції «красна мова руська із всіх витиснена урядів... русин не імієт заступця ні при столиці, ні при інших судах; русинам всі ліпшіі ґрунта одобрани... нищать худобу русинів убогих, палать села, сквернять церкви рускіі, ба і что день ставлять шибениці, аби людеі руских вішати і пак селянів насилієм к панцині і принятію мови мадырской, пак віри кальвінської притягнути». Угорські русини народ «чесний, котрий союзок с братьми своїми в Галичині дуже желаст». Якщо такого союзу «всіх русинів австрійських під одною губернією не буде, то угорські русини «в короткім часі життя своє народное зціла утратять». В кінці статті О. Духнович підкреслює, що «Русь Угорская імієт і права історическая на жаданий союзок» з Галичиною.⁴

Австрійська влада спочатку не виступала категорично проти пропозиції Головної Руської Ради та А. Добрянського про об'єднання галицьких і закарпатських земель, скоріше кокетувала з цією думкою. Та коли за допомогою російських військ літом 1849 року угорська революція була придушена і Відень цим зміцнив свою політичну позицію, тоді і вимоги русинів про об'єднання були відкинуті. Не допомогли тут ані хороші контакти А. Добрянського з цісарськими урядовими колами у Відні та царськими у Петербурзі. Поступово ліквідувалися і ті національні свободи, які принесла з собою революція.

На таке рішення австрійського уряду «мабуть», вирішальний вплив мав російський цар Микола I. Він тоді заявив, що коли дійде до створення окремого «коронного краю» з галицьких і закарпатських земель русинів, «то без вагання вступлю до Галичини і це старовинне добро Росії заберу. Бо ця земля може бути тільки австрійська або російська, на інше рішення за жодних умов і за жодну ціну не можу погодитись».⁵

Недорішені національні проблеми угорських русинів не дозволяли А. Добрянському сидіти склавши руки. У Пряшеві він розгортає активну політичну роботу: веде переговори з єпископом Й. Гаганцем, О. Духновичем, Я. Главачом, Й. Заборським та іншими діячами, знову пише петицію до царя Франца Йосифа і очолює делегацію до нього. Прибувши до Відня, він разом з деле-

³ С. В. Добош. А. И. Добрянський, очерк жизни и деятельности. – Пряшів, 1956 р., С. 38; ще до теми: М. Данилак. Галицькі, Буковинські, Закарпатські українці в революції 1848-1849 років. – СПВ Братислава-Пряшів, 1972 р.

⁴ О. Духнович. Твори в 4 томах. – Том 3. Пряшів, 1989, С. 235-238.

⁵ А. Ребека. Царская интервенция в борьбе с Венгерской революцией 1848-1849. – Москва, 1935, С. 34.

гацією (каноник І. Шолтес, О. Яницький, Д-р М. Вісяник, Д-р В. Алексович) веде переговори про спільні національні проблеми із словацькими діячами Гурбаном, Штуром, Колларом, Годжею, Кузмани та іншими. 14-го жовтня 1849 року делегація передала петицію уповноваженому комісару у справах Угорщини у Відні.

У петиції були записані такі вимоги: утворення окремих руських округів всюди, де компактно проживає не менше 15 тис. русинів; визнання руської національності в Угорщині; запровадження руської мови у школах; заснування у руських округах гімназій, а в Ужгороді – академії; доступ молоді Угорської Русі на навчання у Львівському університеті; призначення руських адміністраторів в руських округах; забезпечення руським урядникам, духовенству та учителям таких самих прав, як в інших частинах держави; видавання у Відні офіційної руської газети, дозвіл друкувати кирилицею без обмеження; в імператорській армії створити руські полки з руськими офіцерами та урядниками.⁶

Ці вимоги русинів були утоплені в бюрократичній системі монархії. У листопаді 1849 р. австрійський уряд скасував конституцію з 1848 р., поновив абсолютистський режим, допоміг польській шляхті адміністративно оволодіти Галичиною, де почалася посилена колонізація русинів. Трохи інакше пішов розвиток на закарпатських руських землях. У вересні 1850 р. Угорщина була поділена на п'ять військових дистриктів (округів). Один з них був Кошицький. Окремі дистрикти поділялися ще на менші адміністративні одиниці. Одну з таких одиниць творили карпатські русини з центром в Ужгороді з І. фон Віцелом на чолі. А. Добрянський став головою канцелярії наджупана, а його старший брат Віктор завідував шкільництвом. У Кошицькому дистрикті в урядах, школах, судах і под. запроваджували як урядову руську мову. О. Духнович з групою однодумців розгорнули широку культурно-просвітню роботу. Однак таке, свого роду автономне культурне життя русинів тривало недовго. Братів А. і В. Добрянських перевели до Кошиць, а їх місця в Ужгороді залишились незайнятими. Надії на успішне розгортання національно-культурного життя поступово слабшали.

Національно-культурному рухові галицьких русинів почали загрожувати дві небезпеки: по-перше, замість азбуки, яка панувала тут з самого початку національної писемності, п'яки силою намагалися запровадити латинку; по-друге, з царської Росії ширилася пропаганда про національну спільність русинів і росіян, висувалося гасло про намір Росії об'єднати всі слов'янські народи і тим захистити їх від асиміляції. На цьому ідейно-політичному ґрунті зродилося в Галичині москвофільство як національно-культурна орієнтація. Ідеологія москвофільства і пов'язані з ним проблеми із Львова перенеслися до Пряшева і Ужгорода, де більше як сто років гальмувала природний розвиток національного самоусвідомлення місцевих русинів-українців.

Після австро-угорського вирівнювання 1867 р. серед русинів-українців Закарпаття і Пряшівщини ширилися три ворогуючі між собою національно-культурні течії. Перша – тотальна мадяризація, в якій інтелігенція, особливо переважна більшість греко-католицького духовенства стала сліпим знаряддям антинародної політики угорської влади. Друга – москвофільство, яке, будучи по своїй природі теж антинародним, було слабкою опозицією проти мадяризації. Обидва ці напрями серед інтелігенції мали своїх прихильників, обидва на прак-

⁶ С. В. Добощ, цитована праця, С. 43-44.

тиці виступали проти природного процесу національного самоусвідомлення русинів. Третя національно-культурна орієнтація – народовецька – була ще занадто слабою у боротьбі проти мадяризації і москвофільства. Така ситуація тривала до розпаду Австро-Угорської монархії восени 1918 р. Згубна довго-річна хвиля тотальної мадяризації почала втрачати на силі, значна частина мадяризованої інтелігенції переодяглася у москвофільські шати. Та, однак, на історичну сцену русинів Закарпаття і Пряшівщини поволі став пробиватися народовецький – український національний напрям.

Такими перипетіями проходила перша спроба національної ідеї.

ДРУГА СПРОБА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

1.

Щоб глибше зрозуміти національно-патріотичні пориви невеликої групи інтелігенції Пряшівщини у 1918-1920 роках, потрібно нагадати деякі історичні факти і події, які в цілому контексті мали вирішальний вплив на її національну орієнтацію.

Йшла Перша кровопролитна світова війна. Воюючі сторони поперемінно досягали воєнних успіхів: то окупували великі території противника, то втрачали їх. Наприклад, Росія окупувала велику українську етнічну територію, яка довго входила до складу Австро-Угорщини. Цивільне населення за свої політичні симпатії чи антипатії в однаковій мірі терпіло немилосердні кари з боку воюючих сторін. Уже весною 1915 р. українські патріоти у Львові заснували Загальну українську раду, «метою якої були домагання державної самостійності українських земель, котрі мали бути визволені з-під панування Росії, а також об'єднання українських земель в Австро-Угорщині в окремий автономний край».⁷

Коли на початку січня 1918 р. перший президент України М. Грушевський послав делегацію на Брест-Литовські мирові переговори, то дав їй такі конкретні директиви: «Делегація мала домагатися включення до складу Української Республіки цілої Східної Галичини, Буковини, Закарпаття, Холмщини, Підляшшя, – так, щоб ні одного клаптика української землі не лишалося під чужим пануванням. З особливою докладністю з'ясував Грушевський делегатам пограничну лінію на північному сході, дбаючи за кожне містечко, за кожне село з українським населенням. Коли б Австро-Угорщина не погодилась на уступку приналежних їй українських територій (що було більше, ніж імовірно!), то Грушевський ставив як *conditio sine qua non* (неодмінна умова – Ф. К.) ведення переговорів – створення з українських земель Австро-Угорської монархії окремого коронного краю з найбільшою автономією».⁸ Крім того, 6 січня 1918 р. українська делегація у Брест-Литовську заявила, що передумовою її участі у переговорах, крім іншого, є «проведення плебісциту у Східній Галичині, Буковині й Закарпатті».⁹

Ці справедливі домагання української делегації не були підтримані делегаціями Австро-Угорщини, Німеччини та інших країн. Угорський міністр Веркерле заявив, що «розмежувати національності в Угорщині просто неможли-

⁷ Т. Гунчак. Україна. Перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії. – Київ, 1993, С. 155.

⁸ Д. Дорошеня. Історія України 1917-1923 рр. – Ужгород, 1923, Т. I, С. 296.

⁹ Т. Гунчак, цитована праця, С. 123.

во», що угорські русини «перебувають на такім низькім стані культури, що їм не можна дати національної самостійності».¹⁰

Не дивлячись на це підписаний Українською Народною Республікою мирний договір з Центральними державами у Брест-Литовську (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина) 9.2.1918 року зробив величезне позитивне враження у народів Європи. Одна австро-угорська газета тоді писала: «першим народом, який має щастя вийти з міжнародних боїв, є давня і славна, з великою історичною традицією українська нація... Народи Австро-Угорщини сердечно вітають український народ, першим ділом котрого було відновлення славної минувшини, самостійної державності...»¹¹ Віденська газета «NEUE FREIE PRESSE» в тім часі писала, що «мир з Україною має більше значення, ніж мир з Росією». Угорська газета «MAGYAR HIRLAP» теж підкреслювала, що мир з Україною «є початком замирення з іншими державами, що повстали на руїнах Росії».¹² Підписанням мирного договору з Центральними державами у Брест-Литовську Україна вступила у «своє міжнародне існування, яке вона втратила більш як 250 років тому» і вступила «у міжнародні зносини в цілім об'ємі своїх прав».¹³

Все це відбувалося на початку лютого 1918 р., а на початку жовтня того ж самого року, кілька днів перед розпадом Австро-Угорщини, у віденському парламенті проходила бурхлива дискусія про політичну ситуацію у країні. Один з українських депутатів, Є. Петрушевич, виголосив: «Вже сьогодні рекламуємо найсвятіше для нас, як для кожного народу: право на з'єднання всіх українських земель в самостійну українську державу і домагаємося прилучення всіх українських земель Австро-Угорської монархії, отже також українські землі в Угорщині, до української держави».¹⁴

Події на фронтах і кабінетах політиків і дипломатів розвивалися так швидко, що 27.10.1918 р. розпалася Австро-Угорська монархія, а 22.1.1919 р. на Софійській площі у Києві відбулося об'єднання основних східних і західних українських земель в Українську Народну Республіку.

Про всі ці події досить широко писала тодішня європейська преса. Звідси черпали інформації й наші тодішні патріоти. Їх національна інтуїція – свій до свого – підказувала їм необхідність правильно орієнтуватися у складній політичній обстановці Європи.

2.

А політична ситуація була справді складною. Представники окремих народів вимагали реалізації права на самовизначення. Так, уже 28.10.1918 р. Чеський національний комітет у Празі взяв владу у свої руки і прийняв закон про виникнення Чехо-Словацької Республіки. Через два дні, 30.10.1918 р. у Мартині зійшлися представники словацьких політичних партій і прийняли «Декларацію словацького народу», у якій проголосили приєднання Словаччини до нової ЧСР. Подібні акти самовизначення народів проходили і на політичній сцені інших народів розваленної Австро-Угорської монархії.

Територія Угорської Русі, як тоді називали землі Закарпаття включно Пряшівщини, стала предметом спекуляції сусідів: кождий з них намагався приєднати їх до своєї території, не респектуючи думку народу цих земель.

¹⁰ Д. Дорошенко, цитована праця, С. 305.

¹¹ Т. Гунчак, цитована праця, С. 130.

¹² Д. Дорошенко, цитована праця, С. 323-324.

¹³ Там же, С. 298.

¹⁴ Т. Гунчак, цитована праця, С. 156.

Найбільш хитрим політиком у цьому плані був Т. Г. Масарик. Спочатку він мав намір створити республіку тільки з чехів та словаків. Щодо Закарпатських земель, то «чехи сподівалися, що царська армія перейде Карпати, займе Закарпаття, що уможливить чехам мати спільні кордони з Росією».¹⁵ Та цього не сталося, і в планах Т. Г. Масарика Закарпатські землі почали грати «велику стратегічну роль» для майбутньої Чехо-Словаччини. І вже 1917 р. Т. Г. Масарик спільно з Е. Бенешом «самочинно визначили східні кордони Словаччини на ріці Уж, чим протиправно відірвали від Закарпаття цілу Пряшівщину...»¹⁶ (З того часу поступово проходить процес культурного відчуження, формування різного укладу життя аж до втрати у людей почуття культурно-духовної, мовної та етнічної (національної) спільності).

Свій план Т. Г. Масарик «взявся вирішувати з американськими русинами, яких на кінець Першої світової війни в США нараховувалось понад 400 тис. людей». У квітні 1918 року Т. Г. Масарик прибув в Америку, нав'язав контакти з тамашніми активістами М. Пачутою та Гр. Жатковичем і цим був покладений початок «підготовки акції до приєднання Закарпаття до Чехословаччини».¹⁷

З метою реалізації наміченої акції у 1918 р. була створена Американська Народна Рада Русинів (АНРР) на чолі з Гр. Жатковичем. У жовтні того ж року він від імені американських русинів заявив Т. Г. Масарику: «Ми хочемо бути автономним штатом, який приєднається до котроїсь федерації, а саме чи до української, чи чехословацької, але не мадярської».¹⁸ Гр. Жаткович пред'явив Т. Г. Масарику резолюцію, у якій говорилось: «Щоби Угро-Русини з найширшими самостійними правами як штат на федеративній основі, приєдналися до Чехословацької Республіки під умовою, що до нашої країни повинні належати всі оригінальні угроруські столиці: Спиш, Шариш, Земплин, Абауй, Гемер, Боршод, Унг, Угоча, Берег і Мараморош». На цю резолюцію Т. Г. Масарик усно відповів Гр. Жатковичу: «якщо русини рішать приєднатися до ЧСР, вони будуть творити автономний штат... Границі будуть так встановлені, що русини будуть вдоволені».¹⁹

Щоб добитися згоди на приєднання закарпатських русинів з їх територією до ЧСР, Т. Г. Масарик домігся того, що Гр. Жаткович і АНРР 12.11.1918 р. у м. Скрентоні провели т. зв. плебісцит з таким результатом: усіх голосів від делегатів було 1113, з яких за приєднання до ЧСР проголосувало 67% присутніх, до України – 28%, до Росії, Угорщини, Галичини менше як по 1%, за повну незалежність Закарпаття голосувало 2% присутніх у плебісциті.²⁰ (Голосували лише гр. – кат. віруючі, православні в голосуванні не брали участі).

Все це проходило між русинами в далекій Америці. А що і як відбувалося дома, у старому краї у ці неспокійні часи? На історичних землях Закарпаття і Пряшівщини «під кінець мадярського панування великих знущань зазнавали народні маси, найбільша верства. Інтелігенція майже в цілому ані пальцем не рушила проти мадяризації або в обороні направи економічного поло-

¹⁵ В. Шандор. Закарпаття, історично-правний нарис ІХ – 1920. Нью Йорк, 1992, С. 199.

¹⁶ Там же, С. 201.

¹⁷ Там же, С. 200.

¹⁸ Там же, С. 201.

¹⁹ Там же, С. 201.

²⁰ Там же, С. 205.

ження цих мас. Лиш тут і там найшлися одиниці, вірні своєму народові. Але й вони в хвилі революції, серед моря чужих впливів, не мали сили й не вміли взятися до діла».²¹

Але й наперекір такій невтішній картині знайшлися патріоти в Хусті, Сваляві, Ужгороді, Старій Любовні, Пряшеві, Гуменному, Меджилабірцях, Свиднику, Бардієві, а також по селах, які думали про долю свого краю і народу. В силу своїх можливостей вони включалися у політичне життя краю, вступали в контакти із сусідами, шукали своє місце у неспокійному вирі часу. На закарпатських землях утворилися «три політичні організації: на сході – хустська, в середній частині – ужгородська, на заході – любовнянська, згодом пряшівська».²² Кожна з них шукала виходу із блудного кола, що склалося на протязі віків. Перед патріотами постало питання: куди прихилитися – до Української республіки, що формувалася після розпаду Російської імперії у 1917 р.? До нової держави – Чехословацької республіки, що виникала на руїнах Австро-Угорщини? Залишитися у складі Угорщини, яка стала незалежною від Австрії? Чи, нарешті, в центрі Європи будувати свою державу? На ці питання потрібно було знайти відповідь. І таку відповідь шукали патріоти-інтелігенти.

Священик Омелян Невицький і його однодумці прислухалися до голосу народу. Наперекір забороні пряшівського греко-католицького єпископа-мадярона Ст. Новака вони об'їздили багато сіл, радилися з селянами та місцевими грамотіями. О. Невицький та учитель Й. Хром'як спеціально їздили до Львова, де, треба припустити, вели розмови із львівськими політичними та церковними діячами про дальшу долю цілого Закарпаття і Пряшівщини. Повернувшись додому, вони вже 8.11.1918 р. zorganizували «перше велике віче українських народних мас і делегатів революційних рад усіх доокочичних громад. Тут серед великого одушевлення рішено відоротися від Мадярщини і злучитися з Україною».²³ На тому віче-громаді було обрано революційну Руську Народну Раду (РНР) у такому складі: голова Михайло Михалич із Якуб'ян, секретар Омелян Невицький з Удоля, члени – М. Біс із Якуб'ян, Йосиф Хром'як – учитель з Пряшева, Е. Ториський та Й. Завадський.

У прийнятому делегатами маніфесті, крім іншого, говорилося: «Рада, оживлена духом демократичних часів, поїде путем, ведучим к полной свободі нашого народа. Ніколи не пристала би на то, аби ми, русини, били порозривані і против нашої волі к чужим народам приключени. Рада протестувати буде против всякого насильства со стороны чужих народів на наш руський край.»²⁴ Новий національний орган став одразу популярний, його підтримали патріоти Списької, Земплинської, Шариської та Абауйської жуп. Через два тижні РНР свій центр із Старої Любовні перенесла до Пряшева і поступово доповнювалася новими членами.

Про свою діяльність РНР інформувала широку громадськість. В одному з обіжників п. н. «Што треба знати о русинах» говориться: «Ми називаємося Карпатськими русинами. Но ми знаєме, же за Карпатами такі самі русини живють, як і ми. Бєсида, звичаї, і віра їх така, як і у нас, прото они суть нашими братами. Ми з ними твориме етнографічно єден великий многоміліонний народ».

²¹ Ортоскоп. Державні змагання Прикарпатської України. – Відень, 1924; перевидано в Ужгороді 1993. – За словами І. Ваната, ця праця й «нині дає найповнішу інформацію про діяльність Старолубовнянської Народної Ради».

²² Там же, С. 43.

²³ Там же, С. 44.

²⁴ «Наука». – Ужгород, від 19.11.1918 р.

Національно-політичні стремління Руської Народної Ради стривожили деяких представників чехів і словаків. Так, Словацька Національна Рада 30.11.1918 р. у Мартині прийняла спеціальне звернення до братів-русинів, у якому, крім іншого, говорилося: «Браття русини! З великою любов'ю звертаємося до Вас і просимо Вас, щоб Ви, як свободний народ, прилучилися до нас. Ми слов'яни, як і Ви, а тому Вам не лише обіцяємо повну автономію, але вже нині визнаємо її усі церковні та шкільні справи. Ваші стародавні обряди і звичаї буде збережено. Постарасмося про те, щоб Ви мали свої гімназіальні школи та в найкоротший срок відкриємо для Вас окремий університет...» І все, що обіцяємо, «чесно потримати хочемо», – говорилося в кінці звернення СНР до русинів передусім Списького, Шариського та Земплинського комітетів.

Щоб дати правдиву відповідь СНР, О. Невицький від імені РНР розіслав по селах анкету, у якій, крім іншого, просив відповіді на такі запитання: «селяни жадають, аби ми, русини, остали в'єдно з мадярами?», чи «народ хоче к Русі-Україні приклучитися?», чи «не баламутять ваших селян словацькі агенти?» Вичерпна оцінка анкети, на жаль, неможлива, бо матеріали переважно пропали, а ті, які мав на руках Ортоскоп (власним прізвиськом Д-р. Микола Творило) при писанні своєї брошури «Державні змагання Прикарпатської України», дають таку картину: із 55 заповнених анкет 51 висловилося проти Угорщини, ті, що «хочуть належати до України, є 25 відповідей позитивних, 20 за незалежність Прикарпаття...» (під цією назвою розуміються землі русинів-українців Закарпаття і Пряшівщини – Ф. К.) і лише незначна кількість анкет говорить за приєднання «до Чехословаччини».²⁵ Окремі села в анкетах відповідали: «Наші селяни ко Україні хотять приклучитися», «Нашим селянам Русь-Україна найліпша є» і т. п. Селяни із Телеповець (сучасна назва Осадне) писали О. Невицькому: «Та і ми кить зьме єдно ярмо зо шні зняли, то нач нам також друге вішати. Кить нам мадяре не розказують та нач би нам чехи розказували, та ми лем з вами хочемо жити». Деякі священники в анкетах «зверталися до РНР з домаганням усунути такого шкодника-мадярона, яким є пряшівський єпископ Новак».²⁶

Таким чином на основі документів – анкет, листів, які були в розпорядженні автора брошури «Державні змагання Прикарпатської України», він зробив висновок про те, що народ «противиться злуці з Мадярщиною, але одночасно не хотів нічого знати про злуку з Чсл. республікою. Він інстинктивно відчував, що з того не може бути добра, тому на намови словацьких агітаторів відповідав негативно».²⁷

Національну політику Руської Народної Ради негативно сприймали в рядах чехо-словацьких політиків. Вони потребували найти між русинами таких людей, які б з середини розклали РНР, підірвали її національну орієнтацію до України і, таким чином, допомогли приєднати край до ЧСР. Таку людину вони знайшли в особі адвоката Антонія Бескида, людини «з природи хитку й амбітну, ласу на почесні», який був членом президії РНР у Пряшеві. А. Бескид був москвофільського напрямку, мав значний вплив на частину місцевої інтелігенції. До нього приєдналися москвофіли А. Гагатко, Качмарик, О. Волошинич, М. Грабець, Зислоцький та інші, що приїхали з Галичини. Якраз ця

²⁵ Ортоскоп, цитована праця, С. 47.

²⁶ Там же, С. 48.

²⁷ Там же, С. 48.

група почала ігнорувати РНР на чолі з О. Невицьким. А. Бескид з власної ініціативи почав переговори з чеськими і словацькими діячами. Ця група пустила між людей чутки про приєднання до ЧСР не тільки Пряшівщини аж по ріку Уж, але й цілої галицької Лемковини. Ця група на чолі з А. Бескидом 21.12.1918 р. зійшлася на нараді у Кошицях і прийняла рішення про те, що Руська Народна Рада і Рада Лемків об'єднуються і утворюють Карпаторуский Народний Совіт. Це рішення дало А. Бескиду і його прихильникам підставу агітувати за приєднання до ЧСР, «ширити ненависть до України та конферувати явно з чехами і словаками.» Чеські війська між тим займали етнічну територію русинів. А. Бескид і його група з Карпаторуского Народного Совіту 7.1.1919 р. на засіданні у Пряшеві ухвалили постанову про «злуку Прикарпатської України а Чсл. республікою». Цю постанову 12.1.1919 р. А. Бескид приніс владі ЧСР до Праги.

Таким чином, до скрентонського «документу» про приєднання Закарпаття включно Пряшівщини до ЧСР було прикладено і пряшівський «документ». То були якраз ті «історичні документи» про «волю народу», на які опиралася чехословацька делегація на мирній конференції у Парижі про «добровільне» приєднання русинів та їх території до ЧСР.

Діяльність А. Бескида і його прихильників викликала незадоволення селян і патріотичної інтелігенції. У листах до РНР вони виступали проти москвофілів, «які прийшли з галицької Лемківщини і втягнули між себе Бескида». Про тасмний, змовницький характер діяльності А. Бескида говориться у листі одного «з поважних громадян Пряшівщини до РНР»: «Лем все Бескид, а лем сам, жеби не мал свідка, ани контролора; сам один бил при словаках во Св. Мартині, лем он сам поїхал до Праги к чехом, тепер такожде лем сам он буде заступовати цілую Венгерскую Русь на всемірной конференції. А лем о тим є слово, же як буде заступовати».²⁸

В атмосфері політичного шантажу, спекуляції і натиску Омелян Невицький на день 31.1.1919 р. скликав до Пряшева засідання Руської Народної Ради. Поінформував присутніх про політичну ситуацію, про «волю народу, висказану на всіх вічах окружних (у Бардієві 27.ХІ., у Свиднику 29.ХІ., в Стропкові 30.ХІ., в Лаборцю 2.ХІІ., в Гуменному 3. ХІІ.) та на численних вічах громадських», розповів про вислідки згадуваної вище анкети, про чеські обіцянки, нагадав про подорож А. Бескида до Праги і його делегування на мирову конференцію до Парижа. Далі О. Невицький говорив про «волю народу східної частини Прикарпаття прилучитися до України, висказану на трьох великих зборах делегатів з усіх майже українських громад. а то в Будапешті дня 10.ХІІ.1918р., в Мараморш-Сиготі дня 18.ХІІ.1918 р., і в Хусті дня 21.1.1919 р.» У дальшій частині своєї доповіді О. Невицький сказав:

«Дорога, что отвирається перед нами, есть двояка: одна коротша, но небезпечнійша, што веде на запад, друга ж долша, но безпечна, ведуча туда, куда інстинктивно всі поглядаємо: на восток...», «лиш наше соединенє в одно державне тіло з братами нашими, жиючими от нас на Восток, може нам забезпечити раз на все нашу національну окремішність, наш язик». О. Невицький далі виголосив: «Прийшла черга тепер і на нас, на найбільше висунену на захід і найбільше загрожену часть Русі. В надії, што наші сусіди і брати чехословаки – яко приятелі наші – не стануть нам в дорозі до злуки з братами, але

²⁸ Там же, С. 50.

подопруть наше діло, Руська Народна Рада і ціла Карпатська Русь, на території от Дунайця, Попрада аж по Тису і злучена з нею ціла Лемківщина торжественно виголошує, що присоединяється к Україні.»²⁹

О. Невицький, кінчаючи свій виступ, запропонував членам Руської Народної Ради ухвалити текст «прокламації до народу», у якій, крім іншого, говорилося:

«Наша путь веде на Восток!

Там грає наша кров в мільйонах сердець; там розвивається наше плем'я здорове і сильне; там звенить на устах мільйонів наш милозвучний язик, наша чаровна пісня! Тот чудовий величезний край, вивінений от Создателя всіми богатствами і красотами світа, он має бити нашим краєм і нашим отечеством.

Чтоби забезпечити для нас полну національну свободу і через то сохранили для нас на віки вічні нашу народну окремішність, особливо наш материнський язик, чтоби дати можливість і запоруку нашому народу розвиватися культурно й економічно і станути на рівні з іншими цивілізованими народами – Руська Народна Рада, собравшася в Пряшові в днешній день, в надії, что лучша будущність зближить со собою всі руськи племена... – узнавши правдиву волю цілого карпатського руського народа, торжественно оголошує перед цілим світом, что руський народ жиючий по обох сторонах Карпат от Дунайця і Попрада аж по Тису соединяєся з Києвською Українською Державою.

Карпатська Русь подає в днешній день руку братам своїм із Галичини та Буковини, соединеним уже з матір'ю руських городов: со славним Києвом!

Най українська земля станєся от нині і нашою; най наші Карпати стануться от нині твердиною на заході для нашої великої, общої держави!

Коли ми, ваши братя із обох сторон Карпат, соединяємося з вами в одно державне тіло, складаєм надію не лиш на помочь вашої сильної братської руки, но звертаєм ровнчасно очі з довірієм і туди, где нині рішається доля многих народов!

Справедливість світового трибуналу най розважить і нашу народну справу ровною справедливою, як сильнійших і щастливіших от нас народов».³⁰ (Остачні слова адресовані делегатам мирних переговорів 1919 р. у Парижі – Ф. К.).

Про атмосферу, яка настала на засіданні Руської Народної Ради після виголошення доповіді і прочитання тексту «проголошення до народу» О. Невицьким є вірогідний документ – лист його жінки, письменниці Ірини Невицької до Ортоскопа. Вона пише, що дискусія на засіданні «не пішла по думці й по волі РН Ради та її референта, бо галицькі москвофіли, чехи та словаки вже задалегідь змобілізувалися і поділилися своїми ролями так, аби зорганізованим виступом ударемнити всякі ухвали в справі з'єднання Прикарпаття з Україною. Всі разом зробили таку авантюру, що ні до нарад, ні до ухвал над виголошеним рефератом не допустили». І. Невицька у листі згадує, що О. Невицький уже тоді вказував на змовницький, антинародний характер діяльності А. Бескида і його прихильників, що «діло їх нечисте і непевне».³¹

Так відбувся розкол і переворот прямо на засіданні Руської Народної Ради. У той самий час А. Бескид із своїми прихильниками звернулися до прези-

²⁹ Там же, С. 52-53.

³⁰ Там же, С. 55-56.

³¹ Там же, С. 57.

дента США В. Вільсона із заявою, у якій, крім іншого, писали: «Карпаторусская Народная Рада в Пряшеве как законная выразительница воли русского народа, живущего в северных комитатах бывшей Венгрии и в южных частях политических уездов бывшей австро-галицкой провинции, объявляет всему миру: Сепаратизм украинских политиков считаем явлением временным, антиславянским, антикультурным и антисоциальным, плодом австро-венгерского империализма. Заявляем всему культурному миру, что с сегодняшнего дня считаем себя автономной частью Чехословацкой республики».³²

А. Бескид і його група досягли своєї мети: саме такий поворот у національній політиці русинів і саме таку заяву потребував уряд ЧСР на мирних переговорах у Парижі. Хто одважився протестувати, того власті переслідували. О. Невицький став першою жертвою репресій. Його дружина Ірина Невицька так писала про це у своїх спогадах: «Наклеветано, що Невицький мадяронську політику робить, що гроші достає і т. д. Но військо, котре найстрогіше перевело ревізію, не нашло й найменшого мадяронізма і сказало: Ви мусите мати великих ворогів. По сему часі одобрано сму дяку до роботи – головню про політичні неудачі та інтриги чехів, які унеможлиблювали всю роботу, задержували пошту, конфіскували видання; головню словаки почали нападати. Нераз приходили жандарми, грозили та забирали листи, друксорт», а А. Бескид і його прихильники «щасливі були, же так красно будують автономію».³³ Зневірений, переслідуваний властями, О. Невицький 1922 р. емігрував до США, де й помер 1939 р.

А. Бескид за весь час тривання Мирної конференції перебував у Парижі. Чсл. влада тримала його там на показ як «представника русинів», аджеж він родом із Пряшівщини. Він не був членом жодної комісії і не брав участі в нарадах конференції. Зате активно допомагав Е. Бенешу у його намаганнях за всяку ціну приєднати закарпатські землі до ЧСР. За цю службу чехо-словацький уряд призначив А. Бескида у 1923 р. губернатором Підкарпатської Русі.

А закарпатські землі були потрібні Е. Бенешу, крім іншого, і для того, щоб ЧСР могла активно втручатися у середньоевропейську політику. Він не раз висловлював думку про те, що «Чехія бажає перебудувати Центральну Європу на новій основі, яка не буде ані німецька, ані російська... остаточна мета є стабільність Центральної Європи. Для того вона мусить мати територіальне сполучення з Югославією та Румунією, що станеться через Рутенію».³⁴

Проти приєднання закарпатських земель до ЧСР на мировій конференції у Парижі протестувала делегація Української Народної Республіки. Вона, крім іншого, вимагала, щоб чеський уряд вивів війська із закарпатської території, щоб Мировая конференція послала туди комісію, «яка б вияснила справжні погляди русинів про те, до якої держави вони хотять належати», українська делегація брала на себе також «ініціативу повести переговори про встановлення кордонів між Словаччиною та Закарпатською Україною». Проти вимог української делегації протестував А. Бескид, «мотивуючи, що карпатські русини є частиною російського народу і не мають нічого спільного з українським політичним рухом».³⁵

³² Там же, С. 58. ;

³³ Там же, С. 59.

³⁴ В. Шандор, цитована праця, С. 200.

³⁵ І. Ванат. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга перша (1918-1938). – СПВ Братислава-Пряшів, 1979, С. 98.

Більше того, «як на глум, Мирна конференція в Парижі замість підтримати об'єднання України в одну спільну соборну державу, розділила її територію між чотирма державами» – Росією, Польщею, Румунією і ЧСР.³⁶ «Був це прямо ворожий акт і найбільша політична помилка першої половини ХХ ст., помилка в своїх наслідках прямо трагічна».³⁷ «За цю політичну помилку президента Вільсона платила молода генерація Америки й світу данину крові в другій світовій війні...бо такий закон історії, що за помилки одної генерації платять кров'ю наступні генерації... А найбільший рахунок за цю помилку заплатив український народ, проти якого Мирна конференція в Парижі в 1919-1920 роках застосувала найгостріші та найбільш несправедливі міри...».³⁸ Свою долю вини за цю помилку має й «Переважна частина чеських і словацьких державних мужів через своє вроджене москвофільство», які «ставились з недовір'ям, а то й вороже до українського національного руху».³⁹

Автор праці «Державні змагання Прикарпатської України», будучи добре обізнаним з національними устремліннями русинів-українців та закулісною політикою уряду ЧСР по відношенню до Закарпаття і Пряшівщини у перші місяці і роки існування нової республіки, зробив такий висновок: «Треба було аж Бескида й галицьких москвофілів, треба було їх насильств і погромів при допомозі словацьких і чеських агітаторів та організованих банд, треба було терору чеської жандармерії і війська, аби знасилувати волю українського народу і проти виразного його бажання проголосити беззастережно прилучення Прикарпаття до Чехословацької держави». В результаті антинародної політики А. Бескида та його однодумців, «зادля їх махінацій західна територія Прикарпаття не має ані сліду, ні тіні автономії. І чехи, і мирового конференція признала західне Прикарпаття аж по ріку Уж без ніяких застережень і забезпечень словакам. Чеські політики – Масарик, Бенеш, Крамарж – наситили в такий спосіб словаків, віддавши їм на поталу чверть мільона українського населення, яке позбавлене сьогодні найменших національних прав».⁴⁰

Так безоглядно поводитися деякі чехословацькі «демократи» із беззахисними русинами. Свою політику вони робили зрадливими пуками місцевих горепатріотів, які за особисті вигоди гендлювали своїм краєм і народом. Служили тим, хто більше платив.

Так була придушена і друга спроба реалізації національної ідеї.

Хоч історія краю пішла не так, як хотілося О. Невицькому, та його патріотичному оточенню, фактом залишиться те, що Любовнянська, а потім Пряшівська Руська Народна Рада була проявом великого патріотичного почину тодішньої національно свідомої інтелігенції.

(Далі буде)

³⁶ В. Шандор, цитована праця, С. 192.

³⁷ Там же, С. 195.

³⁸ Там же, С. 196.

³⁹ Там же, С. 213.

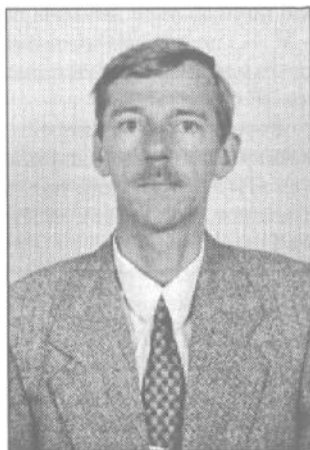
⁴⁰ Ортоскоп, цитована праця, С. 60.

Микола Вегеш (Ужгород)

БЕРЕЗЕНЬ 1939-го РОКУ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Микола Вегеш – директор науково-дослідного інституту карпатознавства Ужгородського національного університету, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної слов'янської академії наук. Автор понад 300 наукових праць з проблем історії Закарпаття новітнього часу. Лауреат премії імені Василя Гренджі-Донського та академіка Івана Крип'якевича.

Основні праці: «Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті» (т. 1-2. – Ужгород, 1997), «Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни» (Ужгород – Київ, 1998).

6 березня 1939 р. Гітлер прийняв рішення остаточно ліквідувати Чехословаччину, а вже 12 березня Угорщина одержала згоду Берліна на окупацію Карпатської України. Згідно з розробленим планом нападу, наступ угорських військ проходив у трьох напрямках. Група військ «Схід» наступала на Королево-Хуст-Рахів-Ясіня, група «Центр» – на Іршаву-Білкі-Нересниця-Свалява-Нижні Верещькі, група «Захід» – на Перечин-Великий Березний-Ужок. Частина сил була перекинута в Турянську долину – Тур'я Ремети-Порошково¹. Завдяки оперативності угорської розвідки Будапешт мав досить чітку уяву про розташування чеських військових частин, технічних засобів і навіть гірських дивізій². Угорським генштабом була підготовлена «Економічна, соціальна і географічна довідка про Закарпаття», в якій вказувався національний і віковий склад населення, система управління, зафіксовано національний склад військових частин, названі населені пункти, в яких побутує угорська мова³. Напередодні вторгнення був розроблений детальний план забезпечення тилів наступаючих угорських військ⁴.

За підрахунками П. Стерча, «в загальному для бою в Карпатській Україні було підготовлено 12 дивізій, з чого 12 березня на самому відтинку Мукачів-Ужгород було вже сконцентровано три бригади піхоти, дві бригади кавалерії та одна бригада моторизованих частин... Крім того на захід від Ужгороду, біля словацького кордону було також сконцентровано дві бригади піхоти... В той саме час поляки сконцентру-

¹ Гранчак І. М., Гапоненко І. С. Окупація Карпатської України військами Угорщини // Нариси історії Закарпаття. – Т. 2. (1918-1945). – Ужгород, 1995. – С. 330-331.

² Országos Levéltar (OL), K-184, tétel 3733, 18 óld.

³ Ibid, 21 óld.

⁴ Ibid, tétel 3259, 18 óld.

вали свої три дивізії»⁶. Підготовкою і ходом військової операції в Карпатській Україні безпосередньо керував начальник гарнізону в Ужгороді генерал Олойош Вилді під зверхністю командуючого 7-ої угорської армії генерал-лейтенанта Ференца Самботчелі. Першим перейшов у наступ 14 березня 1939 р. 12-й велосипедний батальйон, яким командував підполковник Онтол Бенді.⁶

Угорський архівний матеріал свідчить про велике моральне піднесення, яке панувало у військових частинах напередодні вторгнення. Майор Іван Нярі писав у звіті Міністерству оборони Угорщини про хід «березневої операції»: «Всі ми відчули, що починається нове життя. Ще було темно, але під стінами замку (Мукачівського – М. В.) починався щасливий день угорської історії. Тріанон захитався. Символічно, що саме тепер прибув наказ про початок наступу. Радістю наповнились угорські серця...»⁷.

Угорські війська перейшли у наступ по всій демаркаційній лінії. Незважаючи на високу дисципліну, яка панувала в чеських збройних силах, для прикордонних частин СТОС угорський напад був дещо несподіваним, хоча важко погодитись з твердженням, що чеська армія виявилась небосдатною⁸. «Оскільки погроз про захоплення Підкарпатської Русі Угорщиною, – звітував один з офіцерів СТОС, – що їх усно висловлювали угорські прикордонники воїнам СТОС, розповсюджували у листівках, було за останній час багато, то їх ніхто серйозно не сприймав. Вказувались навіть дати наступу мадярів, але вони ні разу не були здійснені... Було нелогічним, щоб супротивник наперед розголошував про свої агресивні плани. Тому на все це реагували ми тільки підвищеною увагою. Можна допустити, що і головне командування не мало точних даних про задуману операцію, тому події, як на Підкарпатській Русі, так і в Словаччині, в Чехії та Моравії розвивались так швидко, що стали справжньою несподіванкою»⁹.

Угорське вторгнення стільки разів відкладалось, що дещо несподіваним виявився наказ про наступ і для гортистької армії. Підполковник О. Бенді скаржився, що як можна переходити в наступ, коли 35% особового складу його батальйону мали тільки шеститижневий стаж військової підготовки¹⁰. Причому, такий стан справ був у переважній більшості угорських військових частин. На це звернув увагу і М. Горті в листі до Гітлера. Про раптовість оголошення наказу про наступ свідчить і той факт, що «угорські військові частини, розміщені в колишніх казармах 36-го піхотного полку в Ужгороді, які знаходяться прямо на демаркаційній лінії, виходили з будівлі за білого дня в день нападу на очах воїнів СТОС, відходили по мосту, а вже там шикувались до нападу»¹¹. Близька відстань до чехословацьких позицій не дозволила угорцям діяти так, щоб бути непоміченими. Про це пізніше зізнався угорський полковник В. Андор, який командував 20-ою піхотною бригадою, розквартированою в Ужгороді¹².

Довідавшись про початок угорського наступу, генерал 12-ої чехословацької дивізії Л. Прхала звернувся в Будапешт з вимогою про негайне призупинення просування угорських військ до Карпатської України. Уряд Угорщини відповів, що виконати

⁶ Стерчо П. Карпато-українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Торонто, 1965. – С. 212-213.

⁷ Hagtörténeti Levéltár (HL), T. gy. 3095, Növ. napló, 60/88, 1-3 óld.

⁸ OL, K-184, tétel 3733, 25 óld.

⁸ Гранчак І. М., Гапоненко І. С. Назвака праця. – С. 328.

⁹ Vojensky Historický Archiv (Praha), ič. 5597, karton 24.

¹⁰ OL, K-184, tétel 3733, 28 óld.

¹¹ Ibid, 25 óld.

¹² Ibid, 28 óld.

цю вимогу технічно неможливо. На думку польського посла в СРСР В. Гжибовського, «угорські війська повинні були вчора вночі (15 березня – М. В.) дійти до польського кордону»¹³. Свідчення посла в основному підтверджуються угорськими джерелами. 14 березня угорська армія, не зустрічаючи сильного опору з боку чехів, наближувалась до Веречанського перевалу. Просуванню військ, як писав учасник походу, «заважав сніг, що місцями досягав 20-30 см, але також те, що ми знаходилися на висоті 250 метрів над рівнем моря. Це дуже уповільнювало темпи, бо кожні 7 км ми змушені були зупинятися на відпочинок... до перевалу дійшла тільки половина полку»¹⁴. Ці втрати можна пояснити тільки несприятливими кліматичними умовами і великою кількістю недосвідчених у військовому відношенні новобранців.

Чеська армія опору не робила. 15 березня 1939 р. о 14 годині угорські війська вступили в Нижні Ворота, де їх зустріла «група людей (безумовно, прихильників Угорщини – М. В.) із сльозами радості на очах»¹⁵. Вони вітали «угорських гонведів-визволителів». Біля 15-ої години «ми виїшли на Веречанський перевал і встановили угорський прапор. На перевалі була виставлена почесна польська варта, яка віддала нам честь... Ми мали намір золотими буквами викарбувати імена всіх, хто дійшов до кордону і зайняв нашу одвічну землю»¹⁶ писав очевидець. Так відбулося встановлення угорсько-польського кордону, якого так домагалися Будапешт і Варшава, хоч він і виявився недовготривалим.

Зовсім інакше склалася ситуація на демаркаційній лінії Шаркадь-Лалово-Кольчино-Росвигово-Середне-Доманинці. Ці рубежі захищали роти СТОС «Доманинці», «Ракошино», «Кольчино», взводи «Підмонастир-Монастир», «Лалово», «Залуж», «Макаръов», «Шаркадь»¹⁷, які були добре озброєні. Перші сутички з агресором свідчили про те, що чеські війська є цілком босздатними і готові до відбиття ворожого нападу. Зокрема, 14 березня між 6 і 7 годинами ранку «почалась атака мадярів в напрямі сіл Горонда-Страбичово, а також на східну частину села Чомонин... З мадярської сторони перевага була в 4 рази, не враховуючи велику кількість терористів. Командир взводу Заїчек із своїми людьми захищався в Чомонині так же, як старший стражмістр Воли в Страбичові, а в Горонді верхній стражмістр Раділ. Взаємодія між ними була такою, що позиції вдалось утримати цілий день і тільки відсутність боєприпасів змусила їх надвечір відступити за р. Латорицю»¹⁸.

Близько 6-ої години угорці перейшли в наступ на лінії Росвигово-Підмонастир-Монастир. Взвод СТОС, який відійшов за мури монастиря, підпустивши агресора на близьку відстань, закидав його гранатами. Зазнавши суттєвих втрат, угорці відступили¹⁹. 15 березня взвод «Шаркадь», хоч і був ізольований від решти військ, «взяв у полон 11 мадярських солдат, при цьому кулеметним вогнем знищив частину мадярського взводу кулеметник Ваньга»²⁰. Угорці зазнали великих втрат у районі сіл Лавки, Пістрялово і Ромочевича²¹. Не вдалося угорським військам з першого разу захопити села Дравці, Баранинці, Часлівці та Коритняни. 80 угорських кавалеристів, які перейшли в наступ на с. Лалово, теж були відкинуті назад²². В районі Перечина чеські

¹³ Документи по истории Мюнхенского сговора. 1937-1939. – М.: Политиздат, 1979. – С. 424.

¹⁴ OL, K-184, tétel 3733, 29 óld.

¹⁵ Ibid, 30 óld.

¹⁶ Ibid, 31 óld.

¹⁷ VNA, ic. 5597, karton 24.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Гранчак І. М., Галоненко І. С. Названа праця. – С. 331.

²² VNA, ic. 5597, karton 24.

прикордонники підбили угорський танк²³. Поблизу Невицького невеликий загін СТОС організував кругову оборону, а тому гортистам довелося використати проти нього важку артилерію. Бій тривав до третьої години ночі²⁴.

Такий стан справ тривав до 17 год. 30 хв. 15 березня, тобто до тих пір, коли генерал Л. Прхала оголосив наказ про евакуацію чеських військових частин і державних службовців з Карпатської України. З цього часу чеські війська, фактично, припинили опір, залишаючи один населений пункт за іншим. Заради історичної правди необхідно відзначити, що їх відступ був уміло організованим і дисциплінованим. Ситуацію ускладнив і той факт, що 15 березня о 17 годині надійшла звістка про вступ німецьких військових частин у Прагу²⁵. Це свідчило про те, що Чехословаччина як державний організм перестала існувати, тобто обороняти не було що. Чеські війська думали про те, якби скоріше покинути територію краю. В Перечині 15 березня «чеський офіцер просив, щоб ми (угорці М. В.) тимчасово припинили військові дії до 2 години. Нам було зрозуміло, що вони хотіли виграти час. Це було для них важливо не з військової точки зору. Чехи намагалися побільше вивести... Звичайно, ми не могли прийняти їх прохання. Наступ продовжувався...»²⁶. Звіти командирів СТОС свідчать про те, що чехи спалювали військову документацію, вивозили амуніцію, запаси зброї, гроші. І це робилося тоді, коли Карпатська Січ опинилася віч-на-віч перед переважаючими силами агресора.

Відчувалося, що чеське військо не чинитиме опору. 14 березня 1939 р. за Мукачевом на р. Латориці угорський генерал О. Билді зустрівся з майором чеської армії Т. Меліхером. «Коли два командири побачили один одного, – згадус очевидець, – міцно обнялися і дружньо потисли один одному руки. Ми таке чули, що ці два командири ще за часів Монархії (Австро-Угорської – М. В.) були однокурсниками в Вінерноштадській військовій академії. Факт, що наш дальший наступ не зустрів відпору з боку чехів»²⁷. Воїни рот і взводів СТОС відходили з Карпатської України трьома напрямками: більша частина через Словаччину, з польського кордону від Ужжа до Волівця – через Польщу, а частини розміщені на схід від Сваляви – через Хуст і Тячево – до Румунії.²⁸

14 березня 1939 р. А. Волошин вислав у Берлін три телеграми, в яких просив допомогти захистити Карпатську Україну, однак жодних відповідей не одержав. Того ж дня угорці вручили представнику Карпатської України в Празі В. Шандору ультиматум, який уряд А. Волошина відхилив. Прем'єр-міністр Карпатської України був переконаний, що угорці вторглися на територію краю без відома Німеччини. До речі, Прага теж відхилила угорський ультиматум, мотивуючи своє рішення тим, що Карпатська Україна 14 березня стала незалежною державою.

15 березня німецький консул Г. Гофман вручив А. Волошину заяву Міністерства закордонних справ Німеччини, в якій говорилося, що Берлін «наступаючим військовим частинам Мадярщини радить не ставити опір. Як справа стоїть, уряд Німеччини, на жаль, не в стані взяти на себе захист»²⁹. Уповноважений у справах Німеччини в Празі А. Генке теж радив «не ставити опір мадярам, бо німецька армія пересувається на кордони Карпатської України і все полагодить»³⁰. Наприкінці дня 15 берез-

²³ OL. K-184, tétel 3733, 30-31 óld.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibid, 37 óld.

²⁶ Ibid, 40 óld.

²⁷ Карпатська Січ. – Ужгород, 1996. – С. 107.

²⁸ VNA, ič. 5597, karton 24.

²⁹ Шандор В. Спомини. – Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород, 1996. – С. 338-339.

³⁰ Там само. – С. 340.

ня А. Волошин емігрував за кордон. Він хотів розв'язати конфлікт шляхом переговорів. Саме цим диктувалися його телеграми урядам Німеччини, США, Румунії, звернення до всіх демократичних держав. Однак, ці спроби не увінчалися успіхом.

Угорській армії протистояла Карпатська Січ, яка організаційно сформувалася в листопаді 1938 р. За відсутності Д. Климпуша, військовий міністр Карпатської України С. Ключурак призначив комендантом полковника С. Єфремова. 15 березня, коли угорські війська групи «Схід» рухалися в напрямі на Хуст, з'ясувалося, що попередній штаб бездіяв і доводилося починати все з початку. Розрізненими загонами карпатських січовиків керував полковник М. Колодзінський. Саме за його наказом січовики з гімназистами зайняли позиції на Красному полі, де й розгорілася головна битва. Очевидець і активний учасник тих подій Й. Сарвадій писав, що «в бою... на Краснім полі взяло участь близько 1600 юнаків».³¹ Фактично, перед добре озброєним агресором опинилися учні гімназій, яких вивів на Красне поле їх вчитель Я. Голота. Зупинити просування ворога вони були не в змозі. Підкріплення теж не надходило, бо мобілізаційний заклик з великим запізненням дійшов до окремих округів. «По короткій обороні (пів години), – писав Я. Голота, – відступили січовики на лінію Копаня-станція і міст на Тисі. Тим часом мадяри вели наступ на Копаню. Біля 12 год. прийшла з Хусту одна сотня січовиків на поміч і разом з тими, що були на лінії, пішла в протинаступ. Їх одначе відбили, головню артилерійським вогнем... Головний наступ мадярів ішов по шляху в напрямі Хусту».³²

16 березня 1939 р. о 5-й годині почався угорський наступ на Королево. Ворог кинув у бій танки і літаки. Січовики, знекровлені в боях, відступали. 17-18 березня рештки загонів залишали територію Карпатської України. За угорськими даними лише протягом 16-17 березня 1939 р. січовики втратили близько 200 чоловік убитими і майже 400 було поранених. У полон потрапило близько 300 захисників Карпатської України, яких ув'язнили у Тячівській і Хустській тюрмах, концтаборі Варюполош. Втрати угорців – 37 убитих і 134 поранених.³³

Сучасні дослідники Г. Божук і В. Зілгалов вважають, що загальні втрати захисників Карпатської України обчислюються в межах від 3 до 5 тисяч чоловік.³⁴ Ці дані важко вважати точними, бо детальні обчислення не проводились. Пошукова робота в цьому напрямку повинна вестися на державному рівні у всіх районах Закарпатської області. Проведена в окремих районах області пошукова робота дає можливість стверджувати, що кількість жертв гортістського терору не перевищує 1 тисячі чоловік. Активний учасник подій 1938-1939 рр. М. Бандусяк прийшов до висновку: якщо в бою з чехами полягло біля 150 бійців, а в бою з угорцями на Красному полі 143 бійці, то виходить загальна цифра 293. Якщо врахувати, що відбувалися масові розстріли на кордоні і по різних місцевостях, то ймовірно, що число жертв становить біля 1 тисячі чоловік. На сьогоднішній день відомі прізвища 134 чоловік, які полягли в боях, або були закатовані в угорських концтаборах і тюрмах.³⁵

Окупація Карпатської України була засуджена урядом СРСР. Що стосується великих європейських країн і США, то вони тільки в 1940 р. визнали, що всі рішення міжнародних конференцій, які восени 1938 р. ділили Чехословаччину, вважаються недійсними.

³¹ Сарвадій Й. Змова проти уряду Карпатської України. – Карпатський Союз, 1984. – С. 31.

³² Карпатська Україна в боротьбі. – Відень, 1939. – С. 140.

³³ Гранчак І. М., Гапоненко І. С. Названа праця. – С. 335.

³⁴ Божук Г., Зілгалов В. Репресивні акції проти населення Карпатської України у 30-50-х роках // V Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 287-288.

³⁵ Книга пам'яті України. Закарпатська область. – Т. 2. – Ужгород: Карпати, 1998. – С. 71-78.

Іван Яцканін

Володимир Винниченко у чехів та словаків

До тих українських письменників, які стояли при початках модерної української прози без сумніву належить Володимир Винниченко. Його вступ у літературу Сергій Єфремов свого часу оцінював, що йдеться про типовий результат перехідного періоду, коли появляються нові настрої та пошуки нових поступів у житті й літературі¹. В такий період закономірно доходить до переоцінки колишніх вартостей. Звичайно, що і розвал та руйнування старого способу життя, нові соціально-суспільні контрасти, були отим, так би мовити, ґрунтом і каталізатором для нових творчих пошуків, які б врешті-решт відповідали наступаючим змінам. Володимир Винниченко, який вже у своїх літературних початках показав себе, що вмів зосередити свою увагу на ситуацію, обстановку, яку поступово розглядає під різними кутами зору. Нове життя, нові світи, які пропонував той час постають і у творах молодого Винниченка. Новий творчий підхід приносить і зміну певних прийомів. Тому й не дивно, що багатьох критиків у цей час дратує стилістична «легкість» автора. Молодий Винниченко провокує, але водночас показує на нові можливості художнього слова, на його нову силу, яка має набути нового розміру у новій суспільно-політичній, але і літературній атмосфері. До вже сказаного ще треба додати, що В. Винниченко з надавичайною тонкістю змальовує характери персонажів, зосередившись зокрема на психологічні аспекти їхніх поступів. Вже згадуваний літературознавець Сергій Єфремов, який відстоював народницький напрям в українській літературі, критикував Винниченка, закидаючи йому перебільшений критичний, навіть негативістичний погляд на життя, вбачаючи у цьому певну тенденційність, більше того, він твердить, що Володимир Винниченко знаходиться у фатальному колі безвихіддя². Отакі радикальні твердження С. Єфремова, на нашу думку, впливають також з того, що Володимир Винниченко порвав зв'язки з народницькою українською прозою, зрікається етнографізму в літературі. Чи можна було закидати все це молодому Винниченку, який поклав акценти на власне бачення світу? Його цікавила морально-психологічна суть роздвоєння індивідуума, суть і характер моральних компромісів.

Творчість Володимира Винниченка, про яку Михайло Коцюбинський свого часу сказав, що у першому десятилітті ХХ віку викликала його проза найбільше читачьке зацікавлення, водночас була й тим шляхом, по якому українська література добиралась до свідомості і в інших європейських країнах. Це означає, що

Володимир Винниченко
(1880-1951).

¹ С. Єфремов. Історія українського письменства, в-во «Гетіна», Київ, 1995, с. 573-579.

² Там само.

мова йде не лише про письменника з великим творчим доробком, але й про автора, твори якого стали відомими в Європі, адже, наприклад, його п'єси можна було бачити на сценах західноєвропейських театрів – у Берліні, Празі, Римі. Майже всі його нові романи зразу ж появляються у престижних часописах Росії, виходять книжкою. Його романи перекладаються на німецьку, чеську, італійську, польську мови.

Ім'я Володимира Винниченка було відоме і чеському читачеві. У 1922 році книжкою вийшов роман «Анархісти» у перекладі Ярослава Ржегака, роман «Записки кирпатого Мефістофеля» у перекладі Божени Голечкової вийшов навіть двічі – як роман-додаток вечірньої газети «*Národní listy*» (з ч. 353, 27 грудня 1933 по ч. 120, 2 травня 1934), як роман-додаток часопису «*Národ*» у 1933-1934 рр. У перекладі Марії Горбачевської з післямовою Франтішка Тіхого виходить у 1920 р. драма В. Винниченка «Брехня». На два роки пізніше п'єса «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» у перекладі К. Крала. Оповідання В. Винниченка появлялись на сторінках чеських журналів та газет. Тут треба ще згадати, що оповідання «Студент» у перекладі В. Харвата увійшло у видання «1000 nejkrásnějších novel 1000 světových spisovatelů». Оце вибране появилось у Празі у 1911 році.

Як реагувала тодішня чеська літературна думка на появу творів В. Винниченка у чеській перекладній літературі та на появу його драматичних творів на сценах чеських театрів? У журналі «*Slovanský přehled*» (ч. 13, 1911, с. 279) виходить рецензія на київське видання збірка В. Винниченка «Третя книжка оповіданів» (1910). Її автор (В. Харват) наголошує, що могутня хвиля модерної російської літератури своїм розв'язуванням статевих проблем вплинула і на творчість українського письменника. Рецензент звертає увагу зокрема на оповідання «Щось більше за нас», яке, на його думку, виділяється від інших своєю психологічною глибиною, і в ньому в повній мірі проявився талант прозаїка. До творчості Винниченка, Коцюбинського, Яцківа звертається і журнал «*Časopis pro moderní filologii*» (ч. 3, 1913, с. 281-282). Згадуючи Винниченка А. Брюкнер пише, що він справжній майстер у зображуванні характерів, його розповідь визначається пластичністю та зосередженням на деталі, «... вибором тем і своїм стилем нагадує Мопассана». Відомий популяризатор української літератури в Чехії Франтішек Тіхий пише у журналі «*Jevišťe*» (1, 1920, с. 206-207) про п'єсу Володимира Винниченка «Між двох сил». Цей драматичний твір, як твердить сам Винниченко у своєму щоденнику, було написано між квітнем і червнем 1918 року на Княжій горі під Каневом. Цей момент слід мати на увазі, розглядаючи даліше твердження автора рецензії, який глибше не аналізує цей твір, навпаки, він скоріш розкажує його сюжет, однак, вважає, що з погляду мистецьких вартостей новий драматичний твір В. Винниченка не можна вважати справжнім художнім твором. Як зазначає Галина Басара, написання драми одразу за пережитими подіями, коли В. Винниченко ще не міг оцінити хід революції з огляду на її подальше розгортання, а також на те, що ідея твору була вибрана із величезної проблематики, яка оточувала письменника та постійно накопичувалася, але через брак часу не розроблялася, свідчить про дійсну актуальність висвітленої теми для того періоду. А далі Галина Басара продовжує: «Те, що наболіло і мучило політика та письменника, не може не зацікавити історика, який у драмі «Між двох сил» віднайде повноту морально-психологічного пережиття Української революції політизованою людиною, для якої вир революційних потрясінь став повсякденним і безконтрольно видозмінив її свідомість»³. У зв'язку із згаданим дивує твердження Ф. Тіхого про тенденцій-

³ Г. Басара. Володимир Винниченко: літописець-художник на зламі епох. У виданні: «Українознавство» (календар-щорічник 2001), Українська Видавнича Спілка, Київ, 2000 р., с. 232-233.

ність драми «Між двох сил». Зараз важко встановити, чи за цим твердженням не слід бачити нерозуміння певних історичних перипетій у долі українського народу, або це вияв симпатії, антипатії до певних політичних подій, які проходили у тодішній Росії, коротко і в Україні.

Журнал «Jevišťe» (2, 1921, с. 221-222) приносить рецензію на постановку п'єси В. Винниченка «Брехня» на празькій «Інтимній сцені» 2-го квітня 1921 р. Автор рецензії (криптонім «М. Л.») оцінює зокрема гру актриси М. Нештржілової у ролі Наталії Павлівни. Ця п'єса, як пише рецензент, викликала неабияке зацікавлення і вже на 16 квітня 1921 р. було заплановано її репризу. Часопис «Jevišťe» (2, 1921, с. 645) розглядає і постановку драми «Чорна Пантера и Білий Ведмідь», яка відбулась на сцені празького Швандового театру. У статті дано під сумнів рівень перекладу цього твору.

У 1920 році у празькому видавництві «Вшесвіт» книжкою виходить п'єса В. Винниченка «Брехня» у перекладі М. Горбачевської. Рецензію про це видання приніс журнал «Nové Čechy» (4, 1921, с. 328-329). Автор Б. Видра починає свою статтю словами, які характеризують причини зацікавлення українською літературою в Чехії: «Політичний інтерес про українське питання викликав у нас і підвищене зацікавлення щодо української літератури, яку ми, правда, вже раніше знали з досить частих перекладів, але не як прояв самостійної нації». Автор рецензії позитивно оцінює і рівень перекладу.

До постановки п'єси «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» у празькому Швандовому театрі 21-го жовтня 1921 р. повернувся журнал «Zvon» (22, 1921/1922, с. 98-99). В короткій рецензії (автор з криптонімом «На») цей твір порівнюється з п'єсою «Брехня», яку автор ставить вище. Висловлює свої зауваження щодо рівня перекладу: «Зате переклад, який зроблено правдоподібно з німецької, був неческим, аж жах».

У статті «Драма подружжя В. Винниченка «Закон» (автор – «Е. В. – Р.»), яку було надруковано у брошурі «Що читати з російської, української та білоруської літератур останніх років» (1935, с. 88-90) говориться, що п'єси Винниченка є переходом від українських народних п'єс Івана Тобілевича, М. Старицького та інших до реалістично-психологічних п'єс європейського масштабу. В. Винниченко у своїх драматичних творах показує соціальні контрасти, кризу сучасної інтелігенції, розглядає питання моралі і шукає нову суспільну етику. Теми його драматичних творів деколи парадоксальні, але завжди психологічно цікаві, привертають увагу читачів і театральних глядачів. Деякі з них появились і на сценах театрів закордоння. Тут, наприклад, автор статті згадує п'єсу «Брехня», яка у 1926 році йшла на сцені Національного театру в Брні. В дальшій частині статті автор розглядає драматичний твір «Закон», зосередившись зокрема на сюжет та його психологічні аспекти.

Чеська преса про В. Винниченка почала писати вже у 1904 р., чеські переклади його творів появились вже у 1906 році. Що ж могло зацікавити чеського перекладача і читача у романі «Записки кирпатого Мефістофеля». Літературні науковці кілька разів підкреслювали, що саме цей роман посідає важливе місце у творчості Володимира Винниченка. Зіграли у згадуваному чеському зацікавленні й певні політичні аспекти? Але ж у цьому

Vladimír Vynnyčenko

Записки кирпатого Мефіста

Р о м а н

Писала Božena Holečková

*

V Praze 1926

Tiskem „Pražské akciové tiskárny“ (Nar. listy)

романі політичний вимір відсутній, якщо не згадувати натяк на колишні соціалістичні погляди головного персонажа, з якими він пізніше зовсім розпрощався.

Роман «Записки кирпатого Мефістофеля» торкався деяких дуже важливих проблем людського існування: зокрема етичних вартостей, смислу правди, любові й подружжя, конфлікту між раціональним та ірраціональним, питанням свободи та детермінізму. Здається, що й порушення оцих питань було причиною інтересу чеського видавця і читача до твору українського письменника.

Слід зазначити, що питання нової моралі резонували у той час також в чеській громадськості. Володимир Винниченко із своїм романом був для неї великою несподіванкою. Безперечно несподіванкою була й розробка «морально-психологічної природи роздвоєння, розщеплення індивіда, суть і характер моральних компромісів...»⁴. Чеського читача напевно заінтригувало й те, як Винниченко у своїй творчості (прозових і драматичних) послідовно розробляє проблему подружжя. Ця проблематика не обминула і його філософських поглядів. У своєму «Конкордизмі» він пише: «Люби кого завгодно, якщо відчуваєш при цьому приємність, але створюй сім'ю тільки з тією особою, яку б усією душею і тілом хотів мати за матір чи батька своїх дітей». Щоб ще більше підкреслити свою позицію, то В. Винниченко у романі у зв'язку з цим питанням досить часто користується прийомом контрасту, наприклад, його персонаж Яків отак говорить про подружжя: «Закохуємось, вінчасомсь, тобто обилутуємо себе законами, далі родимо дітей і ними міцно приковуємо себе одне до одного. І тільки згодом починаємо приглядатись, з ким це звела нас доля. І розуміється, в більшості випадків знайомство виходить не з приємних. Часом випаде щаслива комбінація, але переважно подружжя – каторжники, прикуті до тачки.»

Чеський видавець роману «Записки кирпатого Мефістофеля» напевно взяв у увагу і політичну обстановку, яка вплинула на чесько-українські літературні відносини. Чеський україніст Орест Зілінський отак характеризує атмосферу оцих зв'язків: «Після перемоги радянської влади в Україні картина української культури у чеській свідомості розділилась до двох різних подоб. Частина чеської інтелігенції прийняла концепцію, яку репрезентувала переважна кількість української політичної еміграції, яка опинилась у Чехословаччині, і для якої справжні можливості та вартості розвитку української культури було треба шукати поза досяжність радянської влади. Лівоор'єнтована інтелігенція поступово, хоч і з перешкодами, які заподіяли недостатні контакти, доходить до відкриття нової культурної дійсності, яку представляє життя Радянської України».⁶

Оці тенденції проявились і у чеській перекладній літературі. Кінцем 20-х років у Чехії готували переклади драматичних творів Ірчана, видання прозових творів Б. Антоненка-Давидовича й Валер'яна Підмогильного. Але у 30-х роках українська радянська література представлена у Чехії романом Юрія Яновського «Вершники» та романом Івана Ле «Роман Міжгір'я» (появились у 1936 р.) Саме у цей час у чеська перекладна література знайомить своїх читачів з творами українських письменників, які проживають поза Радянською Україною. І тут треба шукати зацікавлення творчістю Володимира Винниченка.

Але повернімося до чеського перекладу роману «Записки кирпатого Мефістофеля». Зразу ж на початку треба сказати, що переклад зроблено «з другої руки» – з російського перекладу. Нічого дивного, бо багато творів В. Винниченка, як ми вже згадували, в короткому часі виходили російською мовою. Є тут кілька наяв-

⁴ М. Жулинський. Голгофа українця Володимира Винниченка. ж. Дніпро ч. 2-3, 1992 р. с. 98-104.

⁶ Orest Zilinskyj. Nové cesty k vzájemnému poznání. В кн.: Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků (1814-1964), Svět Sovětu, Praha, 1968, с. 53.

них ознак: тогочасна чеська літературна критика наводить ім'я Винниченка як Володимир (Volodymyr), але у згадуваному перекладі появилася російська (і чеська) подоба цього імена – Vladimír. Але і в тексті перекладу роману вживаються російські варіанти українських імен: Андрійко – Andrijuša, Дмитро – Dmitrij, Яків – Jaško. В чеському перекладі зустрінємось з цілим рядом зсувів, але й викинено цілі абзаци тексту, який аж ніяк не зайвий у творі Винниченка, але витворює характеристику того чи іншого персонажа. Персонажів характеризує й діалог. Перекладач вводить у переклад російські реалії, не знайшовши чеського еквіваленту, залишає російський.

Правда, тогочасна чеська мова зараз сприймається важче, подеколи звучить архаїчно. Важко сприймаються зокрема її синтаксичні конструкції. Переклад позбавлений певної легкості, яка притаманна манері В. Винниченка. Крім того, перекладач обминає певні узагальнення автора. Часто доходить до зміни динаміки тексту, чим змінюється й атмосфера зображуваної обстановки. Проблемою для перекладача є переклад фразеологізмів. Наприклад, у тексті першотвору: «*Ти що ж це, Якове, зробиш із мою дружиною? Га? От комік! Та через що це ви горщик розбили?*»⁶ Переклад: «*Sopak jsi si to Jaško, vzpoměl s její manželkou? Hádko? Co? Inu komikove! Co jen jste si to vzpoměli?*»⁷ Фразеологізм «горщик розбити» означає – «розірвати, порушити дружні стосунки»⁸.

Словацький читач творчість В. Винниченка майже не знає. Перша «зустріч» з Винниченком у Словацьчині відбулась, коли у 1968 році в пражівському відділі української літератури Словацького педагогічного видавництва вийшло вибране його оповідань (упорядкування Михайла Мольнара)⁹. Це видання здобуло широкого розголосу й на Україні, коли в той час про В. Винниченка не можна було й говорити. З дальших видань, які проштовхували відомості про Винниченка серед словаків був літературний журнал «Ревю світової літератури»¹⁰, який надрукував переклад його двох оповідань – «Момент» та «Промінь сонця». Автором перекладу був Душан Слободнік, життя і творчість В. Винниченка наблизив у передмові Михайло Мольнар, який сподівається, що дійде і на Словацьчині до книжкового видання творів цього українського письменника, оскільки йдеться про письменника, без знання творчості якого не можна собі уявити розвиток модерної української прози. Літературну творчість В. Винниченка наблизила словацькому читачеві й літературна газета «Literární týždenník»¹¹.

Може в сучасному бути цікавою творчість Володимира Винниченка для чеського і словацького читача? Вважаємо, що і зараз цікаві були б деякі його оповідання, але зокрема романи «Сонячна машина», політичний роман «Слово за тобою, Сталіне!» , мабуть, і деякі його драматичні твори. Але, здається, мусимо ще довго чекати на такий крок словацької перекладної літератури.

⁶ В. Винниченко. Записки кирпатого Мефістофеля. ж. Прапор, 1989 р., ч. 1-5.

⁷ Vladimír Vynnyčenko. Zápisky pikosého Mefista. Přeložila Božena Holečková, Tiskem «Pražské akciové tiskárny» (Nár. Listy), Praha, 1933.

⁸ Фразеологічний словник української мови, книга 2, в-во «Наукова думка», Київ, 1999 р.

⁹ В. Винниченко. Оповідання. Словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури, Прага, 1968 р.

¹⁰ Revue svetovej literatúry, roč. VI, č. 3, 1970, s. 88-103.

¹¹ Literární týždenník, roč. VIII., č. 50, 1995, s. 8-9.

Михайло Пустай із Збоя – найвизначніший український казкар кінця XIX століття

До 130-ліття з дня народження 75-ліття з дня смерті Володимира Гнатюка

Влітку 1896 р. визначний український фольклорист *Володимир Гнатюк* (1871-1926) здійснив свою третю подорож на тодішню Угорську Русь (Закарпаття)¹. Поїздом він приїхав із Львова через Лавочне до Сваляви (Сальви), а звідти пішки у Голубинне, Солочин, Плосне, Оленське, Порошкове, Тур'ї-Ремети та Ворочаєво. Із Ворочаєва він поїздом добрався до Ужгороду, де зробив коротку перерву в експедиції і, оглянувши це місто і відвідавши кілька установ та діячів культури, поїздом поїхав у Великий Березний. Звідти він пішки подався на Пряшівщину, ідучи по маршруті: *Убля, Кленова, Розтоки, Улич, Збій та Новоселиця*, а відтам – назад на Закарпатську Україну – в села: *Стара Стужиця, Нова Стужиця, Стовне, Верховина-Бистрий, Луг, Гусний, Буковець, Щербовець, Горішня, Верхні Ворота, (Верещки) та Воливець*. З Воливця він знов-таки залізницею повернувся у Лавочне, а звідти до Львова.

Щодо кількості зібраних матеріалів, ця експедиція була для нього найуспішнішою. Лише в одному селі Збій, нинішнього Снинського округу, від казкаря *Михайла Пустая* В. Гнатюк протягом шістьох днів записав 42 казки, легенди та народні оповідання.

Вже через рік після експедиції (1897) В. Гнатюк видав друком перший том матеріалів, записаних в часі всіх трьох подорожей на Закарпатську Україну і Пряшівщину під назвою *«Етнографічні матеріали з угорської Русі»*². Наступного року появилася другий том цього видання³, а згодом ще чотири томи з інших регіонів Закарпаття, разом – шість об'ємних книжок які на 1759 сторінках дрібного шрифту містять 488 творів народної прози та майже шістьсот текстів пісень.

Сам В. Гнатюк дав збійському казкареві таку характеристику: *«Не могу тут також не сказати*

*кілька слів про своїх оповідачів. Найліпшим оповідачем, якого я здивав в часі всіх трьох подорожей по Угорській Русі, є безперечно Михайло Пустай в Збою. Він оповідав мені цілих шість днів, від рана до вечера, а коли я шестого дня, примушений обставинами, мусив покинути Збій і попрощатися з ним, він заявив мені, що потрапив би ще пару днів говорити. Очевидно, що це не мала шнода, що я не міг з його пропозицій користатися»*⁴.

У вступній статті до «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» В. Гнатюк опублікував цікаву автобіографічну замітку про М. Пустая, з якої довідусь, що той у Збої був прищельцем, від 13-го року був сільським пастухом, пізніше – власником невеличкого поля, яке в сім'ю принесла його дружина. За незаплатені податки він мав постійні сутички з енекуторами⁵. Ще й наприкінці своєї збирацької кар'єри В. Гнатюк вважав збійського казкаря найвизначнішим носієм фольклору у своїй багатющій збирацькій практиці. В. Гнатюк збирався повторити свою експедицію у Збій, однак, цього йому не вдалося, бо під час своєї експедиції на Закарпаття (1903), він, внаслідок угорських жандармів, тяжко захворів астмою і вже до кінця життя не вилікувався і жодної польової експедиції не здійснив.

Після експедиції В. Гнатюка М. Пустай прожив у Збої ще майже пів століття, та ніхто з фольклористів його більше не відвідав і жодної його казки не записав.

Казки, записані В. Гнатюком, є єдиним свідченням про його талант. Серед фольклористів вони викликали незабавний інтерес. Празький вчений Орест Зілімський присвятив йому окрему наукову статтю *«Володимир Гнатюк та збійський казкаря»*⁶, в якій розглянуто репертуар М. Пустая

з кількох аспектів. На думку О. Зілинського, «в Збої Гнатюк натрапив на одного з найвидатніших розповідачів казок в цілій традиції української фольклористики»⁶. Така висока оцінка назвоного репертуару М. Пустая вповні виправдана.

Вибране кращих казок М. Пустая (у власній художній обробці для широкого кола читачів, з малюнками Ю. Панькевича) В. Гнатюк опублікував у 1922 році, давши цілій збірці назву одної з кращих казок М. Пустая «*Баронський син в Америці*»⁷. Казки М. Пустая знаходимо і в інших збірниках В. Гнатюка: «*Народні казки*» (Львів, 1913), «*Народні новели*» (Львів, 1917) тощо. Звідти вони часто потрапляли в загальноукраїнські видання (переважно анонімно)⁸.

На жаль, про життя цього знаменитого казкаря загальноукраїнського значення ми майже нічого не знаємо. Ще сорок років тому О. Зілинський з жалем констатував: «*Про Михайла Пустая, який розповідав Гнатюкові народні казки у Збої, ми знаємо тільки те, що вважав потрібним навести сам Гнатюк у передмові до свого видання... Ми не знаємо навіть того, снілки ровів було Пустая в час, коли з ним познайомився Гнатюк, і навіть прізвище, під яким Гнатюк увів його в наукову літературу, було, як щойно встановила Е. Врabcова, тільки вулячною кличкою*»⁹.

На початку 60-их років празька фольклористка Ева Врabcова здійснила повторну експедицію по слідах В. Гнатюка у Збої. Вона записала багато нових казок від казкарів, які М. Пустая добре знали і щедро користалися його репертуаром. Крім того, нею було записано на магнітні стрічки чимало спогадів про М. Пустая. Я сам мав змогу чути ці матеріали з магнітного запису. На превеликий жаль, ці записи (яні і інші фольклорні записи Е. Врabcової) не були переписані і їх сучасна доля мені невідома¹⁰.

Казки, записані В. Гнатюком, пражівський фольклорист М. Гиряк видав окремим томом (а в ньому казки М. Пустая становлять 90 відсотків усіх текстів)¹¹. На жаль, і там про М. Пустая не подано жодних нових відомостей. Досьогодні у фольклористиці невідомі навіть дати народження і смерті цього визначного казкаря.

* * *

Певне світло на життя М. Пустая проливають повідомлення його земляків та нововиявлені архівні матеріали, з якими я хочу ближче познайомити читачів.

В Державному обласному архіві у Пряшіві зберігається церковна метрика села Убля від 1833 до 1854 року¹². Хоч відомо, що рід М. Пустая походить із Ублі, в даній метриці ми про нього не знайшли жодних відомостей, а дальші роки метрики у пражівському архіві відсутні.

В тому ж архіві зберігаються три церковні метрики села Збої (евід. ч. 1522-1524): народжених та хрещених 13, вінчаних 14 та померлих 15.

В першій з них під ч. 29, зазначено, що *5 септемврія 1857 р.* народився, а *6 септемврія* того ж року був хрещений хлопець *Михайл*, законорожденний син *Андрія Пустая – Ублянчича (Ubylanycs)*, греко-католика та *Наці Оленич – земледілки* із Збоя ч. 6. Хрещеними батьками («*восприєминиками*») були: *Василь Сичак*, греко-католик та *Олена Бугай – Браткув Іванова супруга*. Хрестителем був о. *Михайл Сабов – вмістопарох*. Тут же у метриці хрещених при імені Михайло Пустай знаходимо «*Примечаніє*» такого змісту: «*Умер 1944, марта 22*».

Отже, з даної метрики маємо точну дату та місце народження і смерті найвизначнішого казкаря Закарпаття кінця XIX ст.: Михайло Пустай народився *5 вересня 1857 у Збої, умер 22 березня 1944 р.* там же.

З метрики браковінчаних того ж села довідуюсь, що *Андрій Пустай*, 31-літній нежонатий *земледілець* із Збоя 2 лютого 1857 року одружився з 27-річною вдовоцею *Анастасією Оленич*, що мешкала в тій же хаті. Свідком на весіллі був *Алексій Митро*, а шлюбodawцем – парох о. *Ілія Швіловіч*.

Отже, виходить, що батьно Михайла – Андрій Пустай, сільський пастух із недалекого села Убля, одружився зі своєю господинею і вже через сім місяців після шлюбу в них народився син Михайло. Пізніше в них народилися дальші діти: 28 жовтня 1859 р. – Андрій (хрещеним батьком якого був той же Василь Сичак, хрещеною матір'ю – Ева Боднар – *Качур Микулова жена*, хрестите-

лем – парох Андрій Ференцич); 6 травня 1864 – Олена (хрещені батьки – Пітер Лець та Марія Цоранич – Мегела Юркова жена); 30 березня 1868 року – Марія (хрещені батьки: Михайло Банин та Марія Юрич).

Важливим внеском у дослідження біографії Михайла Пустая є інформація його односельця Миколи Сичака із Збоя, який в розмові з редактором С. Пирошем заявив: «*Був колись на Снинщині сден приповіднар. Же як са клинча? Повім вам точно: Михайло Пустай-Ублянич. Но, а тот Ублянич-Пустай як 85-ручний умер у нас: на нашум лецу. То было у 1943 році, за маляр, як у нас гварять. Я тогда мав шіснадцять року. Так тот Пустай знав так много приповідок, же муг, а то вам не циганю, їх повідати три дні і три ночі. Уж ци то были приповідны, выдумкы; правде, і циганство знав замішати, але як став повідати, та так му то выштойшло до ладу, же не лем простыйчоловік, але і паны, малярські графы, ротыповтавряли. Вун, Пустай, у нас жыв, бо янось то было так, же муй нянько од нього одкупив янесь поле. Но а так, нидь Пустай зузав без поля, суд присудив, же мы го мусиме дотримати до смерти. Шо пам'ятаву, та був у нас... Гварять, же колись пару його приповідок хтось і до книжкы написав. Але всем-м собі думав, же чнода Пустайовой мудрості. Умер вун – умерли і його приповідкы»¹⁶.*

Мирослав Бураль у статті «*Назнар із Збою*», опублікованій у тій же газеті, уточнив дату смерті М. Пустая: «*Правдива дата про життя М. Пустая зазначена в метриці села Улич, де угорською мовою написано, що Михайло Пустай помер 22 марта 1944 року як 87-річний. У нього была жінка, яка називалася Юля Яміліс*»¹⁷. Отже, дата смерті М. Пустая із уличької метрики повністю співпадає з датою смерті, зазначеною у збійській метриці.

Про останні роки життя М. Пустая М. Бураль навів цікаве свідчення своєї бабусі Гані Дяк: «*Його улюбленим місцем була лавка під дерев'яною церквою (нині в Бардіївських купелях – М. М.), де Пустай розповідав свої назни. Його чудові назни любили і малярські грофи, але не любив його*

сільський піп, бо люди частіше слухали М. Пустая, ніж назання в церкві... Від нього купив луку сільський богач Сичак, думаючи, що Пустай скоро помре. Але Пустай довго не вмирав і люди про нього говорили, що так помстився сільському богачеві, від якого на протязі цілого життя завнав немало понижування. З газди сміялося ціле село»¹⁸.

З серпня 1997 р. я звернувся листом до селянина Миколи Сичака із Збоя з кількома запитаннями, на які той 10 серпня 1997 року дав мені вичерпну відповідь. Оскільки йдеться про цікаві подробиці з біографії М. Пустая, наводжу її з незначними скороченнями, зберігаючи мову автора:

Народный сказкар Михайло Пустай Ублянич дожився 86 року свого віку, но його життя цілою не було легке. За молодих літ вун пас сільську худобу, зато же його отець був ціле життя сільським пастирем і йому ся то любило. Але прийшов час, його отець помер, а вун уже був старший та й много худоби не муг пасти. Там пас менше худоби, а то було од 1910 ам до 1930 року. Але между тим ай господарив сам. Вун свого поля не мав, але узья жінку с польом і они мали єдного хлопця, якому було мено Янко, а той хлопець таже лем хотів чужі корови пасти, зато же не треба ни орати, ни копати, лем готовой їсти.

Як його син був женатий, а дома в селі пастирі уж не були (бо каждый собі сам худобу пас) та ішов дале пастирську роботу гледати. Але мати му і зо стареньким няньном дома плакали, хто їх буде годовати. Але вун то не позерав, але пушов до села Перечина (на Закарпатській Україні – М. М.) де ся умістив з родинов і там жыв і робив, а стари люде з дня на день жили дале в Збою.

Дід Михайло Пустай був невысокого росту – даних 168 сантиметрув вишки, худой твєрї, не був горбатий, але ани войном не був. Не мав ани довге волося, ани бороду, ани бавуся.

До Збоя часто приходило панство на польовачку, в той час Уличьна долина ся меновала Тиша долина. Недь ся у грофа походило панство,

запрошали там і Пустая. Вун там ходив в день робити, а ввечір і сказки сказувати. І так вун тих панув забавляв із своїма сказками. А його любили і люде, і панство. Але староба йому дуйшла так, же син прийшов до дому – мамі на погріб. Маму поховали, а син діда лишив при жебрачуй палиці, а сам пушов до своєї родини – до Перечина. За рук прийшов син із Перечина продавати мами масток. Ян прийде в село і наже: «Продам хижу і поле». А йому назвали: «А отця ному залишиш?» А вун: «Най іде по жебраню! І так продав поле мосму нянькови, хижу і фундуш іншим газдум, а сам пушов гет».

Але тот пан, меном Генчель, видів, же дідо не має де жити і написав письмо до Гуменного до суду – як ся дідо має. І позвали мого тата на суд: «Вы, пане Сичач, купили поле од Пустайового сына?» – «Гей!» – «Так од днесь сі возьмете діда на опатеру до смерти». Тато сугласив, бо дідо був золотий. В хаті дозерав і порадив што-небудь. Так було до часу, коли мадари не прийшли. П'ять рони жив у нас.

А як мадари прийшли, так муй тато дав у суд: Чом бы вун мав годувати Пустак, медь його син продав масток діда і іншим газдум? На суді узяли в увагу скаргу тата і розгодли так: ми мали лем половку поля так мали зьме доглядати діда два місяці, а другі двос мали хижу і фундуш, який міряв гектар плохи, так там жив місяць. Третій мав ролю пів гектара – тіж сден місяць.

Так ходив Пустай на старусть по людських хижох аж до його смерти.

У нас йому постіль була така: пець у хыжі што міряла два на два метри. Вун спав на тому пецу. Ай у других газдум спав на пецу. В тому часі пець була найліпшим лужком або постельов.

За мадар вун дустав пензію – шість пенгув на місяць. Но як вун дустав пензію за три місяці – 18 пенгув та собі з хути выпив паленьки і п'яний ліг на пець у газды, який його не уважав, а босу ногу положив на горячу бляху. І попін п'яту так, же нога по мустку була попечена і не мож було від того вилічити старой тіло. На тоту болячу ногу вун умер на нашум пеці. Така була його смерть – діда Пустая-Ублянйча.

Наша родина його любила зато, же був покорний, научав у всьмуд домашньому ділі. Наша мама Зузана Сичакова його обходила так як свого чоловіка. І вун ей любив.

Того часу, коли вун умер ніхто не знав дати желізний хрест або колік з меном на його гроб. Днесь уж ніхто не познат місце його вічного отпочинку. Ани вун, ани його жінка не мали в Збої нияку родину – ни дітей, ни сестри, ни братув, хто би ся постарав о його гроб.

На живва до чужих країв не ходив. Знав говорити по-мадярськи, зато же і нас учив по-мадярськи. Ай мало по-жидувськи говорив. Я того часу був молодим і мене сказки не дуже інтересували.

У Збою Пустай пас і грофську худобу. Граф Герцег дав му титул «добрий сільський пастир» і гентаровий фундуш.

Я йому уж тепер недавно зробив каменну табулю у нашому хотарі – на горі меном «Ясенник». Напис на камені так: «Ублянйч Михайло Пустай. Народився 1858 р., 1943 р. умер. Народний сказнар». Што ня до того вело? Самеперше то, же см з Пустайом пережив в'сдно дев'ять року, а хотів см увіковічнити його пам'ять, аби хоч один чоловік був за Збоя славний.

Я наполягав, аби йому зробити табулю на культурному домі, бо на цвинтарі його гроб корчами зарус, а таблицю корчами не заросте. Та ци ся мі та подарит – не знаву»¹⁹.

* * *

Згадку про М. Пустая знаходи мо і в хроніці села Збій. Описуючи заснування села опиришнами, що жили у печерах на нинішому словацько-українському кордоні та побудову дерев'яної церкви перед 350 роками, хронікар Штөфан Коцан зазначає: «Тото см чув од Пустая Михала, а вун тыш чув од своїх предку. Пустай Михал умер в року 1934 (дата невірна. М. Пустай, як зазначено... помер 1944 року – М. М.), а як вмирав, мав 89 ронь»²⁰. Вдруге ім'я М. Пустая згадан на стор. 171 – як інформатора про власників села²¹. На стор. 138-142 даної хроніки наведено дослідний текст протоколу Міністерства залізниць

Чехословаччини під назвою «*Protokol správní pochůzky lesní dráhy do údolí potoka Bystrého*» від 16 вересня 1930 року. В розділі «D» цього протоколу – «*Protipožární opatření*» – зазначено: «*V požárním obvodu lesní dráhy stojí ve vzdálenosti 14,8 m od osy dráhy obytný dům č. 146 Michala Pustaje. Stavení je z nepaléných cihel, opatřené omítkou a kryté šindlem. Komise nevrhuje šindlovou střechu pokrytí lepenkou*»²². Стільки нового мені вдалося довідатись про життя талановитого народного оповідача зі Збоя. Не багато, однак тепер ми маємо точні дані його народження і смерті і яке-таке уявлення про його життя після експедиції В. Гнатюка.

Я не буду вдаватися в аналіз назок М. Пустая, бо це на сторінках «Дунлі» зробив вже О. Зілінський²³. Снаму лише, що збійський назкар був не лише інтерпретатором, але й творцем казкових сюжетів. Наприклад, в захопленому селі, віддаленому від культурних центрів, він створив казку «*Чудова машина*» про щойно винайдений грамофон²⁴.

Ми вдячні В. Гнатюку за те, що він зберіг для історії хоч би частину репертуару одного з кращих назкарів русинів-українців Пряшівщини. Казки М. Пустая варто було би видати окремою книжкою, а назкареві у Збої побудувати достойний пам'ятник.

ПРИМІТКИ

¹ Вперше В. Гнатюк побував на Закарпатті у липні 1895 р. (Лісковець, Голятин, Майдан, Соїми, Міжгір'я, Вучковце, Нижній Бистрич, Березове, Іза, Хуст). Вдруге – у березні 1896 (Стройна, Дусина, Керещин, Кушниця, Броньна, Доґе, Приборжавське, Лунове, Імстичеве, Великий Раківець та Виноградів). Детальніше тому зв'язків В. Гнатюка із Закарпаттям з'ясовано у книжкових працях автора: *Володимир Гнатюк – перший дослідник життя і народної культури русинів-українців Югославії*. – Руський Керестур, 1967. – 80 с.; *Володимир Гнатюк – дослідник фольклору Закарпаття*. – Париж–Мюнхен, 1975. – 118 с.; *Володимир Гнатюк та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства*. – Париж–Нью-Йорк–Сідней–Торонто, 1987. – 332 с.; *Володимир Гнатюк. Бібліографія друкованих праць*. – Едмонтон, 1987. – 148 с. (1340 позицій); *Слово коліски нашої. Володимир Гнатюк про Карпатську Русь-Україну. Бібліографічний покажчик*. – Ужгород, 1991. – 16 с.; *Володимир Гнатюк. Бібліографічний покажчик*. – Львів, 1992. – 152 с. (співавтор М. Мороз); *Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі*. – Київ, 1992. – 33 с. В останній роботі (автореферат

дисертації на здобуття вченого ступення доктора філологічних наук) наведена і бібліографія основних журнальних статей автора на дану тему. Повний список друкованого доробку М. Мушинки див.: Мушинка Олександр: *Колеса крутяться. Біо-бібліографія академіка Миколи Мушинки*. Книга друга. *Бібліографія*. – Пряшів, 1998. – 130 с.

² *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Зібрав Володимир Гнатюк. Том I: Легенди і новели. – Етнографічний збірник (далі – ЕЗ). – Львів, 1897. – XX + 236 с.

³ *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Зібрав Володимир Гнатюк. Том II: Казки, байки, оповідання про історичні особи, анекдоти. Там же. – Т. IV. – 1898. – VIII + 254 с.

⁴ ЕЗ. – Т. III. – С. XIII.

⁵ Зілінський О.: *Володимир Гнатюк та збійський назкар* (Дунля, 1962. – Ч. 1. – С. 63-71

⁶ Там же. – С. 65.

⁷ Гнатюк В.: *Баронський сир в Америці*. – Київ – Ляйпциг, 1922.

⁸ Детальніше про це див.: Мушинка М.: *Володимир Гнатюк і його діяльність...* – Париж, 1987. – С. 85 – 83.

⁹ Там же. – С. 64.

¹⁰ Востаннє звукові записи експедиції Е. Врбачової зберігались на кафедрі етнографії Карлового університету в Празі.

¹¹ *Українські народні назви Східної Словаччини*. – Упорядкування, післямова та коментарі М. Гирля. – Т. 1. – Пряшів, 1985. – 222 с.

¹² *Protocolum Baptisatorum Parochialis Ecclesie Greco-Catholicae Ublensis, Diocesis Munkacsiensis, Zupa Zempliniensis pro anno 1833*. – Ев. и. М.–II –374; М.–1317.

¹³ *Метрика окрещених и миропомазаних Циквеи Збойської и дщери ея Новоселци от 1829 до 1834*. – Ев. и. 1522; 1834-1868, ев. и. 1523; 1869-1878, ев. и. 1869-1878.

¹⁴ *Метрика бравоначаних 1791-1832; 1833-1868; 1869-1873*.

¹⁵ *Метрика усоших 1787-1831; 1832-1868; 1869-1878*.

¹⁶ Пирош С.: *Самородний талант* (I) – Нове життя, 1988. – Ч. 17. – С. 4.

¹⁷ Там же. – 1994. – Ч. 33-34. – С. 5.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Архів автора.

²⁰ Gic A.: *Kronika obce Zboj*. – S. 77. (рукопис. Віт М. Пустая не точий; умер він 87-річним). За есерокопію дякую Мирославу Буралю.

²¹ Там же.

²² Там же.

²³ Зілінський О.: Цитована робота. – С. 65-69.

²⁴ Сюжет назви такий: Один майстер винайшов машину, яка зміла точно репродукувати мийний голос і могла замість папа або дяка в церкві службу служити в той час, як вони лежали в ліжку. Майстер поніс машину журналістові для реклами винаходу, в той поніс її прямо цареві. Цар охоче прийняв машину в надії, що вона буде замість нього накази давати, однак майстрові зв неї не заповідав. Щоб помститися спучому цареві, майстер наговорив на грампластинку образливий для царя текст, який машина при її демонстрації перед панством точно відтворила. Ображений цар розсердився і хотів смертю покарати майстра, однак суд визнав його невинним.

Що розповідають записи Федора Іванчова

У минулорічному 5-6 номері журналу «Дукля» ми надрукували спостереження, оцінки і враження, які записав Федір Іванчов протягом років 1968-1992. Оскільки вони викликали значний інтерес серед читачів, ми вирішили познайомити читачів із його записними книжками від 1958 по 1968 рік, щоб мати повну уяву про цю цікаву людину, письменника і журналіста, який майже 50 років був постійним учасником багатьох подій, ситуацій і враження від них записав у свої книжки.

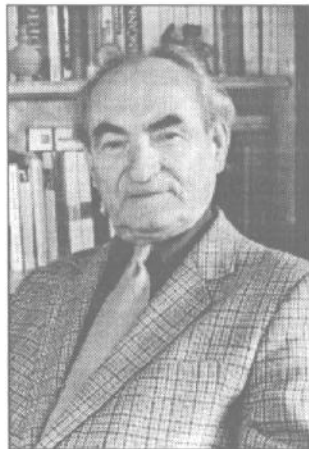
Та не лише уяву про людину, яка була спостерігачем, але й творцем нашої культури, але передусім уяву про наше минуле, бо все, що минуло, це вже історія і дуже важливо, щоб вона була правдива, бо історія тисячами нитей пов'язана з сучасністю, а, отже, і з майбутнім. Гадаємо, що записки Ф. Іванчова допоможуть цю правду підтвердити.

Ми будемо намагатися передати все так, як записав Ф. Іванчов, що стосується в першу чергу культури і літератури з акцентом на роботу письменницької організації – Філії українських письменників Словаччини.

Першим записом за 1958 рік, який стосується літератури, був запис про зустріч пряхівських літераторів, журналістів і працівників ЦК КСУТ з українським письменником Михайлом Стельмахом у Пряшеві 20 листопада 1958. В. Копчак привітав М. Стельмаха словами: «Коли комусь бажаємо добра, у нас звичка вітати його сіллю-хлібом і я бажав би, щоб перед Вами було як найбільше наших художніх творів, нашого хліба» Гостя далі познайомив із станом культури українського населення Словаччини, з тим, як читаються твори українських радянських авторів у нас і назвав серед інших роман гостя «Кров людська – не водиця» та «Юрко Крук» П. Козланюка. Далі в бесіді виступили В. Зозуляк, який розповів про справи видавництва, про корисну допомогу і поради українських письменників для наших літераторів; М. Новак говорив про шкільні справи і стан української мови у нас, коли рідною мовою почали видавати книжки лише від 1952 року; І. Мацинський познайомив гостя з репертуаром та результатами УНТ. ЦК КСУТ для Михайла Стельмаха підготував програму: зустріч з студентами пряхівських шкіл, з редакторами ВУЛ СПВ, виступ по радіо, відвідання музею та участь у читачьких бесідах про його книжки та інше.

М. Стельмах розповів присутнім про те, як він писав під час війни, як писав роман «Велика рідня», чому написав романи «Кров людська – не водиця» та «Хліб і сіль». Підкреслив, що його книжки – це «книжки про українську землю та її людей».

4. 12. 1958 на нараді ЦК КСУТ обговорювалося питання про підвищення рівня газети «Нового життя». Було вирішено, що газета буде виходити двічі-тричі на тиждень, що газета буде мати додаток для дітей, в якому будуть друкуватися матеріали про дітей в дитсадках та початкових школах.

23.01.1959 в записі розповідає Ф. Іванчов про роботу співацько-танцювального гуртка в Габурі, який працює під керівництвом Е. Захаріяша і складається із 80 членів, в Чертіжному працює драматичний гурток «Зміна», яким керує М. Скрептач, в Борові художнім керівником гуртка (65 членів) Юлій Запотоцький і диригентом Михайло Прокіпчак. Цікаво, що в репертуарі цих гуртків є й «Заповіт» Т. Шевченка. На окружній конференції КСУТ в Меджилабірцях йшла мова і про культурну роботу в районі та конкретно про роботу Будинку культури міста. Дискутуючи говорили, що «культуру мають робити всі, не лише культосвітні працівники», що «охота до культурної роботи є, треба лише керівників», щоб людей вели професіонали, бо з «культурою ми добралися аж до Братислави».

1.02.1959 є запис про роботу драматичного гуртка в селі Рокитівці, де готували виставу п'єсу І. Карпенка-Карого «Безталанна» під керівництвом А. Симко. В п'єсі виступає переважно молодь села.

20.03.1959 автор записав дані про роботу драматичного гуртка в селі Геральтів, де поставили п'єсу «Чоловік умер» і показали її теж у сусідньому селі Градисько. Далі Ф. Іванчов розповів про роботу учительки Анни Смола, як дбає, щоб молодь знала та читала твори О. Духновича, О. Павловича, але й сучасних авторів, як наприклад, «Трищать криги» М. Шмайди.

24.03.1959 записав Ф. Іванчов, що у Крайньому Чорному в новому будинку культури поставили вперше у селі п'єску В. Зозуляка «Невірний Хома».

10.04.1959 записано в щоденнику, що в Шаришському Чорному сільський драмгурток поставить п'єсу «Свекра», яким керує учитель Петрик.

16.05.1959 відбувся другий актив культурних працівників краю, щоб підготуватися до з'їзду соціалістичної культури Республіки. В дискусії виступили крім інших за українську культуру І. Мацинський та В. Копчак.

6.06.1959 У Свиднику та на Дуклі за участі письменників, культурних діячів краю і партійно-урядової делегації СР дала концерт Національна опера з Праги під керівництвом шефа опери Я. Сайдла.

30.07.1959 відбулося пленарне засідання ЦК КСУТ, на якому про літературу говорили І. Прокіпчак, який між іншим сказав, що «письменники сплять глибоким сном», як довели збори ФУП. О. Рудловчак говорила про потребу активізувати літературних критиків, які «не зійшлися ані на нараду», говорила про драматичні гуртки, про декламаторство, читання художнього слова, про ж. «Дружно вперед», яке «не має друкувати теоретичні статті, але практичні поради про гуртки чи письменників, про потребу «обговорити книгу М. Ричалки» (очевидно, мала на увазі його монографію про О. Духновича – М. Р.), критично говорила про репертуар УНТ і просила «скликати актив людей, щоб висловились до роботи УНТ і ПУНА». Ф. Ковач говорив про перепис населення і підготовку людей до цієї справи...

7.08.1959 побував у Пряшеві український письменник і викладач Львівського університету Дорошенко Іван, який цікавився культурно-національним і конкретно літературним життя нашого населення. Інформації подав В. Копчак та І. Мацинський.

27.08.1959 відбулося спільне засідання Президії ЦК КСУТ та керівництва ФУП (Філія українських письменників) – Гуменник, О. Рудловчак, Ф. Лазорик, Ф. Іванчов, А. Червеняк. Крім іншого було обговорено план звітно-виборних зборів ФУП, які заплановано провести 26.09.1959 в приміщенні Руського клубу з таким порядком денним: 1) Вступне слово – І. Прокіпчак; 2) Доповідь про роботу ФУП і план роботи на наступний період – Ф. Іванчов; 3) Дискусія; 4) Вибори нового правління. Було вирішено запросити на збори всіх членів і гостей (Гайний, Капішовський, Киндя, Жак, І. Новак, Слабошпицький, Галайда, Шелепець, Макара, Червеняк, Бача, представник КК КПС та ін.).

На нараді виникла пропозиція, щоб нове правління ФУП було обрано у складі І. Мацинський, Ф. Іванчов, О. Рудловчак, А. Червеняк, І. Волощук, Ф. Лазорик, а секретарем – Ф. Іванчова, або А. Червеняка.

26.09.1959 відбулися звітно-виборні збори ФУП. В дискусії виступили: А. Червеняк, який говорив про «сірість книг – мова творів, майстерність і психологія – слабкі», далі вимагав «подбати, щоб «член ФУП став одночасно членом ССП», щоб С. Макару «перевести в українську школу», щоб «Дукля» виходила 6 разів у рік», просив організувати «бібліотеку молодого письменника» та сказав, що «ліпше помилятися, як нічого не робити».

В. Зозуляк говорив, що «хоч нас мало, але ми сила велика», просив організувати «щотижневі читання рукописів або готових книжок», «обговорення рукописів», забезпечити в газетах та журналах «друкування на продовження» розсяглих творів та просити критиків-дослідників літератури, щоб писали наукові роботи – дисертації про твори прямихських авторів.

М. Шмайда відзначив, що «преса не відбиває наше життя», що «не можна друкувати слабкі твори», бажано, щоб «було довір'я до письменників», підтримав думку про потребу «друкувати на продовження» розсягли твори.

О. Рудловчак закликала «науковців допомагати літераторам і літературі взагалі», сказала, що відчуває «застій не в літературі, але більше в спілці» (тобто комітеті УФП – М. Р.).

В. Гайний просив, щоб автори свої неготові твори до друку «не давали лише тому, що не мають, що дати».

М. Питель говорив, що для наших письменників життя «дає матеріалу багато, але часу не має для його художнього зображення», просив організувати поїздки, відрядження для «письменників до СРСР чи до нашого терену».

С. Макара говорив про потребу «поліпшити роботу з молодими авторами», дбати про «ідейне зростання письменників» та інше.

Ф. Лазорик вимагав «щирість критики до творів, відвертість один до одного».

Збори обрали нове Правління ФУП у складі: І. Мацинський, Ф. Лазорик, Ф. Іванчов, А. Червеняк, І. Прокіпчак, В. Зозуляк.

28.09.1959 побував у Пряшеві український журналіст і письменник М. Климпотюк, який говорив про життя в Закарпатті. Багато говорив про потяг закарпаття до культури, чого результатом є значне число письменників, театрів, видання книг, читацькі бесіди тощо.

20.10.1959 була в Пряшеві організована виставка радянської української книги, яку забезпечив магазин «Радянська книга» з Праги. У відкритті взяли участь і прямишівські письменники.

1.12.1959 було засідання Правління ФУП, яка нарахувала 10 членів. Було заплановано провести в першій половині січня актив письменників. До нього було доручено комітету підготувати звіт, план роботи Правління та його співробітництва з КСУТ. План роботи редакції «Дукля» та ФУП пред'явити до того часу Президії ЦК КСУТ на ухвалення.

21.12.1959 відбувся у Братиславі актив письменників Словаччини, в якому взяли участь і члени Правління ФУП. Актив, як записав Ф. Іванчов, був присвячений проблемам, як «зображувати сучасне життя». Виступили А. Мраз, Д. Тартарка, Г. Крижанова-Бриндзова, Й. Бжох, М. Пішут та дальші.

Наш коментар:

Записки Ф. Іванчова доводять, що в багатьох українських школах Пряшівського краю працювали драматично-співацькі чи танцювальні гуртки, що гуртки брали участь у районних чи обласних оглядах, фестивалях, що часто виступали перед своїми батьками в селі та його околиці з різних нагод і так ширили українське

слово, посилювали національну свідомість народу, знайомили з культурою українського народу, конкретно з драматичною творчістю класичною або радянською, але й з творами наших авторів. Ф. Іванчов їх роботу високо шанував, тому часто про них писав і високо оцінював, бо це робили безплатно. Далі записки підтверджують, що майже на кожній нараді, конференції КСУТ йшла мова і про літературу, про наші друковані органи, художнє слово і потребу участі наших письменників у культурному житті українського населення Пряшівщини. Це засвідчує, що наші люди поважали літераторів та усвідомлювали значення і вагу художнього слова. Після трьох років свого виникнення ФУП почала систематичніше працювати і опікувався нею КСУТ. КСУТ доглядав не лише за роботою ФУП, але й за друкованим органом «Дукля». Неясно, хто з членів ФУП був членом ССП, а хто ні. Жаль, у записних книжках Ф. Іванчова нема інформацій про перебування в Пряшеві репрезентативної делегації Спілки письменників України, яку очолював О. Гончар, та делегації ЧССП і ССП, яку супроводжували в Пряшеві.

1.04.1960 відбулася зустріч у Пряшеві з радянськими журналістами (Селюк, секретар газети «Правда», Сутоцький, редактор «Советской России», Лазебник, редактор «Робітничої газети», Ошмеров, редактор «Известий»), у якій взяли участь наші письменники – І. Прокіпчак, Ф. Іванчов, І. Мацинський та інші. Крім іншого багато говорилося на зустрічі про наближення і знайомство з радянською багатонаціональною культурою і літературою. Критично говорилося, що «мало в Пряшеві української літератури художньої і наукової».

На пленарному засіданні ЦК КСУТ 7.04.1960 про літературні справи говорили І. Прокіпчак, І. Мацинський, зокрема про рівень преси і критичне слово сказали про «Дуклю», що «вона не цікава», далі ще говорили О. Рудловчак, Ф. Ковач та ін.

24.06.1960 відбулося публічне обговорення поезії – збірки «З дому» (70 віршів) Й. Шелепця. Доповідач (не наведено прізвище - М. Р.) відзначив, що Й. Шелепець «не просуває згоряча свої твори до читача», що «намагається минуле поєднати з сучасним – все це виховно діє», що «мова ясна, логічна, без огріхів», але «відчувається книжній вплив», «повторювання відомої правди», все «нове оспівує», однак, «треба більше свого, пережитого, що найбільше помітно в особистих віршах», взагалі книжка означає «нові пагінки в нашій літературі» і рукопис рекомендує «видати».

В дискусії виступили В. Зозуляк і І. Мацинський («треба мати на увазі тему і підхід до неї із свого погляду», «свою образну систему», «вірші мають струї народної поезії», «через вірші несе свою ідею»), Ф. Ковач (привітав факт «публічного обговорення рукопису», нагадав, що «автор не має губити своє авторське «я»). Й. Шелепець відповів на запитання та пояснив свою точку зору на вказані зауваження і побажання.

1.09.1960 відбулася бесіда з науковцями АН України – акад. Є. Кирилюк, Вас. Шевчук, – які приїхали досліджувати чехословацько-українські літературні зв'язки, українську літературу Чехословаччини та пропагувати твори Шевченка в ЧССР. Вони зустрілися з студентами і викладачами-україністами обох факультетів та письменниками, членами ФУП і одночасно познайомили присутніх з підготовкою України до відзначення 100-річчя від дня смерті Т. Шевченка та дальшими заходами наукового, видавничого і популярного характеру, з художніми творами про Т. Шевченка та його добу тощо. В свою чергу представники ЦК КСУТ та ФУП познайомили гостей з програмою Шевченківських свят у нас – бесіди, читання творів, вистави УНТ, ПУНА тощо.

В дні 2.10.-10.10.1960 Ф. Іванчов побував в СРСР і відвідав Ленінград, Москву та 30.10.1960 Львів. Записні книжки повні вражень від його поїздки.

2.12.1960 відбулося публічне обговорення книжки А. Куська «Оповідання», у якому активну участь взяли Ф. Іванчов, І. Мацінський, Ф. Лазорик, Ю. Муличак, Ф. Ковач, Ю. Дацк та інші. На початок бесіди Ф. Іванчов «інформував, що деякі твори, які мали вийти у книжку затримала ШТБ». Мацінський між іншим сказав, що виникають «якісь «норми» для творчості»; Лазорик запитав, «чому редакція видавництва до одного (автора - М. Р.) прихильна, а до другого ні». Висновок обговорення був такий, що треба «скликати актив до 15.01.1961 на тему «До деяких питань ідейності нашої літератури» і доповідь підготують М. Гиряк, Ф. Ковач та Ю. Бача.

Наш коментар:

Як бачимо, робота ФУП була нерівномірна, відбувалася час від часу. Позитивно треба оцінити, що відбулися дві публічні обговорення рукописів книги Й. Шелепця та А. Куська. Нема записів про роботу Правління ФУП чи його контактування з словацькою та чеською літературами, про намагання комітету ФУП вийти нашої літератури на ширші ніж місцеві терени, про інтерес ССР до роботи ФУП. Може, таке щось і відбувалося, але в записах про це не має ані згадки. Одночасно записки свідчать, що за літераторами уже тоді слідувала цензура та державна безпека. Позитивно треба оцінити намагання ФУП та КСУТ широко організувати Шевченківські свята в нашому краю.

8.02.1961 Президія ЦК КСУТ ухвалила План проведення Шевченківських свят у нашому краю. Передбачалось забезпечити видання лекцій українською і словацькою мовами про життя і творчість Т. Шевченка, видати збірник про Т. Шевченка і його пісні, репертуарні збірники з тематикою творів Т. Шевченка, організувати «Поїзд дружби» на Україну, організувати наукову конференцію про творчість Т. Шевченка, урочисту академію в Театрі Й. Заборського, де буде дана вистава УНТ «Назар Стодоля» і з урочистою промовою виступить доц. П. Петрус, наша преса і радіо відзначатимуть протягом півроку річницю Т. Шевченка. У всіх округах краю відбудуться урочисті академії, у яких активну участь візьмуть і письменники-члени ФУП.

26.02.1961 відбувся літературний вечір в с. Чирч, який відкрив директор школи, доповідь про нашу літературу виголосив П. Дуркот і з художніми творами виступили В. Дацей та Ф. Іванчов. Участь у вечері взяло до 80 чоловік (дорослі і школярі). Будинок культури був повний. Присутні позитивно оцінили вечір.

10.03.1961 відбулося засідання членів ФУП. Основну доповідь на тему «Художнє відображення життя в літературі Східної Словаччини» виголосив Ю. Бача. В дискусії виступили: І. Мацінський (говорив про «художню майстерність», небезпеку «схематизму, декларативності, про потребу писання п'єс» для УНТ), М. Питель (про ситуацію на селі і її зображення), М. Шмайда (поставив крім іншого запитання «для кого пишемо?»), Ф. Лазорик (про друкування творів у пресі), В. Зозуляк («в нас таланти, треба їх пестити, сказав про це й доповідач»), В. Дацей (говорив про «песимізм, який з'являється в житті і в літературі», вимагав прийняти постанову, щоб «була доповідь докладно обговорена», «скликати нараду читачів «Дуклі», щоб обговорили її зміст», твердив, що Чабиняк та Мацінський «найбільше допомогли молодим авторам», просив, щоб обговорення «Дуклі» за 1961 рік було виконано публічно і щоб «кожен твір раніше, ніж буде надрукований, був обговорений»).

6.04.1961 в Снині відбувся літературний вечір, на якому виступили з віршами учні школи В. Магдолиничева і М. Бобак та письменники І. Мацінський, Ф. Лазорик, Ф. Іванчов. Літературний вечір пройшов вдало. Протягом листопада мали всі члени ФУП взяти участь у літературних вечорах краю.

14.04.1961 в Гуменному відбулася читацька конференція присвячена 100-річ-

ниці від дня смерті Т. Шевченка, в якій взяло участь до 70 чоловік, серед них були присутні письменники, учні, селяни, учителі і працівники культури. Доповідь про Т. Шевченка виголосив викладач Кокордяк. В дискусії виступило 12 чоловік – письменники, учителі, селяни й учні.

22.04.1961 була організаційна нарада на КК КПС в Кошицах, де йшла мова про те, кого рекомендувати від ФУП до складу комітету Спілки словацьких письменників (ССП). Було рекомендовано до комітету ССП обрати І. Мащинського та Ф. Іванчова. Звітно-виборні збори ФУП було вирішено провести до 20.05.1961, на які будуть запрошені «два представники ССП – Горов, Крно, або Жарі.

24.04.1961 пройшов літературний вечір в гуртожитку № 5 м. Пряшева, у яку му взяли участь письменники І. Мащинський, Ф. Лазорик, Ф. Іванчов.

25.04.1961 в Братиславі відбулася нарада у зв'язку з підготовкою з'їзду ССП та звітно-виборних зборів окремих філій. Було доручено ФУП підготувати звіт (30-45 хв.), кадрове забезпечення зборів, запросити представників КК КПС, КСУТ, ССП, оцінити ж. «Дукля» та надрукувати матеріали про роботу філії і ССП в українській пресі.

2.05.1961 в Кошицах на КК КПС була нарада, на якій йшла мова про реорганізацію філій ССП, тобто про об'єднання словацької, мадярської і української філій в одну – Східнославацьку. Збори всіх трьох філій було заплановано провести 20.05.1961 в Кошицах у будинку *Košíckého vládného programu*. Матеріали до основної доповіді мали здати Ф. Іванчов (українська література), О. Рац (мадярська література) та Ю. Падо (словацька література). Доповідь опрацює і зачитає Калітчук.

20.05.1961 в Кошицах відбулися установчі збори Східнославацької філії ССП (СФ ССП). Збори відкрив П. Горов і доповідь на тему «Стан сучасної словацької літератури» виголосив М. Крно. Про стан літератури на Східній Словаччині (словацької, української і мадярської) говорив Калітчук.

В дискусії виступили Грешак (від Спілки композиторів), Кульча (від філії Спілки архітекторів), Кална (від філії Образотворчого мистецтва). Вони крім іншого закликали створити координаційний комітет всіх філій краю, щоб координувати роботу в області. Ю. Падо висловився, «щоб не доходило до відокремлювання східнославацьких письменників від братиславських, празьких чи брненських письменників, але треба відстоювати інтереси чехословацької літератури», просив видавати «культурний друкований орган» для всіх митців краю, закликав, щоб всі слова, які були сказані на засіданні «перетворилися у діла». П. Горов сказав репліку, що «будемо старатися». В дискусії про стан мадярської літератури краю говорив О. Рац, про українську літературу – Ф. Лазорик (сказав, що є «хороші умови для творчості українських письменників», критикував недостатню «співпрацю з словацькими видавництвами», просив «показати нас такими, якими ми є», підкреслив значення «літературних вечорів-бесід з читачами». П. Горов сказав репліку, що ССП «мало зробила для перекладання української літератури на словацьку мову», В. Зозуляк (подякував «партії за всі можливості для літературної діяльності», відзначив, що «мало сходимося, обмінюємося досвідом», що «не все ружове, як говориться»), Й. Шелепець (просив «заснувати спільний літературний часопис» для всіх національних літератур Словаччини). Кульчо від імені КК КПС закликав, щоб словацькі, мадярські та українські письменники «взаємно допомагали собі у творчій роботі», говорив, що письменники краю мають такі можливості, яких не мають празькі, братиславські чи брненські письменники, бо такого будівничого запалу вони не бачать, який є у нашому краю. Далі говорив, що треба приступити у найближчий час до утворення координаційного комітету спілок, до створення клубу для філій в Кошицах, «відносно спільного ча-

сопису не може відповісти», але «словацькі й мадярські письменники можуть друкуватися в «Дуклі» та закликав поширити коло початкуючих авторів. Відносно ФУП сказав, що там «було багато і суб'єктивних неполадок», що «очікує більшу поміч для ФУП від ССП», що один член «ССП мав би приїхати на цілий рік до Пряшева і допомагав їм».

В дні 29.05. – 2.06. 1961 Ф. Іванчов був як український письменник у складі делегації письменників ЧССР, яка відвідала Прагу, Мост, Духцов, Новий Бор, Ліберець, Сваров, Ословани, Готвальдов, Острава, де зустрічалися з робітниками, керівниками заводів, творчими спілками тощо. Записні книжки повні вражень від зустрічей та побаченого.

15.06. 1961 відбулася нарада культурних працівників Східнославацького краю, на якій виступив з промовою Ц. Штітницький і у якій взяли участь й українські письменники – Ф. Іванчов, Ф. Лазорик, І. Мацинський та інші. В дискусії виступив Ф. Лазорик, який розповів про стан української культури в нашому краю, наголосив на «потрібні видавати твори українських авторів словацькою мовою» та критично висловився, що «досі не було створено в краю літературно-культурної газети, про яку йде мова уже довго».

20.06. 1961 секретаріат ССП вирішив, що в Східнославацькому краю буде одна філія і буде мати три секції: словацьку, мадярську й українську. Всі секції будуть керуватися спільним комітетом філії. «Українська секція таким чином належить до ССП і члени ФУП стануть членами ССП».

6.07. 1961 відбулася нарада Правління УС ССП, на якій було обговорено збірку П. Гули «Пою любовь» та збірку М. Гиряка «Серце не камінь». І. Мацинський відзначив, що в збірці П. Гули «думка оригінальна»... вузькість тематики, що вся збірка «лірична», відчувається «есенівське віршуння», коли «поет звертається до жінки, відчутна есенівська ширість, але й власне «я». Ф. Лазорик рекомендував збірку видати, хоч «тематично, формально відмінна від нас усіх». Далі виступили Й. Шелепець, В. Дацей (писати про любов можна аж до смерті»). Висновок дискусії був такий, що збірку треба видати друком.

До рукопису книги М. Гиряка висловились В. Зозуляк, Ф. Іванчов і Ф. Ковач, які рекомендували збірку після виправлення зауважень і пропозицій видати.

7.07. 1961 на нараді СФ ССП було доручено Іванчову (очевидно, він був секретарем УС – М. Р.) до кінця серпня здати дані для звітної доповіді за українську літературу і в жовтні-листопаді провести збори секції.

15.07. 1961 було обговорення творів С. Макари. Вступне слово сказав Ю. Бача. Він між іншим відзначив, що «Макара шукає нові засоби художнього зображення», що збірка «продовжує першу книгу», що «через рідну пісню йде до нового», що «багато віршів адресне присвячено». В дискусії виступили: М. Гиряк («хороші вірші друкувати, але викинути зайві присвяти»), Ю. Боролич (просив «організувати краще обговорення рукописів»), Ф. Лазорик («бажалося би, щоб у творчості було більше вільного, оригінального»), А. Червеняк (можна 10 віршів друкувати – решта не виходить за межі краю»).

До прози В. Дацея висловились Ю. Боролич (відзначив «сатиричний характер автора, але його твори несатиричні») і Бача (сказав, що «автор вміє знайти сюжет, але побудова слова, не виходить у нього»).

31.08. 1961 було виконано підготовку і ухвалено літературний монтаж літературного вечора з творів І. Мацинського, Ф. Лазорика, Е. Бісс, В. Зозуляка, М. Шмайди, А. Куська, Ю. Боролича за участі авторів.

18.09. 1961 відбулися звітні-виборні збори СФ ССП в Кошицях. Доповідь зачитав Р. Нітман. Крім іншого зазначив, що три секції краю офіційно об'єдналися у квітні 1960 року, але роботу розпочали аж 1961 року. Далі він говорив про ідей-

но-виховну роботу філії, про завдання нового комітету, просив секції навести порядок в організації і членській базі, господарюванні, просив дотримувати виконання бюджету, бо було заплановано для діяльності СФ ССП 12 тисяч крон і виконано лише на 3 тисячі крон.

9. 10. 1961 була нарада СФ ССП в Кошицях, у якій взяв участь Ф. Іванчов (очевидно, секретар української секції – М. Р.), де було вирішено, що представники секцій візьмуть участь у відкритті роповоду «Дружба» 17. 10. 61, у бесіді по радіо про національні літератури краю (18. 10. 61), де буде запрошено й І. Мацинського, далі було домовлено, що план роботи секції на 1962 рік здають секції до 17. 10. 61 і що Правління української секції буде засідати 13. 10. 1961.

14. 10. 1961 був літературний вечір – «Вечір дружби» в Снині, де прозвучали твори С. Макари, Й. Шелепця, І. Мацинського у виконанні учнів школи М. Бобака та В. Магдолинецової. Свої твори зачитали Ф. Іванчов та В. Дацей. Вступне слово про літературу і її значення сказав В. Дацей. Після того відбулись вільні дебати, в яких поряд з учнями виступили й письменники.

1. 12. 1961 відбулося засідання комітету Спілки Чехословацьких письменників (СЧСП) у Празі, на якому з доповіддю виступив доц. М. Дрозд на тему «Сучасна чехословацька література після XX з'їзду КПРС». В дискусії виступили Стеглік, Дрда та дальші. Після того відбулася 4. 12. 1961 нарада СФ ССП в Кошицях, яка мала розробити рішення комітету СЧСП від 1. 12. 1961 на свої умови та конкретний план роботи на 1962 рік. Було доручено провести семінар для молодих авторів у середині лютого наступного року. Від української секції мали взяти участь Бача, Галайда, Ксеняк, Шелепець, Чабиняк, Кочемба, Гайний, Гостиняк, Дробняк. Доповідь для словацьких та українських початківців було доручено висловити Я. Швачіві.

Наш коментар:

Рік 1961 характерний кількома моментами: 1) що керівництво ФУП намагалося публічно обговорювати рукописи творів до їх здачі до друку і це треба позитивно оцінити. Це був крок, який мав поліпшити і підвищити художній рівень нашої літератури; 2) проведення шевченківських свят у нашому краю. Хоч і не відбулися всі заплановані акції, вони наблизили нашому народу творчість великана української і світової літератури Т. Шевченка; 3) об'єднання української філії з словацькою і мадярською секцією в єдину СФ ССП в нашому краю не принесло позитивних результатів. Тим наша письменницька організація втратила свою самостійність і навіть ідентичність, втратила право самостійно вирішувати свої художні й персональні проблеми і втратила загальнодержавний характер; 4) літературні вечори були організовані на вищому художньому рівні і за більшої участі письменників. Наші автори часто зустрічалися з своїми читачами, пропагували свої твори та своїх друзів по перу, взагалі піднімали національну свідомість населення та загальний культурний рівень; 5) спостерігається все більше намагання КПЧ впливати та навіть керувати літературним життям в країні.

Очевидно, секретарем УС був Ф. Іванчов, хоч ми не знайшли запису про вибори комітету. Жаль, не відомо, хто з членів УС був або кандидатом в члени або членом ССП.

(Далі буде)

СТРУНИ СЕРЦЯ

Ця прекрасна акція, якою щороку ЦР СРУС в Пряшеві розпочинає свої художні жнива, вступила у друге десятиріччя, яке розпочинається 21-им квітнем 2001-им роком у Кошицях. Якою вона буде – це від нас залежить! Матеріальні умови надзвичайно важкі. Охота бажаючих завжди була солідна. Побачимо, як зарепрезентуємо себе всі, кому дороге рідне слово. Час-бо надзвичайно актуальний! Він усіх нас перевірить, хто є хто. Хочеться вірити, що ніхто з нас не схибить!

* * *

Минає десять років з того часу, коли вперше прозвучали наші «Струни серця». Комісія жінок, що діяла ще при ЦК КСУТ, мріяла про них двадцять років. Удоль, який ми виношували двадцять років у своїх серцях, вийшов нам назустріч і на перших порах прийняв у свої обійми одинадцять жінок-декламаторок. Це було 4 травня 1991 року. У першому конкурсі взяли участь: Олена Бондра, Меланія Герман, Марія Вар'ян, Люба Губцей, Тамара Кавчак, Світлана Чорнанич, Віра Шестах, Мирослава Фірмент, Анна Цимбалаяк, Марія Цапек та Анна Прокоп. З тих пір число учасниць конкурсу жінок-декламаторок «Струн серця» з кожним роком зростало. До них ключалися все нові та нові учасниці. Вони шукали і знаходили в «Струнах серця» спосіб реалізації своїх сил, свою ідентичність, спосіб збереження нашого рідного слова. Вони, так би мовити, були і є продовжувачами ширяння тих прогресивних традицій, які у 20-30-их рр. минулого століття засіяла І. Невицька.

За дев'ять пройдених років у виступах наших жінок на «Струнах серця» прозвучало чимало застережливих слів болючої сповіді душі наших письменників за національні, релігійні, мовні, соціальні і культурні провини перед нашим народом.

Наші «Струни серця» щороку набували висхідного характеру, що є свідченням їх живучості. Художнє слово припало нашим жінкам до серця і наперекір великої їхньої завантаженості домашніми справами. Наші «Струни серця» овіяні делікатним хвилюванням учасниць конкурсу є свідченням глибокої поваги і любові, серйозності і важності, які вкладають наші жінки у це прекрасне жіноче поетичне свято. В цьому ми бачимо майбутнє наших «Струн серця».

Свої здібності інтерпретації художнього слова в «Струнах серця» випробувало 75 жінок, які за дев'ять років продекламували понад 175 художніх прозових та поетичних творів. Втішним є те, що в «Струнах серця» беруть участь жінки, які і самі творять і жанрово збагачують репертуар наших «Струн серця» власною творчістю з галузі сатиричного гумору. Гордістю наших «Струн серця» є й те, що в них активну участь бере і наша поетеса Анна Копур, яка своєю творчістю уже давно стала відомою за границями нашої країни. Ми гордимся такими жінками!

Тепер, коли наші «Струни серця» набули мандрівного характеру і вийшли перед ширшу публіку, їх припинення було би просто великою і невиправданою провиною у нашому культурно-національному житті.

В «Струнах серця» змагалися жінки різного віку і різних професій – студентка і пенсіонерка, домохазяйка і культурно-освітня працівниця, жінка-лікарка і жінка-робітниця, вчителька і письменниця. Наші «Струни серця» – це справжнє свято художнього слова, у якому свій прояв художньої зрілості, національної свідомості і солідарності їх учасниці перевіряють як рідні сестри.

І хоч «Струни серця» зродилися, виростали і формувалися у незвичайно важких соціально-економічних умовах життя нашої країни, а нашого національного життя зокрема, зате атмосфера на «Струнах серця» була завжди надзвичайно сердечна, людська і дружня. До цього нас зобов'язував наш внутрішній голос, голос нашого серця. Вони з кожним роком були більш успішними і міцнішими.

Відбувалися наші «Струни серця» навесні і тому вони завжди були овіяні атмосферою весни і Великодня, атмосферою визволення і ювілеїв. Кожний річник «Струн серця» був святковим, своєрідним, був просто таким, яким ми хотіли його бачити. Їх прикрашали вишивки ручних робіт удольських жінок і малюнки удольських школярів, а також чудові, високохудожні і різнобарвні вишивки художниці-рукодільниці Христини Герзанич і – прекрасні оригінальні картини визначного закарпатського художника Віталія Либя та ін.

«Струни серця» відвідало 12 наших письменників: Михайло Шмайда, Віктор Гайний, Федір Іванчов, Ілля Галайда, Мілан Бобак, Мирослав Немет, Йосиф Збіглей, Іван Яцканин, Юрій Бача, Анна Мнягончак, Юстина Матяшовська, літературознавець Федір Ковач, а також журналісти: Борис Іванчов, Юрій Дацко, Мирослав Ілляк, Анна Чаварга та Дарина Турек, які посередництвом слова наближували «Струни серця» широкій публіці.

За десять років існування наших «Струн серця» два рази завітали до нас редактори Кошицької студії словацького телебачення.

Темами наших дружніх бесід з письменниками і редакторами були: наше національне життя, наша література і мова, сучасне культурне життя нашого населення та інше.

Від перших початків «Струни серця» оцінювало журі у складі: І. Галайда, Д. Турек, М. Бобак, І. Стропковський, Й. Марушак. З них перші три члени журі залишилися нам вірними аж до сьогодні.

Перший, другий, третій і п'ятий річники «Струн серця» відбулись в Удолі, а четвертий, шостий, сьомий і восьмий річники відбулись у Пряшеві. Дев'ятий річник підготували наші жінки із Свидника. Перше десятиріччя «Струн серця» завершується в Гуменнім. А хто візьме естафету «Струн серця» другого десятиліття?

З. Ганудель

ЮРИДИЧНА ПІДГОТОВКА ДЛЯ УРБАРУ МЕЗОЛАБОРЦ (МЕДЖИЛАБІРЦІ)

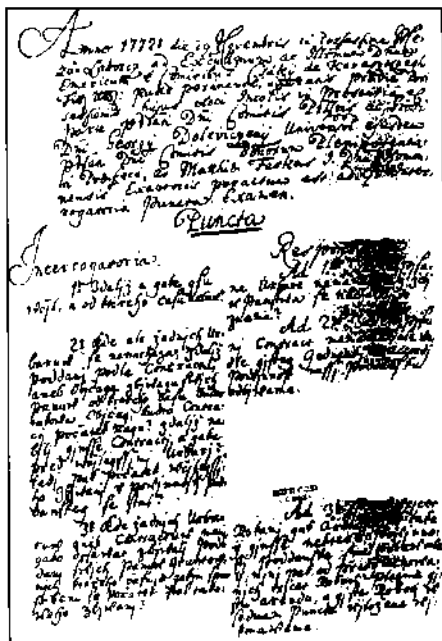
З історії знаємо, що намагаючись стабілізувати незадовільне становище, австрійська імператриця Марія-Терезія (1740-1780 рр.) та її син Йосиф II (1780-1790 рр.) вдалися до реформ.

Правда, нам треба пам'ятати, що потребу хоча б часткових реформ: продиктували невирішені проблеми з кінця XVII та першої половини XVIII століть. Коли замість турецьких загарбників значної частини Угорщини Габсбурги оволоділи Закарпаттям (спадкоємні володарі Угорщини від 1687 р.), скоро розпочалась антигабсбурзька й антифеодальна боротьба. На фронтах загинуло близько 80 тис. солдатів, а від пошесті чуми (коляри, друга хвиля цієї епідемії косила людей в 1769 р.) майже 400 тис. людей. І як раз тому і Франц II Ракочі обнародував закон (1708-1709 рр.) про повне звільнення від тогочасних повинностей тих селян-куруців, які брали участь у боротьбі проти лабанців (проавстрійських солдатів).

Історик І. Кондратович, к. і. написав: «Положення в Маковици не було лучшое. Через 5 років (1685-90) пустошили Ньмець колись... вдячного Русина (до 1711 р. число його худоби понизилось 6 разів...), який або буде повинуватися, або утече назад за Карпати... Ньмецькоє войско розыйшлося по цїлій Угоршинь на страх всьх... Різними способами дерло грошей от людей... Найбільше страдав простый народ, всь тягарь были зложенъ на его плечи...»¹

В тому часі, на жаль, були зруйновані Собранці – в них залишилися лише дві сім'ї.² У Меджилабірцях русини жили з 1715 р. на 15 підданських та 3 желярських дворах. Через два роки в містечку було 39 пустих дворів (у Чертіжному навіть 55 1). Логічно, що в 1720 р. жило в Меджилабірцях лише 23 селян, а, наприклад, у закарпатському Хусті було тоді 70 підданських дворів...

Про прозаїчні причини тогочасних реформ свідчить також факт, що коли прусський король Фридрих II в 1740 р. напав на Австрію без об'явлення війни,

Перша сторінка цитованого матеріалу з 1772 року

¹ Кондратович, И.: История Подкарпатской Руси для народа. Ужгород 1924, с. 72-73

² Кол. авторів: Нариси історії Закарпаття. Том 1. Ужгород 1993, с. 131

то лише угорська армія спасла Марію-Терезію від катастрофи. За цю своєчасну допомогу молода імператриця завдячилась свободою угорській шляхті звільненням від берни (прямого налогу), імпортного та експортного мита і оплати мита з товарів, що представляло одну з основних частин угорської свободи взагалі (передусім 1/2 мільйона, т. є. 5 % дворян, їх довічне звільнення від податків та право займатись ремеслами). Несправедливе вербування було замінено регулярною армією 108 тис. чоловік на підставі конскрипції (запису у тогочасні переписні списки, котрі Угорщина не знала, а від 1753 р. армії служив передусім і перепис населення). У 80-х роках вже армія нараховувала 278 тис. солдатів, котра коштувала імперію 14 мільйонів золотих (а сума податей в 1762 р. підвищилась з 20 до 40 мільйонів золотих). Військову службу вояк відбував до кінця життя. За такої ситуації намір Марії-Терезії надати свободу селянам (1742 р.) зівстав тільки мрією.

Тому переміг інший намір. У 1767 р. Марія-Терезія, незважаючи на опір дворянства, опублікувала маніфест про проведення урбаріальної реформи. Її основна мета полягала в тому, щоб урегулювати відносини між кріпосними (невільниками) і кріпосниками (феодальними землевласниками), частково зміцнити економічне становище селянства, а рівночасно і феодально-абсолютистські порядки в монархії Габсбургів. Но «урбарій не спричинив збитків інтересам поміщика і не послабив основи кріпосницьких відносин. Навпаки, він відвертав зловживання поміщиків, щоб продовжити існування кріпосництва.»³

З цією метою урбаріальна реформа майже з-перед 230 років передбачала реалізацію цілого ряду кроків. Наприклад, планувалось її здійснити за два місяці. Але фактично в Угорщині вона проводилась на протязі восьми років (до 1774 р.).⁴ Згідно з маніфестом про проведення тогочасної реформи спеціальні чиновники, за дорученням комітатського (столичного) управління, особисто відвідали кожне село, виготовили списки всіх невольників, їх землі і лук, аби в урбарі визначили, залежно від якості землі, майбутній наділ селянина (в нашій царині з групи малий фондуш, 1/4 мастку підданого представляла 6 братиславських меричь (б. м.), у Снині, наприклад, 9 б. м.⁵ та число косярів потрібних для кісьби лук), котрий мав забезпечити йому бодай елементарне існування та змогу сплачувати різні побори і повинності. на користь держави і поміщика

На підставі фотокопій латинсько-діалектного ркп. юридичної підстави урбара для Меджилаборець⁶ дослівно наводжу відповіді присутніх на 9 знайомих запитань (включно наших слів) та уточнений список тогочасних лабірчан.⁷

Вступ (див. ксерокопію). 29 листопада: 1772 р. на мастку Mezö-Laborcz (Меджилабірці), котрий належить освіченому панові Імрихові Чакіму де Керестсег, в присутності жителів цього мастку, в заступлені графа Чаки та присутності Юрая Долевіценіго, уповноваженого управителя всіх мастків графа і Матея Фаркаша, збирача податків з Гуменного, були записані слідуєчи відповіді на повинних дев'ять запитань:

³ Ачади, И.: История венгерского крепостного крестьянства. Москва 1956, с. 243

⁴ Див. друкований матеріал Рокитовець 560, 1997, с. 4

⁵ Hoffman, L. – Stankovský, A.: Z dejín Slniny a okolia. Snina 1976, с. 40

⁶ Magyar országos levéltár Budapest, Urbéri tabellák – C 59, sign. Mezőlaborcz 18-246, с. 150-159

⁷ Див. брошуру Меджилабірці 1998, с. 19-20

Дослівні відповіді:

1. Жадне писане Урбарє не мамє, неж жеби в панства ся нахазали то знаме? (не знаме).

2. Жадєн писанї Контракт не мамє, але ведлє істей єднанки і Аккорді повинность наш(у) подданску одбивамє.

3. Пред трицєт роками (під час панування Карла VI – вітця Марії Терезії) дак(у) аренду так тако і інше нектєре повинности подданске смє одбавовали; нинї пак од предїменованих трицєт корунки платимє (та) іншу аренду, а істе роботи в седмєм пунктє виложєнє виконазамє.

4. Хасни ся в нас такоє нахазамє: 1. Сєно на вигованї статку судє ся нам родї. 2. Прє наш статєк пашу мамє. 3. Воду як прє сєбє, так прє наш добїтєк добру мамє. 4. Вєцї наше домашнє предават, а потребнє куповат добрі спусоб мамє в мєстах тотїжто в Гуменнєм на єднє мїлє (правильно: понад 5,5 мїль), а в Стрєпковє на трї мїлє одтуд оддалєних. 5. Заградї і капусницє мамє. 6. (3) Млини панске на нашїм готарє (хотару) мамє. 7. Дєсатєк бискупски не давамє.

Шкодливости а прєкажкї тєто мамє: 1. Готар наш на двє поля єст роздєлєни. 2. Єст плани(ї), понєвадж сє озимина не роди. 3. Дрєво в нашїм готару не мамє, а так мусимє з Бєскида на єдну мїлю (географїчну 7420,44 м або пруську 7532,5 м) од нас вздалєнєго дрєво возит (мусимє) на вшєлияку потребу, з доволєнїм панским (за)дармо. 4. Жадєн спусоб пенєзі зарабят зє статкєм, ані на пєшо не мамє.

5. В нашєй дєдинє жадєн сє целодомник не нахадзє, єдинє чєтвєрткар а осмінкар, а по єднєй чєтвєртинї до обидвох полях околє 20 б. м. посят мужє, а отаву на наших луках не коси(в)амє.

6. Понєвадж ведлє аккорді панству аренду кждорочнє платимє, а так жє отаткєго роботи панске не одбивамє, іншє окрєм ктєрє в томто пунктє їсу виложєнє, тотїжто вшєцку панцину а данки, ктєрє би з дробиску анєб з дєватку збожа звїщєцкєго, пчол і інших вєцї залєжалї, одмєнямє в арендє 208 нємєцких златїх, а окрєм тєго 30 нємєцких златїх за зимовку (вояків) давамє, к тєму 16 жєн а 12 косцїв, 4 вози на вїнобраннє, а 15 пєших лїдї; к тєму на пилу панску, з лєса на пул мїлї од нас вздалєнєго, 20 трами прїївєзти повиноватє смє

7. Дєватєк зє жаднєй уродї панству ані іншї данки анєб дарункї, ані панству, ані офїцїрум не давамє.

8. Жаднє пустє сєдлїска в тєйтє обцї сє не нахазамє.

9. Вшєцї сє Панству сєму за подданих узнавамє.

Гопга Андрїй, рїхтар х Петровай Іван х

Ступак Гриць х Ступак Данко х

Встановлєнїм способом позначєнє признаннє житєлїв цьогє мастку нашими підписами і печатками підтвєрджуємо; також притиснуттям печатки сєла і хрєстїками (старости і трьох клятвєних, бо не знають писати) прїсяжнєю виповїддю досвїдчуємо ї визнасємо. Підписанє в Мєджилабїрцях днєя і року як вищє.

Лудвїк Сєкєлї дє Надьда, висланий конскриптор (записувач)

Імрїх Сєнтлєлєку, ад'юнкт (помічний урядовєць)

До прєдмєтнєго прєписовогє протоколє є прикладєні урбарїальнї табєли, котрї мїстят слїдуючї данї: ім'я і прїзвїщє підданогє, якїсть його двору, розмїр, рєсп. вєличина їнтравіланогє фундуша в б. м., розмїр, рєсп. надїл орнєй зємлї, луки налєжнї до двора конкретнєго підданогє (постїйно кошєні, рїдко або нїколї) і числє потрібнїх косарїв.

Загальне число тогочасних поселенців і господарів в селі Меджилабірці на підставі виготовлених списків представляло 94 + 2 + 1.

Про якість своїх підданських дворів вони не висловлювались, бо про неї не знали. Розмір фондшів становив 68 1/2, а орної землі 1021 б. м. (власиво 1038 б. м.) та 409 косарів. У селі евидували і двос желярів (Антоній Фаркаш і Петро Митник), які були власниками хиж та квартиранта Йоана Дергача. Рубаниськ в Меджилабірцях не було.

Табелярні списки підписали й їх зміст підтвердили Лудвік Секели де Надьда, як спеціальний конскриптор та Імріх Сентлелеки, ад'юнкт.

Ім'я і прізвище підданого пака Імріха Чакі		Якість підданськ. двору	Розм. фонд. в б.м.	Наділ орної землі в б.м.	Луки (чомусь невизначени)		Число косарів	Примітка
			1	2	3	4	5	6
1	Андрій Гопта	не висловлювались, бо про неї не знали.	1	24	-	-	4	
2	Лука Густі		1/2	16	-	-	6	
3	Петро Бур'як		1/2	8	-	-	3	
4	Василь Коваль		1/2	16	-	-	3	
5	Штефан Путик		1/2	16	-	-	3	
6	Йоан Путик		1/2	16	-	-	3	
7	Теодор Путик		1/2	8	-	-	3	
8	Теодор Баранко		1/2	8	-	-	2	
9	Штефан Смоляк		1	24	-	-	4	
10	Йоан Дробняк		1	24	-	-	5	
11	Нуслав Дробняк		1	24	-	-	4	
12	Гриць Цап		1	20	-	-	6	
13	Михал Вурешко		1	24	-	-	4	
14	Йоан Рошко		1	24	-	-	4	
15	Василь Міцев		1	24	-	-	4	
16	Йоан Войтков		1	24	-	-	4	
17	Яков Вюйників		1	12	-	-	4	
18	Мол. Йоан Войтков		1	24	-	-	4	
19	Андрій Корупчак		1	20	-	-	6	
20	А. Лука Корупчак		1	20	-	-	6	
21	Андрій Чисмар		1/2	8	-	-	2	
22	Яков Бур'як		1	12	-	-	6	
23	Йоан Коваль		1/2	8	-	-	2	
24	Йоан Колчар		1/2	10	-	-	4	
25	Йоан Іваношів		1/2	8	-	-	2	
26	Гриць Труба		1/2	12	-	-	3	
27	Теодор Мелник		1/2	10	-	-	3	
28	Йоан Турок		1/2	10	-	-	3	
29	Томаш Гембуч		1	8	-	-	4	

Ім'я і прізвище підданого пана Імріха Чаки		Якість підданськ. двору	Розм. фонд. в б.м.	Наділ орної землі в б.м.	Луки (чомуь невизначени)	Число косарів	Примітка
30	Гриць Миканик	не використовувались, бо про неї не знали.	1	8	-	-	4
31	Василь Гамбач		1/2	4	-	-	3
32	Тимко Миканик		1 1/2	10	-	-	6
33	Давко Миканик		1 1/2	14	-	-	12
34	Алексій Миканик		1/2	2	-	-	6
35	Матвій Гижя		1	10	-	-	4
36	Яков Могнач		1/2	8	-	-	4
37	Николай Гопта		1/2	8	-	-	4
38	Штефан Гамчов		1	14	-	-	2
39	Василь Данчов		1/2	8	-	-	4
40	Штефан Галько		1	14	-	-	8
41	Михал Лукачов		1	14	-	-	2
42	Василь Штурак		1/2	8	-	-	5
43	Йоан Дзурик		1/2	8	-	-	4
44	Василь Дзурик		1/2	8	-	-	4
45	Гриць Лукачов		1	8	-	-	3
46	Йоан Біли/й/		1	8	-	-	3
47	Йоан Ферков		1/2	4	-	-	2
48	Василь Свинкош		1/2	8	-	-	5
49	Штефан Рапачов		1/2	4	-	-	21/2
50	Йоан Рапачов		1/2	4	-	-	21/2
51	Алексій Яцков		1/2	4	-	-	2
52	Яков Рапачов		1/2	8	-	-	5
53	Гриць Шутий		1/2	8	-	-	4
54	Яков Шутий		1/2	10	-	-	3
55	Йоан Шутий		1/2	4	-	-	2
56	Гриць Федак		1/2	8	-	-	4
57	Гаврило Федак		1	8	-	-	3
58	Михал Гузов		1/2	10	-	-	6
59	Василь Варгола		1/2	8	-	-	4
60	Николай Муранков		1/2	4	-	-	2
61	Йоан Луканько		1/2	8	-	-	4
62	Лука і Йоан Дергач		1/2	8	-	-	6
63	Р. Тучан	1/2	8	-	-	3	
64	Алєксій Фіцко	1	8	-	-	4	
65	Симко Джугань	1	10	-	-	8	
66	Ігнат Дяк	1	10	-	-	8	
67	Василь Фецурка	1	10	-	-	7	

Ім'я і прізвище підданого пана Імріха Чаки		Якість підданськ. двору	Розм. фунд. в б.м.	Наділ орної землі в б.м.	Луки (чомуś невизначени)		Число косарів	Примітка
68	Гриць Фецурка	не аксеголовались, бо про неї не знали.	1/2	8	-	-	4	
69	Регор Фецака		1/2	4	-	-	5	
70	Йоан Гопта		1/2	10	-	-	8	
71	Йоан Стібла		1/2	10	-	-	2	
72	Штефан Мільов		1/2	10	-	-	5	
73	Данко Ступак		1	12	-	-	7	
74	Василь Кость		1/2	8	-	-	5	
75	Гриць Смічан		1	10	-	-	4	
76	Штефан Липка		1/2	10	-	-	5	
77	Гриць Лешко		1/2	8	-	-	6	
78	Теодор Торкан		1/2	8	-	-	2	
79	Йоан Дуб'як		1/2	8	-	-	3	
80	Йоан Галайко		1	12	-	-	7	
81	Штефан Копка		1	12	-	-	7	
82	Йоан Петровай		1	12	-	-	10	мід; ...
83	Василь Сов'як		1	12	-	2	8	
84	Р. Галишина		1/2	8	-	-	2	
85	Гриць Корабйов		1/2	6	-	-	4	
86	Р. Йоан Гюсти		1	12	-	-	6	
87	Митро Гюсти		1	14	-	-	6	
88	Штефан Микула		1/2	5	-	-	2	
89	Митро Мисула		1/2	5	-	-	2	
90	Михал Глушков		1	10	-	-	6	
91	Гриць Ступак		1	10	-	-	5	
92	Йоан Дучков	1 1/2	16	-	-	7		
93	Йоан Липикул	1/2	10	-	-	4		
94	Андрій Мудрик	1/2	8	-	-	3		
			68 1/2	1032	-	-	409	

Поіменний запис підданих Меджилабірців:

Желяри (inquili domos habentes)

1. Антоній Фаркаш х
2. Петро Митник х

Квартирант (subinquilini)

1. Йоан Дергач

Кілька пояснень. Братиславська мериця дорівнювала пів угорському гольдові 0,21 або 0,28 га. В Закарпатті наділ (телек) становив у середньому 18-24 гольдів ораниці та 8-12 гольдів лук.

Фундуші підданих лабірчан мали розмір 68 1/2 б. м. (з них 3 дорівнювали 1 1/2 б. м., 31 1 б. м., а 54 1/2 б. м.). В той час у сільському господарстві панував погляд фізіократів, що земля є головним джерелом народного багатства. Земля була основним орієнтиром для виміру повинностей підданого (в урбарі, поки дворянство не вдавалось до нерідких і частих фальсифікацій тогочасної дійсності, про що свідчать дані про гольди орної землі). З другого боку феодали були зацікавлені в тому, аби звишні пасовиська та земельний угор селяни перетворювали на орну землю, сіяли команицю, садили картоплю, ріпу тощо.

У зв'язку з 5-ою відповіддю селян, що в Меджилабірцях має бути 1032 б. м. (приблизно 516 к. г.) орної землі, але без «жодного целодомника» виходить, що комітатські повіреники одне написали, а інше зафіксували в списках. З їх записів виходить, що цілодомників та 3/4 репрезентувало 12 дворів (9 + 3), 18 півсесійників, 50 1/4 (найбільше), 13 восьминкарів, а Алексій Миканик (п. ч. 34/3 2 б. м. ораниці належав до желярів). І Слід додати, що в той час селянський двір в середньому мав мати 5 гольдів землі, а село 1/3 таких наділів (однак в нашому випадку проголошуваний вимір мала тільки перша і друга група – 12 дворів, т. є. понад 8 процентів, а 1/4 і 1/8 63 підданських дворів).

Колонки розміру лук зістали порожні (викреслені). 409 косарів мало заготовити 342,5 драбняка сіна. Напроти п. ч. 82-83 є дворядкова п'ятислівна примітка (мабуть такого змісту: мід, прядиво. Натуралії ніхто не даває. Див. відповідь підданих у 6-му пункті).

На закінчення слід наголосити, що справді нема причин завидіти тогочасну ситуацію підданих хліборобів Лабірце. Кріпосництво (не вільництво) в Угорщині було зліквідоване Йосифом II 22.VIII 1785 р., а гірко оплакувана і правом проклинана панщина тільки через 63 роки. Тому не забуваймо на повчання-скаргу, котре впливає з влучних слів народного генія записаних у с. Ш. Чорне: Болять мене руки од панської роботи, Зачнуть в понеділок, роблять до суботи...

Із роду в рід

Чеслав Мілош

ВІРА

Віра є тоді, коли хтось помітить,
Як пливе листок, чи росинка світить,
І знає: вони тут – бо необхідні.
Можна мріяти, стуляти повіки,
Та буде лиш те, що було справіку,
Листок несуть все далі води пінні.

Віра і тоді, коли хтось поранить
Каменем ногу і знатиме: камінь
Для того, щоб ранити ноги в дорозі.

Гляньте, як дерево кидає тіні,
Квіточка з тінню і всі у житті ми:
Те, що без тіні, існують не в змозі.

У ПЕВНІМ ВІЦІ

Хотілося нам визнати гріхи, і не було кому.
Ні хмари не хотіли їх прийняти, ані вітер,
Що відвідує по черзі кожне море.
Не зацікавилися ними і тварини.
Пси, розчаровані, наказу чекали.
Кіт дрімав, як завше аморальний.
Особа, що здавалась нам близькою,
Не схильна була слухати про давно минуле.
Розмови з іншими десь при горілці, каві
Продовжувать не варто за першим позіханням.
Принизливо було б платити погодинно
Людині із дипломом лише за те, що слуха.
Костьоли. Може, і костьоли. Та виявити що там?
Здавалися собі прекрасними й шляхетними,
А пізніше на цім місці бридка жаба
Розтулює важкі повіки
Ї відомо вже: «Це я».

ЦЕЙ СВІТ

Виявляється, що то було непорозуміння.
Прийнято за істину те, що було спробою.
Вернуться зараз до витоків ріки.
Втомиться вітер в кружлянні.
Старі за м'ячем поженуться.
Померлі пробудяться у безтям'ї.
Аж ось того, що сталося, нарешті не стане.
Яке полегшення! Спочиньте всі, хто настраждався.

З ВІКНА

За полем, лісом і за другим полем
Вода, як люстро, хвилі в ній іскристі.
На ній земля, що золотим подолом
У морі мокне, як тюльпан у мисці.
Говорить батько: ця земля – Європа,
У дні ясні вона – мов на долоні,
Іще димить після стількох потопів,
Живуть там люди, пси, коти і коні.
Міст кольорових вежі миготливі,
Сплелось, мов нитки, срібне струмовиння.
За звиви гір у вечоровім плині
Спада на землю місячне проміння.

ПРИТЧА ПРО МАК

На маковій зернинці – малий дім,
Там гавкають пси на маковий місяць,
І маковим псам невідомо всім,
Що є світи, де значно більше місця.
Земля – це зернятко, не більше диво,
А інші зернятка – планети й зорі.
Хоч їх і понад сто тисяч, можливо,
На кожній розміститься дім і дворик.
На маківці все. Мак росте на городі,
Бігають діти, і мак хилить вітер.
А вечорами, як місяць вже сходить,
Гучний і тихий гавкіт чути звідкись.

*З польської переклав
Станіслав Шевченко*

Czesław MIŁOŹ
POEZJE WYBRANE
ЧЕСЛАВ МІЛОШ
ВИБРАНІ ПОЕЗИЇ

Ще одна грань творчості

Наші читачі знають Володимира Винниченка як українського письменника, адже вибране його оповідань, яке у 1968 році вийшло у Пряшеві, було не тільки видавничою подією, але справжнім відкриттям. Вже напевно менше його знають як автора драматичних творів, які з великим успіхом були поставлені на сценах Європи. Нагадаймо, наприклад, що за його драмою «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» у Німеччині було знято фільм «Чорна Пантера». Але вже майже зовсім наш читач не знає про його захоплення малярством. У його малярській спадщині понад сто картин.

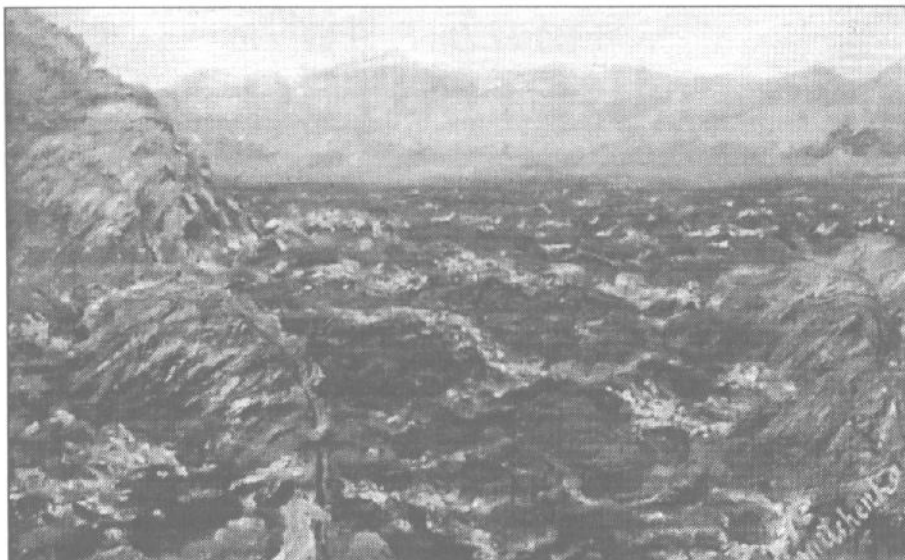
Де шукати коріння його інтересу до малярства? У жовтні 1934 року він разом із своєю дружиною Розалією купує ферму у Мужені (Франція). Свою садибу назвав

«Закуток». Це був нелегкий період його життя. На Україні було заборонено видавати його твори, п'єси зійшли зі сцен театрів. Все це дуже болюче впливає на В. Винниченка, до всього того ще приєднались матеріальні нестатки. Дедалі більше появляється у нього туга за Україною. «Війнуло сьогодні Україною від якогось оповідання в «Червоному шляху», який переглядаю. Заболіла вся душа; таким ниючим, ридаючим болем заболіла, що аж сама похолола від страху й здивування» (Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба).

З такого стану було треба шукати вихід. Здається, що В. Винниченко добре усвідомлював собі, що зберегти його може тільки робота, творчість. Про що пізніше, з притаманною йому легкістю, скаже: «Знайшов собі нову біду – малювання. Простоюю з квачиками й палітрою перед якоюсь своєю

Володимир Винниченко в «Закутку» (містечко Мужен на півдні Франції).

В. Винниченко. Вітер Містраль. П/О. 1932 р. 49,5 x 64,5.

нікчемною мазаниною годин по п'ять-шість і не можу одірватись. І тут пристрасть, захоплення до цілковитого безрозсудства.»

Малярство для Винниченка було втіхою. Перебування у Франції, але і в інших європейських країнах, знайомство з європейським малярством не могли не залишити слід в його мистецькому зусиллі. Але, як зазначає Святослав Гординський, Винниченко у своїй малярській творчості «завжди тримався реалізму і до того реалізму, що, збагачений імпресіоністичним досвідом, уже вільніше ставився до природи і не копіював її сліпо».

Нещодавно малярські твори Володимира Винниченка завітали, так би мовити, в Україну, вперше їх було представлено у Національному музеї Тараса Шевченка в Києві. Перед глядачем постав чутливий підхід Винниченка до природи, до кольору, що, до речі, можна спостерігати і в його прозових творах. Можна лише погодитись з мистецтвознавцем Тетяною Андрущенко, яка у статті «Невідома «мова» Винниченка» (газета «День», ч. 62, 5 квітня 2001 р.) твердить, що картини Винниченка відкривають важливі відтінки його душі. Правда, тут же хочеться додати, що перед нами відкривається ще одна грань творчості Володимира Винниченка і тим самим утворюється цілісніша картина його творчого зусилля.

(ія)

Михайло Приймич

Особливості розвитку іконостасу на Закарпатті у XVIII ст.

Пам'ятки мистецтва є свідками історії, які можуть розкрити перед нами події нашої минувшини. Постійний потяг до прекрасного, досконалого підштовхував народ до створення декоративних зразків традиційного народного мистецтва, що знайшло своє відображення і в церковному просторі. Тому зміна естетичних поглядів у церковному мистецтві говорить не тільки про культурні віяння, що приходили з Заходу, а й про зміну ставлення народного загалу до цих віянь.

Церкву східного обряду на Закарпатті творило головним чином селянство, і смаки цієї верстви не могли не відбитися в оздобленні храмів. Вплив та взаємопроникнення народних та запозичених в Європі мистецьких форм з часом зростали. Це дає підстави твердити, що церковне мистецтво на Закарпатті творилося на стику елементів церковної культури, яка в різні періоди орієнтувалася на ті чи інші здобутки у світовому мистецтві, і народної культури, що у своїй суті ґрунтувалася на художніх формах, освячених попередніми століттями.

Розглядаючи мистецькі процеси в XVIII-XIX ст. на Закарпатті, можна простежити помітну присутність традиційних мистецьких форм, що особливо стосується дерев'яних різьблених хрестів та іконостасів. Традиційне мистецтво завжди було виразником народного характеру, світогляду, естетичних поглядів. Адже декор та вишукана форма, виносячи предмет поза межі вжитку, надавали йому священного забарвлення. Такі предмети, як правило, переживали покоління і своїм виглядом формували естетичні пріоритети молоді, що зростала поряд з ними. Серед мистецьких творів, які справляли значне враження на населення були іконостаси з їх різьбленням та іконописом. Якщо зовнішній вигляд храму був всім відкритий щодня присутній у візуальному просторі селян, то інтер'єр з його напівосвітленим простором набував забарвлення утаємниченості.

Важко визначити, якого типу були іконостаси, що називалися на Закарпатті «приділ» або «ограда». На сьогодні можемо сказати, що сам термін *іконостас* прижився тут з XVI ст. [1]. Найдавніші відомі нам іконостаси на Закарпатті датуються власне XVI ст., прикладом чого може бути іконостас села Колодне Хустського району. До раннях також відноситься іконостас в с. Крайниково (Хустський р-н), що походить з 1662 р. Але маємо підстави припустити, що навіть у XVIII ст. не всі храми Закарпаття було відповідно оздоблено іконостасами та іконами. Деяке світло на цю проблему можуть пролити матеріали візитаційних протоколів єпископа М. Ольшаського. Аналізуючи ці матеріали візитацій, можна дійти висновку, що в Марамороській жупі досить багато храмів не мали повного іконостасу, про що свідчать слова «...образи лиш тутешні маст» (с. Липча) [2], або в Шандрові (тепер Олександрівка) «...образами якось прикрашена.» [2] і т. д. Тільки про церкву в Прислопі автор говорить, що «Образами і трема дверями правельно сооружена» [2]. Подібне підкреслення саме стосовно церкви у Прислопі, може свідчити про те, що не всі церкви того часу були так «правельно» образами «сооружені», тобто не всі іконостаси були багатоярусними і з трьома дверима. Та це й не дивно, бо серед інших згадуються кілька бідних церков, покритих соломкою, дах яких протікав. Серед них – церкви у Калинах, Липчі, Задньому [2]. Такий матеріальний стан відбивався не лише на зовнішньому вигляді споруд, а й насамперед на внутрішньому оздобленні.

Цікавим виглядає той факт, що, описуючи внутрішнє спорядження храму, автор візитацій часто зауважує те, що апостоли виконані на полотні. Наприклад, у Марамороській жупі такі образи згадано в Тереблї, Рєкїтах: «Образи, крім апостолів на полотні, старі, якось чисті» [2], в Ужанській жупі подібні образи згадують частіше: Галоч, Пасїка, Сїмерки, Смерєкова, Мирча, Малий Березний, Завосїна, Домашин, Ставне та багато інших сіл [3].

В. Гаджега часто згадує у своїх статтях, що церква «тутешніми» (при описі Марамороської жупи), або «м'єсними» (при описі храмів Ужанської жупи) образами «украшена». З цих описів може скластися думка про «м'єсцевь» образи як твори, що виконані місцевими майстрами. Згадуються «місні» і «тутешні» образи дуже часто, з чого мало б випливати, що на Закарпатті в цей період образи писали чи не в кожному селі. Але, на жаль, матеріал, що зберігся, не дає змоги зробити такі висновки. На іншу думку настановує опис спорядження храму в с. Кїбляри: «...М'єсцевь образы всь, апостылов теперь готовляться...» [3], що дає підстави вважати, що мова тут іде саме про намісні образи. Дещо іншими термінами означаються образи церкви у Дубрівці: «...Образами и нижними и верхними посередно заосмотрена...», з чого бачимо, що автором звертається деяка увага на структуру іконостасу. З наведеного матеріалу можна припустити, що ще в середині XVIII ст. у багатьох храмах Закарпаття іконостаси не мали чіткої ярусної структури.

До ранніх зразків закарпатських іконостасів можна віднести також іконостас з церкви св. Миколая в с. Бистрий (зараз включено до м. Свалява). Різьблення намісного ряду іконостасу даного храму можна віднести до часу перебудови церкви у 1756 р., про що свідчить манера виконання, де більшу увагу приділено силуетові, ніж пластичному звучанню об'ємів. На царських вратах даного іконостасу, у їх нижній частині, виконано двох дельфінів, з рота яких виростають виноградні пагони з листочками та гронами. Кожен завиток гілочки завершується медальйоном, яких на двох ступках є шість. У верхніх медальйонах зображено сцену Благовіщення, а в чотирьох нижніх – євангелістів. Незважаючи на деяку графічність і площинність, саме різьблення виконано на високому мистецькому рівні. Схожість композиційної схеми царських врат різьбяра Томашка зі Сваляви зі схемою царських врат 1770 р. з села Мироля (тепер східна Словаччина) дає підстави віднести врата з Миколаївської церкви до пам'яток лемківської групи на Закарпатті. До речі, храм св. Миколая належить саме до лемківської групи.

Намісні ікони розміщено в глибоких ковчезах дещо відмінних конфігурацій, що може свідчити про пізніші втручання в іконостасне різьблення. Оригінально виконано образ Спасителя з видовженим обличчям та досить масивним носом. Незважаючи на намагання автора трактувати лик за допомогою світлотіні, сам типаж Христа ближчий до народного трактування, наприклад, до типу Пантократора з села Мироля (Східна Словаччина). Подібними рисами відзначається й образ Богородиці, у даному випадку Іллеуси, що досить рідко зустрічається в іконостасах Закарпаття. Тут поряд з народною схемою у іконі Богородиці чітко прочитується наростання барокової пишності і чуттєвості. Майстер намагається трактувати мафорії Марії за допомогою об'єму, вся тканина покривається золотим рослинним орнаментом.

За своєю виразністю і типажем до ікони з Сваляви дуже близька Богородиця Одигітрія з села Підполоззя (Воловецький р-н). Про часову близькість та спільність витоків між згаданими іконами свідчить і манера виконання орнаментики, яка охоплює зображення. Головним мотивом тут виступає галузка з закрученими листками, яка невимушено в'ється по цілій площині тла. Сам рельєф орнаментики невисокий, бо шар левкасу, накладеного на паволоку, є досить тонень-

ким. До цієї групи ікон належать також Богородиця Одигітрія та ікона Благовіщення з с. Канторяноші (Угорщина) [4]. Схема та манера виконання ікон з Канторяноші є однотипними з підполозькою іконою, яку можна віднести до середини XVIII ст. Л. Пушкаш датує ікону з Канторяноші другою половиною XVII ст. [4]. Важко пояснити, чим керувався автор при датуванні ікони з Канторяноші, але якщо навіть даний тип ікони існував тільки з середини XVIII ст. до 20-х років XIX ст. і поширився від високогірних районів (Підполоззя) до угорської долини (Канторяноші), то це дає підстави припустити існування своєрідної іконописної школи у тодішній Мукачівській єпархії.

До кола даної школи можна також віднести Розп'яття з села Буковець Воловецького району. Тут в оточенні золотистого орнаменту, головним мотивом якого є завитки гілочки, зображено розп'ятого Христа з предстоячими. Тип і манера виконання Богородиці та Івана Богослова на іконі з Буківця майже аналогічні до зображень на іконі Благовіщення з Канторяноші. Схема зображення Богородиці в обох випадках аналогічна – та ж постава, схоже моделювання складок одягу, тотожний орнамент тла ікони, майже аналогічна схема побудови лику. Правда, за своєю композиційною схемою даний твір майже повторює «Розп'яття» з с. Канора Воловецького району [5]. Хоча манера останньої ікони більш архаїчна, що засвідчує вірогідність пошуку витоків згаданого вище іконопису саме на Закарпатті.

Повертаючись до ікони з с. Буковець, слід звернути увагу також на різьблення, що оточує образ. За своєю манерою воно нагадує різьблення зі Сваляви. Це та ж площинність, хоча вже з наростанням густоти та напруги в композиції. Ймовірно, що в даному храмі існував попередній іконостас, з якого збереглася ікона «Старозавітна Трійця». За манерою виконання цю ікону можна віднести до XVIII ст., про що свідчить схематичне, дещо примітивізоване лінійне моделювання образів. Поряд з даною іконою зберігся й образ Христа, що міг послужити прототипом для виконання образу Спасителя на початку XIX ст.

На підставі сказаного можна припустити, що саме поживлення у розвитку сакрального мистецтва на Закарпатті другої половини XVIII ст. сприяло широкому залученню західноєвропейської стилістики для оздоблення храмів східного обряду. Поряд з цим, варто відзначити, що збережені зразки іконопису наводять на думку про ймовірність існування на території колишньої Мукачівської єпархії досить оригінального напрямку в іконописанні, що демонструють знахідки з м. Сваляви та с. Підполоззя Воловецького р-ну. Він характеризується збереженням іконописної схеми, наростанням реалістичних ознак та перевагою лінійності в моделюванні образу. Поступове запозичення принципів західного мистецтва протягом XVIII ст. підготувало ґрунт для сплеску в сакральному мистецтві наприкінці століття уже в контексті європейських стилевих пошуків.

Література

1. Gábor S. Ikonostas charakteristický znak chrámov východného obradu. // Gréckokatolícky kalendár 2000. s. 54-61.
2. Гаджега В. Додатки к истории русинов и церквей в Марамороше // Наук. збірник т-ва «Просвіта» в Ужгороді. Ужгород, 1921. – С. 140-226.
3. Гаджега В. Додатки к истории русинов и церквей в Ужанской жупь. // Наук. збірник т-ва «Просвіта» в Ужгороді. Ужгород, 1920.
4. Puskas L., Puskas V. Hazad ekessege. – Budapest, 1991.
5. Логвин Г. Украинские Карпаты. – Москва, 1973.

Гей, хто в світі, озовися!

Павло Вольвач

* * *

Не було ні криниць, ні отав,
Ні ячань журавлів, ні молитви.
Та потроху я все ж проростав
Крізь дими і бетонові плити.

Десь тюрма позіхала здаля
На мій вечір, що пах анашею,
А колись і мордовська земля
Таки б мала мене за душею.

Я штовхнувся у світ від стіни,
Де шприци і недопалки «Прими»,
Поламавши язик жерстяний
Фрикативними і проривними.

Із вертепу вечірніх ножів,
Не допивши портвейн і «столове»,
Я з-за рогу підходив до слова,
Де не ждали синів сторожів.

Не помер, хоч самому й здалось.
Німував — видно, так було треба...
Та під попелом жевріло щось
І пекла батьківщина між ребер.

З бруду, з тліну, з гріхів і похміль,
Захлинаючись стукотом серця,
Я виходжу до неї з підпіль,
Мимо вас — перелякані скельця.

Десь там, на місяці — Антонич, густий,
печальний і брунатний.
До ліхтарів позалицятись ідуть у ніч гінкі тополі.
І шепоти нічних підборів, і сміх, зазивний і принадний,
І пристрасть потягів далеких, і світ хитнувся
і збожеволів.

Десь жовті зуби шкірять тюрми, ростуть зірки
з грудей поетів,
Десь задихаються коханці, позаплітавши хтиві ноги.
І тліють предки по могилах, і квітне вогник сигарети,
І я твоє шепочу ім'я, примхливе, пружне і вологе.

* * *

Твого уже так мало тут лишилось,
Серед судомних, болісних узвиш.
А ти ще снишся, як раніше снилась.
Ти ще печеш. Ти ще мені болиш.

Не заросла ні часом, ні журбою,
Як сто небес, і радощів, і лиць.
Дзвенить над невигойною тобою
Такий пекучий вихор таємниць.

Наснись мені, щоб скрикнув і прокинувся,
І застогнав у чорну німоту.
А ти в ту мить ділити будеш з кимось
Гарячу ніч і втрачену цноту.

Моя гріховна зливо, що гадати.
Повицвіли всі «може» і «якби».
Немає слів. Ніхто не винуватий.
Лягли так просто долі жереби.

* * *

Он розсунув обаполи місто
Мій Дніпро, заломивши брову.
Серед сала і малоросійства
Це — моє і отут я — живу.

Це моє. З правіків і назавше,
Наче гемоглобін у крові.
Все зчужіло. Та небо ще ж — наше.
Наші вітер і сонце в траві.

Та ще прапори незмикомі,
Не зароблені на трудодні.

РЕЦЕНЗІЇ

Місіонер українського мистецтва

Кінцем 1999 р. вийшов у Львові репрезентативний збірник «Від Бистрици до Темзи», що більше як на 600 стор. охоплює різні матеріали про талановитого українського співака й бандуриста Володимира Луцїва (нар. 1929 р. в гуцульській Надвірні), якого ще підлітком закинула доля до Англії. Після трьохрічної праці в текстильній фабриці в Брадфордї, він студіює в Лондонї на консерваторїї й стає професійним співаком і музикантом. Бандура, гри на якій навчав його ще в таборї біженців у Німеччинї київський бандурист Гр. Назаренко, стає йому нерозлучним супутником на все життя. З нею він концертує майже по всіх країнах світу, здобуває визнання і славу для української пісні й музики.

Збірник впорядкував краян-гуцул, особистий приятель В. Луцїва Ол. Жарівський, відомий львівський видавець і філателїст. З його статті «З Україною в серці» (с. 3-12) і з літзапису «Вїжить дорїжка, стелїться і в пісню заверта» (13-210) виринає привабливий образ скромної, працювитої й жертвенної людини, яка все своє життя присвятила мистецтву й рідній Україні.

«Володимир Луцїв – читаємо у вступї – людина за своїм характером акуратна, точна й вимоглива до себе і до оточуючих, з надзвичайною скрупульозністю збирав усе, що супроводжувало його впродовж тривалої мистецької кар'єри. Це афіші і програмки концертів, в яких брав участь, невеликі рекламні листівки, або, як він їх називав «летючки», що передували концертам,

нарештї численні відгуки в пресї про його виступи. До цього слід додати і незліченні публікації Луцїва-журналіста, що появлялись на сторінках різних часописів і видань як у діаспорї, так і в Україні. Воїстину надїлив Бог його рідкісним і різностороннім талантом, якого не закопав у землю, а віддав на службу України».

Увесь цей матеріал любовно систематизував і опрацював О. Жарівський. Оцінити художньо-громадську вагу цієї праці може лиш той, хто сам мав до діла з архївами, до яких, очевидно, заруховуємо тут і листування маєстро В. Луцїва з друзями і визначними людьми. Все, що виключено в цей збірник, є тільки торзо великої спадщини митця, яка має загальнонаціональне значення.

Силою таланту й широтою своєї діяльності В. Луцїв є в одному рядї з О. Архипенком., О. Кошицем, В. Авраменком, Г. Круком, С. Гординським, Я. Гніздовським та іншими визначними діячами мистецтва в українській діаспорї. Всї вони, мов той Антей з «Оргїї» Лесї Українки, не хотїли служити своєю музою ворогам України й вирішили жити й працювати у вільному світі, творити для України і світу не тільки шедеври українського мистецтва, але й виявити моральну силу митців-патріотів.

Окремої уваги заслуговує праця В. Луцїва «Через ту бандуру» (210-231), в якій досліджується історія бандури й кобзи, але й підкреслюється суспільне значення цих національних українських інструментів. Маєстро, як бачимо, є не тільки знаменитим тенором і бандуристом, але й гідним членом ук-

раїнської спільноти закордоном. Свою виразну суспільну позицію виявив він 1975 р. у відкритому листі «Президентові АН України» (250-252). Всеукраїнська подяка належить В. Луціву за влаштування величавого святкування 1988 р. у Ватикані 1000-ліття Хрищення Руси-України, в якому, крім нього, брали участь найкращі хори й артисти української діаспори (ілюстр. 68).

Продумана концепція збірника найцікавіша, здається, не лише спогадами й статтями самого митця, але й різного роду матеріалами про нього самого. В неменшій мірі важливі тут також епістолярії, що в них бачимо листи С. Гординського, Г. Крука, І. Дзюби, М. Жулинського, О. Костюка, Д. Степовика, В. Маркуся та ін. Значно збагачують збірник також коштовні фотоматеріали, що їх є майже 120. Між ними – натуральне свідомство й диплом з консерваторії (с. 20 і 34). Особливо зворушлива світлина 69-та, де Святіший Отець Папа Павло VI благословить дітей В. Луціва.

У вінок впорядника й видавця цього небуденного збірника – докладне англ. резюме, хоч не завадило б теж франц., нім. і якоюсь слов'янською мовою. Для «входження» України до світу це нині вельми потрібно! Користуванню книжкою, ще й так об'ємною, сприяє теж іменний покажчик, на що, як і на резюме, часто сьогодні редактори й видавці в Україні забувають...

З кожним роком вільна Україна все більше й більше, поборюючи біду й незгоди, включається до Європи і всього світу, від яких була майже 300 років ізольована, бо ж національна трагедія під Полтавою 1709 р. сталася для українців тим, чим Косове Поле (1389) для сербів, Біла Гора (1620) для чехів, а Мацейовіце (1794) для поляків. Культурну потенцію України найкраще репрезентує мистецтво. Такі митці, як В. Луців, виявили не тільки його високий рівень і виразний національний характер, але й світовість. А без цього «між людей» не ходити.

Микола Неврлий

«І РОЗСИПАВСЯ ГРІМ, ЯК ГНІВ. – ЗНАК ДЛЯ ІНШОГО ПОКОЛІННЯ»

(рец.: Панчук Надія. *Дика пряжа*. – Ужгород: Мистецька лінія. – 2000. – 102 с.)

До свого повноліття Н. Панчук підійшла із п'ятою збіркою віршів у 5-ти зошитах «Дика пряжа». Поет-вісімдесятник, вона, друкуючи перед тим окремі поетичні добірки, заявила про себе першою збіркою «На обрії гори» (1980). Тоді, вводячи поетесу у світ української поезії, у вступному слові до збірки Петро Скунець точно і пророче визначить не тільки неповторність її поетичної аури, але й сформулює її визначальні якості –

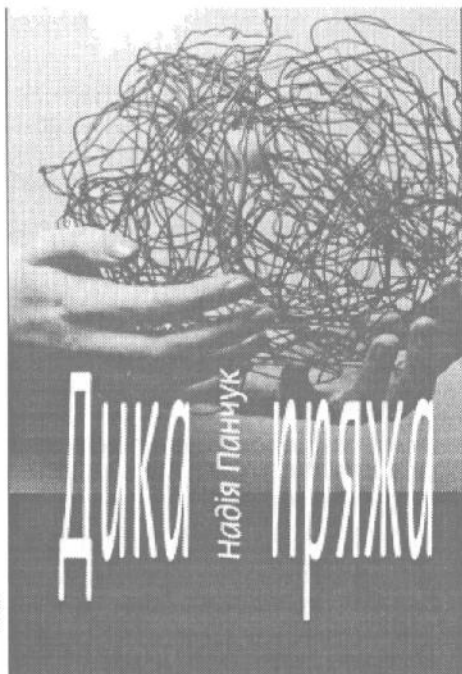
тонку спостережливість, ненав'язливість думки, ліричну безпосередність, образну невимушеність, інтелектуальну тактовність. Крім того, він додасть: «Цінуючи вміння поетеси говорити натяком, жестом, довірливо розрахованим на естетичний досвід нинішнього читача, не будемо водночас багатозначно і розуміюче вдумуватися там, де є тільки схоплений на льоту образ, сам по собі непоганий або й гарний, але все-таки як образний елемент майбутнього можливого твору» (Скунець Петро. «На обрії гори» (вст. ст.). – Панчук Надія. *На обрії гори*. –

Ужгород, 1980. – С. 5). Це останнє побажання поета і критика, лауреата Шевченкової премії, не збулося, але зате сформувався новий поет – Надія Панчук – пан над панами у малій поетичній формі літературного Закарпаття. І, якщо Ганс Георг Гадамер у щойно виданому в Україні програмному творі сучасної філософської герменевтики «Істина і метод» визначає три (історичний, естетичний, вербальний) виміри буття людини у всесвіті, то Н. Панчук блискуче володіє усіма, але обирає історичний та вербальний. Саме **словом** поетеса утверджує елітний, постмодерний, що схоплює світ та його явища у їхній сутності дискурс.

Поетичне слово – від Бога. Його нерідко бракувало й великим авторам. Так, скажімо, Михайло Коцюбинський якось признавався: «Коли б можна було обмежити свою творчість уявою, я був би щасливий» (цит. за: Гундорова Тамара. Проявлення слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів, 1997. – С. 66).

Стосовно Н. Панчук, складається враження, що їй не бракує слів і словоформ. Вона легко маніпулює словесним рядом заради вияскравлення центру внутрішньої форми вірша, в якому зосереджує усю красу витвореного нею психічного стану. Вона зобов'язує читача до пошуку цього центра і домагається великої сили сугестії, коли створюється часто сюрреалістична ситуація буття на межі «ніщо», а слово-буття доповнює слово-мислення. Поетична мова таким чином стає потоком мовомислення, і поет розкошує у праці, а читач прагне розділити з ним радість творення цілком нового для себе світу душі і серця.

Поетична мова Надії Панчук – філософська, коли речі схоплюються в

їх цілісній свіжості, у опозиції до усталеного ототожнення буття і мислення, у недовірі до закономірного плину історії, у потребі висловитися в лірико-сповідальній формі. Поетеса взагалі по-новому дивиться на мистецтво. Її ліричний герой живе у Вічності, не прив'язуючись до певного часу, хоча Час як філософська та естетична категорія є головним персонажем її віршів ось уже добрих десять літ, якщо не більше. Витворений Н. Панчук поетичний космос безмежний у просторі й часі за своєю філософською глибиною. Циклічність Все-світу, осмислювана нею, дає поштовх до безперервного плину авторської думки, а та думка прагне не широти, не гносеології: вона підноситься реципієнту уже сформованою. Вона росте вверх, по вертикалі, назустріч Абсолютові.

Для митців, які нічого не відображають і не відтворюють, а самі є твор-

цями чогось (поезії) із нічого, багато важить сам процес творчості. Немовби імпровізуючи за пультом маґа, вони творять речі високі, елітні.

У «Дикій пряжі» Н. Панчук також священнодіє, і це виглядає хоча б так:

Мов на вухо найкращому другу,
крізь шпарину у вишню сферу,
квітень грав
чудернацьку фугу
на органі старого скверу.

Кожен подих
був як найперший,
кожна мить
була як остання,
все минуле здавалось мершим,
все прийдешиє –
цвіло коханням.

«Дійсне чуття» (І. Франко) у Н. Панчук ніколи не дублюється. Воно плинне у часі, а час – то єдина сила, що має владу над її волею і свободою; а якщо так, то те, що відпливло, потребує коментаря. Параболічність викладу, як у філософській притчі, превалює у новій збірці поетеси. Більше того, тут «прочитуються» кілька авторів. Вони, як правило, опонують один одному. Так, зокрема, завершується цитована вище поезія «Мов на вухо найкращому другу». Сучасний мовець уже не той, яким був колись:

... Відлуння вічності
торкнулось тільки раз.
Та музика
з тих пір
боїться нас.

У наш постмодерний час типово постмодерною є ситуація творення літературного світу на матеріалі інших світів, коли поет прагне всеохопності образу. Від циклу «Нині і прісно» збір-

ки «На обрії гори» (1980) через поезії збірок «Ранкові поїздки», «Заповідний ліс», «Vixi» – і до «Дикої пряжі» (2000) інтертекстом поетичної думки Н. Панчук також є філософія і література античності, європейська література, українська література, музика, образотворче мистецтво. Епіграфи до окремих віршів, циклів, збірок поетеси засвідчують, що їх авторка – «всюди своя». Водночас вона твердо тримається власної межі, свого путівця. Суб'єктивний ідеальний світ власної мрії і об'єктивну реальність Н. Панчук прагне згармоніювати, піднести читачеві певною мірою впорядкованими, хоч деколи це виливається у гіркоту розчарувань, коштує поетові крові...

Н. Панчук завжди писала талановито. Так, у 1980-му році, у поезіях збірки «Ранкові поїздки» «пригорщі вражень черпались зі дня», а «в ситі з мережива тіней зерна часу тиша просівала». Поезії «Дикої пряжі» поспіль метафоричні. Метафора Н. Панчук не просто звичайний собі троп; у ній багато мудрості й краси. Тут «доба ще гола й боса жде мантії часів», а хтось «у музиці горішніх сфер шукатиме правди зеніти, не знайдені нами тепер».

Від поетичного Слова Н. Панчук буквально не можна відірватися:

На зірваних неправди складах
курить словесна порохня...
Як мало рим
до слова «правда»
і як багато – до «брехня».

Ох, ця демократія рання –
палати і верхні, і нижні...
Від спадку страху та мовчання –
сім п'ятниць на кожному тижні.

Оркестр чуттів замовк...
 І чути тільки час
 в музеї серця,
 повнім недомовак.

Н. Панчук захоплюється лірикою патріарха літературного модернізму на Закарпатті Федора Потушняка. Їй імпонує символіка його світобачення, і сама, як на мій догляд, еволюціонує у своїй метафорі до символу. Збірка «Дика вежа» особливо виразно це засвідчує. Вона відкривається поезією «Етюд з телевежею», епіграфом до якої взято образ Богдана – Ігоря Антоновича «... час виростає, й меж не має, й нас німіть».

У своєму програмному у збірці ліричному етюді поетеса прагне вирватися із «палких обіймів свого власного відчуття часу, який неблаганно і пришвидшено, як на кінець тисячоліття, нагадує про минушість усього сущого. Разом з тим вона знає ціну непроминального, вічного у цьому світі, – і це, найперше, поезія. Вона варта того, щоб її творити навіть на тлі витертого, немов отара одежа, пейзажу, серед щоденної суєти, яка стоїть «неначе жалібниці над знятим із хреста».

І несподівано – серед німоти, «прикритої денним гулом», зринає телевежа. Її вид вловлює око, за нього чіпляється поетична філософська думка і тче дивовижної сили видіння, бо, як відомо, за єгипетською системою ієрогліфів, вежа є знаком – детермінативом, що означає висоту або піднесення над звичайним рівнем життя в суспільстві. В основі своїй вона символізує сходження. За словником символів Х. Є. Керлота, протягом середніх

віків вежі й давіниці мали значення спостережних вивисень, виражаючи водночас зв'язок землі з небом.

У символізмі вежі при ближчому розгляді виявляється подвійна тенденція – поривання її вгору може супроводитися рухом углиб: що більша висота – то глибший фундамент... У свою чергу образ жалібниці над знятим із хреста розгортає уяву до образу Богородиці, бо саме для її образу у духовній ліриці вживається символ вежі.

Символічною є також назва рецензованої збірки. Ключем до її осмислення стає епіграф до книжки: «Що наснували ви, човники днів?!» У відповідь іронічним своїм поглядом поетеса побачила аж дику пряжу, бо «немає кінця терпцю, що уривається, як дика пряжа бабиного літа...» Поетичний словесний ряд не уривається. Він народжує новий образ – біль:

Чей, справді, вічна
 сива твердь оця,
 підривана
 брехнею й динамітом?!

Пані Надії Панчук минуло 60. Ніколи ніхто не заперечував виняткової сили її таланту, як і ніхто ніколи в Україні ще гідно той талант від Бога, від Мудрості, виписаної Долею, не поцінував. Повна сили, бажання і волі творити, поетеса здивується із цих слів, бо на лаври не сподівається. Її би ще хоч трохи отого часу. і часу для Творчості через Свободу, коли мудро лягають слова на папір, «чорним по білому, чорним по білому, наче на полі круки».

Н. Вигодованець, Ужгород

Цінна монографія

(І. В. Сабадош. Атлас ботанічної лексики української мови.
Ужгород, 1999, 103 стор.)

У сучасному діалектна лексика у переважній мірі досліджується за тематичними шарами. У 1999 році друком вийшла невеличка обсягом, але цінна за змістом монографія І. В. Сабадоша під назвою Атлас ботанічної лексики української мови. В ньому скартографовано один з найдавніших і дуже рідкісних лексичних шарів, який в українській діалектології ще достатньо не висліджений.

З точки зору, що досі не опубліковано жодного загальноукраїнського лексичного атласу, хоч регіональних лексичних атласів української мови підготовлено вже кілька десятків, Атлас ботанічної лексики української мови (далі Атлас...) І. В. Сабадоша безперечно має важливе наукове і практичне значення. Ця проблематика лише фрагментарно представлена Кількома темами у таких важливих міжнародних наукових виданнях, якими є Общекарпатский диалектологический атлас та Общеславянский диалектологический атлас.

Заслуговує всякого визнання і схвалення також факт, що його сітка представляє репрезентантів не якоїсь однієї чи двох говірок української мови, а охоплює майже цілий загальноукраїнський діалектний континуум, сітку якого, після виходу Лексичного атласу української мови, автор монографії має намір доповнювати.

Матеріал до Атласу... записано із 133 населених пунктів у 1983-1984 рр. у переважній більшості самим автором, лише в окремих випадках допомогу подали студенти Ужгородського державного університету та колишні його дипломники за програмою, яка налічувала 101 питання. Вони стосувалися конкретних видів дикорослих трав, кущів, як-от: чорна смородина, ожина звичай-

на, шипшина собача, бузина чорна, бузок звичайний, осина, тополя пірамідальна, вільха клейка та ін., а також культурних трав'янистих рослин, як: кукурудза, картопля, соняшник, помідори та гриби: білий гриб, печериця польова, опеньок звичайний, порохавка звичайна, мухомор звичайний та ін.

Атлас... складається із 86-ти лексичних карт, на яких відбито лексичні, морфологічні та фонетичні явища. Вони скартографовані за допомогою добро продуманої системи картографічних знаків, і відбивають три основні ієрархічні рівні: 1) протиставлення на лексичному рівні (кореневі протиставлення); 2) протиставлення на словотворчому рівні, де відбито всі суфіксальні відмінності та 3) протиставлення на фонетичному рівні.

До кожної карти опрацьовано стислий коментар, в кінці якого наведено посилання на авторів наукових праць з даної проблематики.

Одним з допоміжних факторів розрізнення ботанічних номенів є паралельна латинська назва. І, недивлячись на те, деякі рослини мають в атласі однакові назви, що викликає сумнів у чистоті у їх точності. Наприклад, боз, без, буз, бузина // боз, без, буз, бузина «Бузина чорна» і «Бузок звичайний» (карти 5, 6); др'асен, дресен, дресін // др'асен, дресен, дресін «Гірчак звичайний, або спориш» і «Гірчак зміїний, або ракові шийки, або зміїовник» (карти 11, 12); гречка дика // гречка польова, дика, кур'ача «Гірчак зміїний, або ракові шийки, або зміїовник» і «Грицики звичайні» (карти 12, 15); кон'ушина, кол'ушина дика // кон'ушина, кол'ушина «Буркун л'ікарський» і «Кон'ушина лучна» (карти 7, 24); гус'ача лапка, гусин'і лапки // гус'ача лапка, гус'ачі лапки «Перстач гус'ачий, або гусяча лап-

ка» і «Першоцвіт весняний» (карти 42, 43); березка, берізка // березка, бер'ізка «Хвощ польовий» і «Березка польова» (карти 62, 2); кропива // кропива «Кропива дводомна» і «Розхідник звичайний» (карти 26, 54); братики, братчики // братики, брат'іки, братчики «Фіалка запашна» і «Фіалка триколірна, або братики» (карти 60, 61) тощо.

У таких випадках, на нашу думку, напрошувалося подати інформацію про семантичні розрізнення картографованих назв з поясненням у коментарях або посилання на карту, у якій подібна назва зустрічається чи повторюється.

Не на шкоду було б, коли б автор монографії замість сепаратних ізглогос виготовив карти більш загальних ізглогос, які давали б наочну картину класифікації українських говорів і на лексичному рівні.

З огляду на те, що у переважній мірі сучасні дослідження діалектної лек-

сики провадяться у порівняльному плані з іншими слов'янськими мовами і діалектами, актуальними є також порівняння з ботанічною лексикою українських говорів Східної Словаччини, у якій функціонують тотожні назви.

Теоретична основа і застосування картографічних знаків заслуговують повного одобрення. Карти представляють максимальну інформацію про досліджувані назви.

Велика цінність монографії полягає у надзвичайному багатстві зібраних лексичних протиставлень ботанічних номенів, які сьогодні зустрічаємо лише у пасивному словнику старшого покоління. Вони в українській лінгвогеографії друкуються вперше. Весь матеріал дуже скрупульозно опрацьований. Він стане в пригоді для мовознавців, істориків культури, етнографів, ботаніків, викладачів, студентів і вчителів.

Зузана Ганудель

Не все в УСЕ

Перший універсальний енциклопедичний словник незалежної України

УСЕ – Універсальний Словник-Енциклопедія. Керівник проекту О. Коваль. Координатор А. Павлишин. Редакційна рада: М. Попович (голова), І. Дзюба, Н. Корнієнко, Г. Мазепа, Н. Яковенко. – Видавництво «Ірина», Київ, Lidman Production, Stockholm та Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. – Київ, 1999. – VII + 1551 стор.

Наперекір економічним труднощам в Україні в останні роки вийшло вже кілька енциклопедичних словників. Перевидасться 11-томна «Енциклопедія українознавства» (перше видання Париж – Нью-Йорк, 1955-1995), регулярно виходить біографічний словник «Хто є хто в Україні» (останнє видання Київ, 2000), видано чергові томи «Української літературної енциклопедії» (останній 1995), «Мистецтво України» (1997), «Державотворення України» (1997) тощо.

Нещодавно вийшов з друку «УСЕ – Універсальний Словник-Енциклопедія», що містить 25000 статей та 3200 ілюстрацій. Це – модерний енциклопедичний довідник, в основу якого покладено одну з найпопулярніших європейських енциклопедій – *EUROPEA* шведського вченого-енциклопедиста Свена Лідмана, що недавно появилася і у польській версії. Саме польська версія послужила зразком для видання УСЕ.

Ясна річ, що упорядники взяли із

шведського та польського видань те, що вважали найсуттєвішим і найважливішим для українського читача: загальні гасла та персональні гасла з історії та сучасності, науки і техніки, культури і спорту, літератури і музики, географії і медицини, релігії і політики та із сотень інших ділянок. Статті подано «енциклопедичним стилем», тобто коротко і ясно, на підставі найновіших досягнень науки.

При укладені УСЕ у великій мірі використано інтернет. В книзі є все те, що цікавить (або мало би цікавити) сучасного європейця.

На жаль, «інтернаціональні» гасла поповнені українськими реаліями лише в незначній мірі. Наприклад, в УСЕ є гасла про всі держави світу, однак майже в жодному з них не згадано, що в тій чи іншій державі живуть українці. Даних про українців нема навіть у таких державах, як США, Канада та Австралія, де вони мають високо організоване життя. Як це не парадоксально, в УСЕ є окремі (доволі великі) гасла «Поляки в Україні» та «Росіяни в Україні» та немає не те що окремого гасла, але навіть згадки про українців у Польщі (крім гасла «операція Вісла» та «Польсько-українські переселення») та Росії. Взагалі, при подаванні відомостей про українців упорядники були аж занадто стримані. Навіть стаття «Україна» в УСЕ займає всього-навсього 54 рядки + 2 стор. таблиць, тобто майже стільки, як будь-яка інша держава (якщо не рахувати карту адміністративного поділу, якої в статтях про інші держави нема), «I Світова війна», «II Світова війна», «Комп'ютер», «Кінь», «Легка атлетика», «Нартярський спорт», «Нафта» і т. п. Доволі добре представлені гасла про міста України.

Співпраця редакції з найавторитативнішим європейським енциклопедичним видавництвом приносить подвійну користь: український читач має змогу познайомитися з найновішими досягненнями світової науки, а додатковими українськими матеріалами УСЕ зможуть скористатися видавці наступних видань різними мовами.

Є у словнику окремі гасла «Чехія», «Моравія», «Словаччина» та «Чехословаччина». Останнє поповнене цілосторінковою кольоровою таблиці (блоки), що містить кілька карт території (1400, 1867, 1938-39, 1992), державні герби, історію від найдавніших часів до утворення двох незалежних держав 1993 року та списком всіх президентів від 1918 по 1992 р. Окремим гаслом представлено міста *Брно, Братислава, Кошиці* та інші. На жаль, в жодній із вище наведених гасел нема найменшої згадки про українців у цих країнах та містах.

Гасло «Закарпаття» обмежується лише кордонами сучасної Закарпатської області. Найдавніші людські поселення на цій території, згідно з УСЕ, задокументовані від 500 тисяч років (с. Королево). У IX-X ст. Закарпаття, заселене племенами білих хорватів, на думку авторів, входило до складу Київської Русі. Гасло «Русини» в УСЕ виступає у трьох значеннях: 1. назва слов'янського населення давньої Русі, передовсім Середнього Подніпров'я з X-XI ст.; 2. спільна назва українців і білорусів до XVI-XVIII ст.; 3. назва східнослов'янського населення Галичини, Буковини й Закарпаття витіснена етнонімом *українці* наприкінці XIX – у 30-40-х роках XX ст., що збереглася подекуди в Закарпатті, Сх. Словаччині, Югославії (Бачка), діаспорі США і Канади (також *руснаки*)» (с. 1185).

Закарпатська література представлена у словнику лише статтею про *Олександра Духновича*. Кількома невеличкими гаслами представлена там українська діаспора. В УСЕ є статті про такі українські установи та організації, що діяли за межами України: *Українська вільна академія наук, Українська головна визвольна рада, Українська Народна Рада, Українська повстанська армія, Український вільний університет, Український науковий інститут, Українські січові стрільці* та деякі інші.

Кількома персональними гаслами представлені українські діаспорні письменники, художники, науковці, духовні

та громадські діячі. На Словаччину припало лише одне персональне гасло – «Мушинка Микола». Одним гаслом («Тамаш Юліан») представлені в УСЕ й русини Югославії. Українці Польщі, Румунії, Хорватії та країн колишнього Радянського Союзу, включно Росії) в УСЕ взагалі персональних гасел не мають.

Є в УСЕ і топонімичні гасла «Пряшів» та «Пряшівщина» (с. 1118). Остання окреслена як «західна частина Закарпаття, що входить до складу Словаччини, найзахідніша частина української етнічної території на південних схилах Карпат». Про населення цієї області сказано: «Місцеве українське населення називає себе «русинами або руснаками», розмовляє діалектом». Тут же згадується «Українська народна рада Пряшівщини», про яку сказано: «Діяла до 1952, намагаючись приєднати Пряшівщину до Закарпатської України, а після невдачі домагалася автономії українського на-

селення в рамках Чехословаччини (безупинно)». Така інформація не зовсім точна. Згадано про ліквідація Греко-католицької церкви, православізацію та «директивне запровадження української літературної мови». Центром вивчення регіональної проблематики Пряшівщини названо Музей української культури у Свиднику.

«Універсальний словник-енциклопедія» є одним із найдіючих засобів наближення України до Європи. Ми щиро вітаємо його появу, однак вважаємо потрібним у майбутніх виданнях у більшій мірі поповнити його українознавчими гаслами, хоча б у такій мірі, як це було зроблено в «українській загальній енциклопедії» І. Раковського «Львів, 1930-35) або «Українському радянському енциклопедичному словнику» (Київ, 1986-87).

Микола Мушинка

Комусь так вигідно...

Pašteka J. a kol.: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska (Лексикон католицьких священицьких діячів Словаччини). – Vydavateľské družstvo LÚČ. – Bratislava 2000. – LXXII + 1550 s.

Перший в історії Словаччини енциклопедичний словник визначних католицьких священиків охоплює понад 2600 персональних гасел, написаних здебільшого на високому професійному рівні. Кожна стаття підписана конкретним автором, а у багатьох з них є обширні посилання на літературу. В «Лексикон» залучено і понад 150 діячів українського духовного життя. Це – греко-католицькі священики, які діяли в русько-українських селах Закарпатської України та Східної Словаччини, а також вище духовенство Мукачівської та Пряшівської єпархій.

Знаходимо тут вичерпні гасла про майже всіх єпископів цих двох єпархій: Йосифа

Гаганця, Йосифа де Камеліса, Андрія Бачинського, Івана Брадача, Михайла Брадача, Мануїла Ольшавського, Симеона Ольшавського, Георгія Тарковича, Василя Поповича, Олександра Стойку, Івана Валя, Петра Гебея, Степана Новака, Діонізія Няраді, Павла Гойдича, Василя Гопка, Яна Гурку, Мілана Хаутура та інших. Є тут статті про визначних отців василіянів – Йоанкія Базиловича, Йосифа Міклошика-Змія, Олександра Анатолія Кралицького, Йосифа Ернеста Гомичка, Емануїла Михайла Главача, Полікарпа Петра Булика, Полікарпа Гаврила Олевара, Стефана Севастіана Сабола (Зореслава) та інших. Монаший орден отців-редемптористів, що

діяли на Закарпатській Україні і східній Словаччині, тут представлений дванадцятьома іменами. Окремими статтями в «Лексиконі» представлені визначні діячі літературного та культурного життя Закарпаття: Михайло Лучкай, Максимій Улицький, Олександр Духнович, Віктор Добрянський, Іван Данилевич, Михайло Артим, Олександр Павлович, Юліан Ставровський-Попрадов, Николай Руснак, Іван Кизак, Владислав Манайлов, Емілій Бокшай, Степан Пал, Никифор Петрашович. Кілька статей присвячено менш відомим греко-католицьким священикам-мученикам, які після ліквідації Греко-католицької церкви у Словаччині 1950 р. відмовились перейти на православ'я, і були репресовані органами безпеки. Авторами статей про діячів русько-української культури є, здебільшого, науковці-професіонали – викладачі богословських вузів: Ян Баб'як, Цірил Василь, Володимир Грегор, Роберт Летз, Любомир Прикрил, Войтех Стрелка та інші. Треба сказати, що кожен з них по-іншому приступав до описуваної особи.

На жаль, деякі статті про русинів-українців далекі від об'єктивності. Вони написані з точки зору словацької культури, а національність майже у жодного русина-українця там не наведена. Поняття «у Словаччині» та «словацьке» в них майже завжди тотожні. Про Віктора Добрянського, наприклад, сказано, що він «*bol propagátorom českej a slovenskej literatúry*», що він «*vel'mi sa zasadzoval o zavádzanie slovenčiny a rusínčiny (?) ako vyučovacích jazykov na gymnáziách*», однак факт, що він сам вважав себе русином – замовчано.

Навіть Олександра Духновича в «Лексиконі» представлено як «*kanonika, pedagóga, publicistu a kultúrneho pracovníka*» (s. 273) без наведення його національності. Стаття про О. Духновича є типовим зразком, як можна маніпулювати з фактами й заводити недосвідченого читача в оману. Автор (Л. В. Прикрил) про О. Духновича пише:

«*Po vypuknutí revolúcie sa sústavnejšie zaujímal o politické, spoločenské a národnostné pomery Rusínov v Uhorsku. Nad-*

LEXIKÓN KATOLÍCKÝCH KŇAZSKÝCH OSOBNOSTÍ SLOVENSKA

viazal kontakty s predstaviteľmi rusínskeho politického života». Не обізнаний з історією читач може подумати, що О. Духнович був людиною якоїсь іншої національності, яка лише після революції 1848 р. почала цікавитися русинами. Далі про О. Духновича сказано: «*Uznaval prislúšnosť Rusínov k východným Slovanom, ale nie k ukrajinskému národu*». Як відомо, східні слов'яни складаються з трьох народів: українців, росіян і білорусів. З логіки автора статті виходить, що О. Духнович визнавав приналежність русинів до росіян і білорусів, але не до українців. Це ж явний абсурд! Та Л. В. Прикрил іде ще далі. Без найменших доказів він твердить: «*A. Duchnovyč bol jedným z hlavných tvorcov koncepcie samostatného rusínskeho národa na východnom Slovensku, v Podkarpatskej Rusi a v Haliči*». Це – дальший абсурд. Під поняттям *русини, руси, роси, руські люди* – О. Духнович розумів усіх східних слов'ян, що входили до

складу Росії та Австро-Угорщини і ніякої концепції відокремлення галицьких і закарпатських русинів від українсько-го народу він не створив. Навпаки, він був прихильником великоросійської концепції, тобто був за єдиний *руський* (*русский*, *русский*) народ і за єдину *руську* (в нинішньому розумінні (*російську*)) літературну мову. Та оскільки цією мовою він добре не володів, при практичному її застосуванні в нього виходило «язичіє» – суміш російської, церковнослов'янської і народнорозмовної мов. Останню він вживав у творах, адресованих «простолюдю».

Не відповідає дійсності ні твердження автора, що О. Духнович «*odmietol prijat' ukrajincinu, ale tiež odmietal povýšiť niektoré rusínske nárečie na spisovný jazyk*». Він не відмовлявся від української літератури і літературної мови, а просто-напросто, не знав їх, бо в той час українська ідея лише народжувалася, а народжувалася з великими болями. Уряд Росії не те що не підтримував українського сепаратизму, а жорстоко переслідував його. О. Духнович та інші закарпатські будителі саме в Росії як державі бачили запоруку збереження своєї національної ідентичності, тому підтримували політику царизму.

Автор Л. Прикрил правильно констатує, що О. Духнович «*prispel k posilneniu demokracickosti národného a spoločenského povedomia Rusínov*» і що «*bol úprimným prívržencom slovenského národného hnutia, čerpal z neho skúsenosti a podnety*», однак що сам він був русином, у статті не сказано. Характерно, що у списку літератури про О. Духновича не наведено жодної україномовної монографії про нього чи бодай наукової статті або видання його творів. Вся духновичана у статті зведена до двох принагідних словацьких праць (*Dejiny knižnic na Slovensku* (1977) М. Пасіара та *Po literárnych stopách na Slovensku* Й. Резніка, в яких О. Духновичу присвячено лише кілька абзаців.

Про Михайла Лучкая у «Лексиконі» сказано, що він «*sa snažil vytvoriť základ*

pre kodifikáciu literárneho karpato-ruského jazyka», а його основний твір «*Grammatica Slavo Ruthena*» (Buda, 1930) названо «*Gramatikou rusínčiny*». Але ж М. Лучкай ніколи таких амбіцій не мав. Його «Граматика» містить деякі закарпатоукраїнські діалектні елементи, однак це граматики тодішньої руської літературної мови спільної для всіх східних слов'ян.

В подібному дусі в «Лексиконі» подані майже всі гасла про русинів-українців від найдавніших часів до наших днів. У кожного священика по кільких разів підкреслено, що він був греко-католиком, однак майже у жодного діяча не наведена національність. Всі вони у словнику виступають як *naši* (тобто словаки). На щастя, їх друковані праці наведені в оригіналі, так що за ними часто можна встановити національність автора. Цікаво, що такий принцип застосовано лише до русинів-українців. Редакція у вступі виразно підкреслила: «*Na Slovensku v rámci jeho historického územia pôsobili príslušníci viacerých národov (maďarského, nemeckého, českého, poľského atď.), ako objektívni činitelia kresťansko-kultúrnej aktivity, najmä do začiatku XX. storočia*. (Русини-українці тут не згадані; редакція напевно зарахувала їх до групи «*atď.*»). *Zaradili sme ich do Lexikónu, pričom si ich však nechceme prisvojovať*. І справді, мадярські священики представлені в «Лексиконі» як мадяри, німецькі – як німці, чеські – як чехи, польські – як поляки, а русинів-українців, як національності, в рецензованій книжці майже нема. Навіть такі діячі, як Степан Пап, Зореслав, Полікарп Булик, Севастіан Сабол, Маріан Поташ – які гордо голосилися або й досі голосяться до української національності – в «Лексиконі» представлені, як греко-католики без національності.

Порушення цього принципу я зауважив лише у двох випадках: 1. У списку па П. Гойдича Р. Летз зазначив: «*Vo vlastnoručne vyplnených dotazníkoch si uvádzal rusínsku* (1952) *resp. ukrajinskú* (1960) (в «Лексиконі» помилково наведено 1962)

národnosť» (с. 404). Отже національний шлях владики-мученика П. Гойдича був той самий, яким пройшли його соратники в Галичині та східній Україні – від руської до української національності. 2. Про Василя Гопка той же автор написав: *«Hoci bol sám presvedčený Rusín, pobadaný biskupom P. Gojdičom, usiloval sa tlmiť rozpory medzi privržencami ukrajinského a rusínskeho smeru»* (с. 58). Сказано сучасною мовою, єпископ В. Гопко (як і П. Гойдич) вважав русинів і українців однією національністю. Ми є вдячні Р. Летзу, що в «Лексиконі» католицьких священних діячів Словаччини він відважився сказати правду про національність двох найвизначніших єпископів Пряшівської єпархії (кандидатів на благоречення) – безпосередніх попередників нинішніх єпископів Яна Гірки та Мілана Хаутура. Ні в одного з них в «Лексиконі» національність навіть не згадана, хоч їх походження загальновідоме: батько першого був українським емігрантом з Галичини, а батьки другого – русинами-українцями із с. Велика Поляна (названого в «Лексиконі» *rusínskym*).

Про політичного діяча Михайла Артима Л. Прикрил підкреслив, що він: *«bojoval za zachovanie cyriliky a juliánskeho kalendára»*, однак виступав проти дискредитації *«ľudacky orientovaných kňazov v očiach slovenského ľudu, čím podľa neho nepriamo naháňal slovenský ľud do radikálnejších politických a národných hnutí»* (с. 24). Виникає питання: «Для кого хотів бехерівський священник Артим зберегти кирилицю та юліанський календар? Для словаків (*slovenského ľudu*)?»

В «Лексиконі» майже всі священники оцінені позитивно. Навіть на політичній діяльності клерофашиста Йозефа Тиса Р. Летз не знайшов темного місця. Винятком є люди, які після ліквідації греко-католицької церкви перейшли на православ'я, а після її реабілітації не повернулися в її лоно. Про Іллю Качура, наприклад, той же Р. Летз написав: *«Obhajoval komunistický systém a videl v ňom záruku rozvoja mieru i náboženstva»* (с. 629). Те

саме можна сказати про десятки римо-католицьких священників, лояльних і до комуністичної системи і до руху миру. Але ж у «Лексиконі» ні в кого про це не сказано. Тож чому саме у православного священника треба було виводити цей факт на передній план?

Дуже цікавою є стаття Ф. Внуча про *biskupa, duchovného pastiera a organizátora života slovenských gréckokatolíkov v USA* – Михала Руснака, який після прибуття із Чехословаччини в Канаду 1951 р. *«začal organizovať duchovný a národný život tamojších gréckokatolíkov slovenského pôvodu... Založil samostatné slovenské gréckokatolícke farnosti v Toronte (Roždestva presv. Bohorodice), v Hamiltone (Uspenia Panny Márie) a v Oshawe (Pokrova presv. Bohorodice). R. 1957 ho vymenovali za dekana ôsmich slovenských gréckokatolíckych farností Torontskej eparchie»* (с. 1182). Виникає питання: «Невже ж всі грекокатолики Канади – вихідці із Закарпаття – були словаками? Невже ж між ними не було русинів-українців? Та ж самі назви храмів (*Рождество, Успеніє, Покрова*) заперечують словацьку національність засновників і будівників цих святинь.»

Виходить, що священник М. Руснак (рукоположений єпископом П. Гойдичем 1949 року) прибув у Канаду з явною метою – пословачити тамтешніх русинів-українців, вирвати їх з-під юрисдикції українських владик і приєднати до словацьких. Ставши єпископом, він досяг цієї мети. Та, як довідуємось із «Лексикону», він не обмежився лише пословаченням канадських грекокатоликів, а наполегливо вимагав від Ватикану і пословачення русинів-українців Словаччини. І ця його активність була успішною. Ф. Внуч пише про це зовсім відверто: *«M. Rusnak... pričínil sa o to, že vatikánske kruhy prestali pokladat' gréckokatolíkov na Slovensku za Rusínov a priznali im prevažnú slovenskosť»* (с. 1182; підкреслення М. М.). Ось де собака зарита! Виходить, що Ватикан вже у 50-х роках з ініціативи канадського єпископа М. Руснака дав вказівку на словакізацію руси-

нів-українців Словаччини. Нинішнє керівництво Греко-католицької церкви у Словаччині є лише виконавцем цієї вказівки. Дякуємо Вам, пане Внуку, за щирість і відвертість! Статтею про канадського єпископа М. Руснака Ви підтвердили те, про що ми знали, але ніхто із діячів греко-католицької церкви не наважився написати про це відверто.

Тепер нам ясно, чому святителями пражівських греко-католицьких єпископів Я. Гірку та М. Хаутура були римсько-католицькі єрархи – словаки (Й. Томко

та ін.), а Патріарха Української Греко-католицької церкви М. Любачівського на їх посвячення не було навіть покликано.

«Лексикон католицьких священних діячів Словаччини» є і справді унікальним колективним твором, внеском у духовну скарбницю не лише словаків, але й русинів-українців. Та що до останніх, його навряд чи можна вважати об'єктивним джерелом пізнання історії нашої церкви.

Микола Мушинка

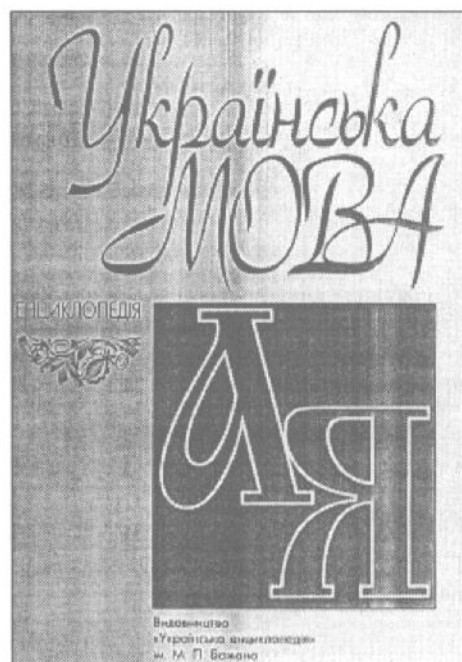
Україна видає

У київському видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана появилось надзвичайно цікаве видання – **«Українська мова» (енциклопедія)**. В згадуваній енциклопедії на основі досягнень сучасного мовознавства подано відомості про

українську мову та українське мовознавство. В ній розкрито термінологічні одиниці, номенклатурні одиниці, розглянуто різні аспекти опису української мови, подано основні поняття загального мовознавства.. Багато статей присвячено мовознавцям, письменникам, які зробили історичний внесок у розвиток української мови, мовознавчої науки тощо.

«Духовна культура українського суспільства розглядається у цьому посібникові у взаємозв'язку з політичною та господарською. Увесь комплекс проблем розвитку української культури висвітлюється у зв'язку з світовим культурним процесом», – пишеться у вступі до видання **Мирослава Поповича «Нарис історії культури України»**, яке вийшло у київському видавництві «Арт Ек».

Актуальним проблемам українського націєтворення, котрі розглядаються крізь призму модернізаційних теорій з урахуванням їхніх новочасних ліберально-націоналістичних

ревізій, присвячена книга **Миколи Рябчука «Від Малоросії до України»**, яка вийшло у київському видавництві «Критика». Особливу увагу у цьому виданні приділено перспективам подолання колоніальної спадщини та, зокрема, обґрунтуванню потреби «підтримчих дій» (affirmative action) як оптимального способу розв'язання складних соціально-політичних та мовно-культурних проблем.

Костянтин Москалець у передмові до книги **«Вечір. Зламана віть»** (видав. «Дух і літера», «Задруга», Київ, 1999 р.), у яку увійшли вибрані твори **Василя Стуса**, написав і таке: «Однією з найприкметніших рис поезії Василя Стуса є, власне, оце туге переплетіння трансцендентного з історичним, явище, нечуване в європейській літературі, мабуть, від часів Данте». До книги ввійшли вірші ранніх збірок («Круговерть», «Зимові дерева» та «Веселий цвинтар»),

ВАСИЛЬ СТУС

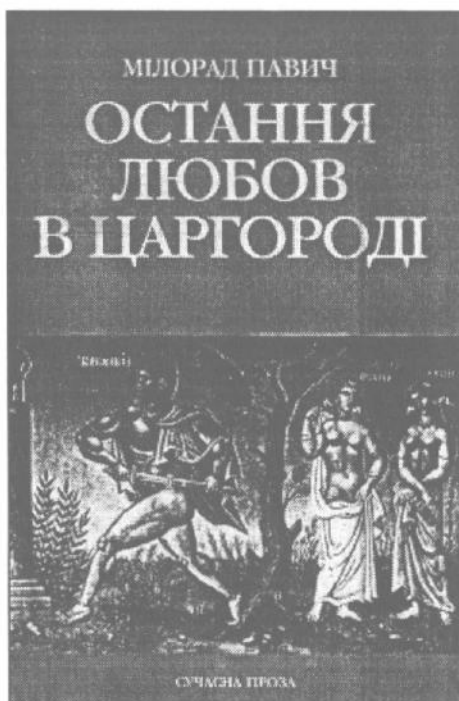
ВЕЧІР ЗЛАМАНА ВІТЬ

ВИБРАНЕ

ДУХ І ЛІТЕРА
ЗАДУГА

«Палімпсести» (Магаданська версія) та інші твори цього періоду, вибрані листування та нотатки «З таборо-

вого зошита». Магаданська версія «Палімпсестів» в повному обсязі друкується вперше.

Четвертий роман сербського письменника **Мілорада Павича** «**Остання любов у Царгороді**» (автор українського перекладу із сербської мови – Наталя Чорпіта) вийшов у львівському видавництві «Класика». Цей твір є своєрідною романною інтерпретацією карт таро, ожилим таро, в якому кожна карта стала окремим оповіданням, бо кожен розділ перегукується на глибинному рівні з основними значеннями і символікою конкретної карти.

До нової книги сучасного українського поета **Миколи Гриценка** «**Книжка**» (в-во «BONA MENTE», Київ, 2000 р.) ввійшли твори різних років, у яких автор якнайповніше відкриває сутність власного світосприйняття.

Микола Гриценко

Страшна свобода, як її багато.
Страшна вона. Мов – сто вовків страшна.
Вона приходить зголоднілим святом,
Щоб ти й себе у ньому не впізнав.

І, як теля, що з прив'язу зірвалось,
Біжить, сліпе, городами кудись,
Не знаючи, що в смерті є начало,
Обрамлене краплиною води...

Свобода п'яна і сумна свобода,
Коли бунтують фарби в голові,
Коли вона, дарована, приходить,
Коли її немає у крові.

Ужгородський державний університет у 2000 році видав збірник літературознавчих студій **Івана Сенька** під назвою «**Історія у дзеркалі літератури**». Автор студій висвітлює складні питання відображення історичної дійсності у художніх творах

Миколи Гоголя, Бели Іллеша, Івана Ольбрахта, Уласа Самчука, Василя Гренджі-Донського, Федора Потушняка, Михайла Томчанія та ряду інших письменників.

У передмові «Зустрічі на межовому камені літературознавства і історії» літературознавець Дмитро Федака і такими словами характеризує збірник літературознавчих студій Івана Сенька: «Свіжим поглядом позначений літературознавчий аналіз «Сорочинського ярмарку» та «Втраченої грамоти» у другому розділі – «Українські повісті Миколи Гоголя», де досліджується художнє осмислення письменником історії України. Якщо гоголезнавці-попередники концентрували увагу лише на етнографізмі «Сорочинського ярмарку»

та «Втраченої грамоти», то І. Сенько переконливо представляє ці твори як історичні символи-алегорії, пафос яких у ствердженні соборності України, художній, образній фіксації взаємин гетьмана Кирила Розумовського із російськими царицями Єлизаветою Петрівною та Катериною Другою. Багато незвичного і у його розвідках про повісті «Страшна помста» і «Тарас Бульба». І все те, не просто довільні без достатньої аргументації гіпотези. І. Сенько апелює до авторитетних джерел – «Історії Русів», історичних праць Ригельмана і Бантиша-Каменського тощо – ними, цілком ймовірно, користувався і творець повістей».

Ля/

На першій – третій сторінках обкладинки малярські твори Володимира Винниченка: «Вітер». п/о. 1932 р. 81x60,5, «Автопортрет». п/о. 1929 р. 32x45,5, «Портрет дружини». п/о. 1929 р. 64x49,5. На четвертій сторінці обкладинки твір Михайла Бойчука: Портрет академіка Володимира Гнатюка, 48x38см. З приватної колекції М. Мушинки. Фоторепродукція Я. Шуркали.

Ціна 10 Ск

Індекс 49092

